

Марія Чумарна
Наталія Пастушенко

УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН
2023

УДК 821.161.2(075.3)

Ч-90

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від _____ р. № _____)

Підручник створено за Модельною навчальною програмою
«Українська література. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(автори: Чумарна М. І., Пастушенко Н. М.).

Чумарна М. І., Пастушенко Н. М.

Ч-90 Українська література : підручник для 7 кл. закладів
загальн. середн. освіти / М. І. Чумарна, Н. М. Пастушенко. —
Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2023. — 184 с. : іл.

ISBN 978-966-10-8770-4

Зміст підручника відповідає Державному стандарту загальної
середньої освіти та Модельній навчальній програмі «Українська
література. 7–9 класи» (автори Чумарна М. І., Пастушенко Н. М.).
Для учнів та учениць 7 класу.

УДК 821.161.2(075.3)

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.*

УВАГА!

Завантажуйте безкоштовний інтерактивний додаток,
використовуючи детальну інструкцію, за посиланням:
<https://edodatok.com/8770-4/>

© М. І. Чумарна, Н. М. Пастушенко, 2023
© Навчальна книга — Богдан, виключна
ліцензія на видання, оригінал-макет, 2023

ISBN 978-966-10-8770-4

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Інтерпретуємо, аналізуємо,
критично оцінюємо

Теорія літератури

Працюємо в групі

Розвиваємо творчість

Електронний додаток
для допитливих

Збагачуємо мовлення

Компетентнісно орієнтовані
завдання

ПАМ'ЯТЬ ТВОРИТЬ МАЙБУТНЄ

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

«Хто не знає свого минулого — той не вартий свого майбутнього», — так говорить народна мудрість.

Кожна людина є часточкою свого роду, народу, людства. Долі людей і народів упродовж тисячоліть змінюються, але є в них багато спільного та важливого, що не втрачає своєї ваги. За довгі тисячоліття люди визначили для себе головні закони співжиття — між державами, народами, людьми, витворили ідеали честі, лицарства, героїзму, патріотизму.

І жити в наш час, не розуміючи духовних цінностей, які наші далекі предки утверджували своїм життям, гідністю і честю, — значить не вникнути в суть великих понять «Народ», «Людство», «Людина». Бо кожен із нас є маленьким росточком на родовому дереві — росточком пам'яті, з якого виростає майбутнє роду.

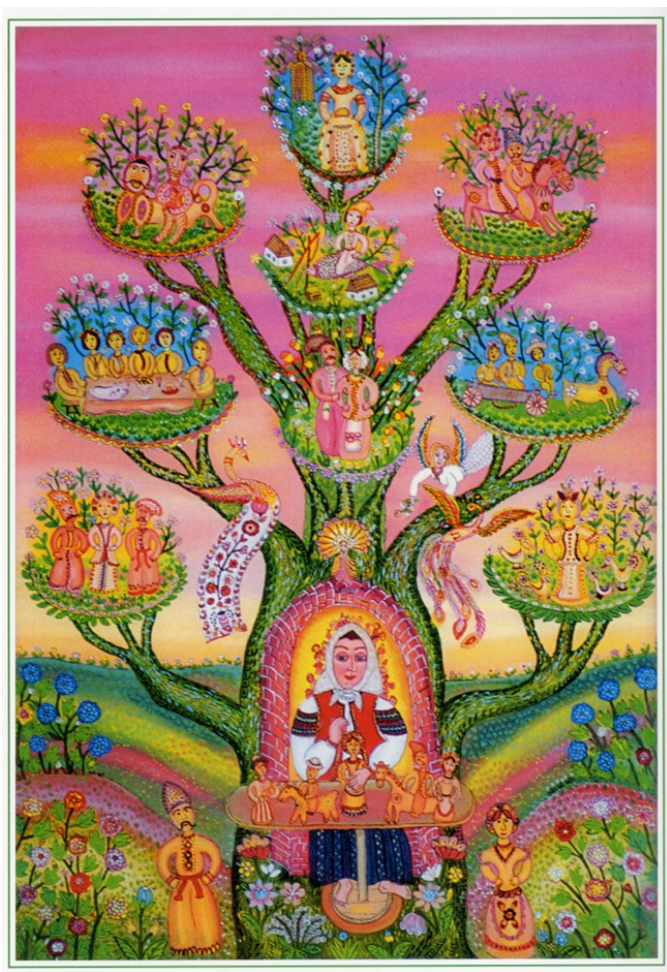
Що ж найважливіше потрібно відкрити для себе кожному із нас, заглядаючи в історичне минуле України і світу на глибині двох-трьох і більше століть? Адже саме на цій глибині залягає коріння роду кожної сім'ї: там пам'ять про наших прапрадідів, які жили і творили з думкою про нас — нащадків.

Найперше, що вони цінували, — це свободу як найвищу цінність людини, тож захищали її навіть ціною свого життя. І не лише власну свободу, а й волю всього народу, Богом даної предківської землі.

Маємо пізнати мудрість і відвагу славних лицарів-захисників нашої землі, аби зрозуміти, чому і сьогодні люди повторюють святі слова: «Герої не вмирають!».

Відкриваючи для себе сторінки героїчного минулого часів Козацької держави, ми маємо змогу відчутти в собі поклик роду. А завдяки творам зарубіжних письменників відкриваємо для себе, що дух лицарства об'єднує людей на різних континентах нашої планети, що кожен народ має своїх героїв. І ці герої — дуже схожі між собою.

Ця книга допоможе тобі, дорогий читачу, глибше пізнати власне покликання і призначення у житті. Бо твоє майбутнє — у вмінні цінувати дар життя, переданий із глибини поколінь.

Іван Сколоздра. *Дерево Роду*

ІДЕЯ ЄДНОСТІ ТА ІДЕАЛ ГЕРОЯ-ЗАХИСНИКА РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Кожен народ, який живе на своїй Богом дарованій батьківщині, як добрий господар, зобов'язаний боронити її від посягань тих нападників, що не мають свого коріння і, як сухе перекотиполе, живуть за рахунок грабежів та воєн. Війни стрясали світ з давніх-давен. І вони навчали людей, що називають себе єдиним народом, яких об'єднує спільна земля, мова, генетична спорідненість, досвід виживання і глибинна духовна культура, бути єдиними в обороні найвищих цінностей. Люди різні за своєю природою, але єдність полягає у вмінні об'єднуватися у найважливіших речах.

Історія Русі-України з тисячолітньої давнини засвідчує нам у пам'ятках усної народної творчості та у писемних пам'ятках, що змагання до єдності, боротьба проти роздрібнення та братовбивства була і залишається наскрізною ідеєю нашого народу. А гаслом наших ворогів є споконвічне «Розділяй, грабуй і владарюй».

Героїчні українські казки, билини, бувальщини, старини часів Київської Русі доносять нам збірний образ захисника рідної землі: богатиря-деміурга, що шанує закони честі, вірності, побратимства, творять нам ідеал справжнього лицаря, воїна-охоронця.

Сучасна війна яскраво проявляє ці незнищенні риси у зовсім юних оборонцях України, в крові яких тече геройська кров предків.

Ми пізнаємо свою історію, своє коріння, аби свідомо робити власний вибір у житті.

ВІД ТИТАНІВ — ДО БОГАТИРІВ

Світові міфи, які розповідали нам про таємниці творення світу богами, про великі битви напівбогів — титанів, доносили людству найважливішу правду про силу і мудрість, необхідні для виживання світу. Дуже часто титани не лише приносили користь людству, як титан Прометей, а й руйнували світ своєю могутньою силою, якою не вміли мудро керувати.

Українські міфологічні казки доносять нам багато повчальних розповідей про подвиги могутніх героїв, і в них ці герої опускаються з тронів небожителів на землю: богатирі українських казок народжуються серед людей, щоб вершити великі подвиги в земному світі, не розминаючись із Правдою як найвищим законом буття.

Із казок герої переходять в певні історичні епохи, і вже героїчними рисами наділяються історичні постаті, згадки про яких із часом зникають, але залишаються історичні «мітки», які вказують на місця, обставини і події, що реально відобразились в історії.

Наша прабатьківщина — Русь-Україна — багата оповідями про славних богатирів. Ці оповіді називають билинами, старинами, билицями, бувальщинами — тобто історіями, які мають під собою реальний ґрунт, які колись відбувались.

Найбільш відомі з казково-билинних богатирів — Ілля Муромець, Добриня Микитович, Олексій Попович, Микула Селянинович.

Особливе місце в билинному епосі займає образ Святогора, який відомий у міфології всього слов'янського світу і поєднує у своєму образі риси титана-деміурга. Він вважався сином бога-Творця Рода, що охороняє світ Яви (земний світ) від сил Нави (потойбічного світу). Вхід у світ Нави, згідно з міфами, був у підніжжі Світового Дерева (так званого Стовпа), що підпирає Небо. Святогор оберігав вхід з боку Яви, а з боку Нави його стерегли три могутні змії Горині (Гориничі). Згідно з однією з версій билин, Святогор передав свою силу Іллі Муромцю.

Як і більшість титанів, Святогор не зміг впоратися зі своєю силою. І Мати — Сира Земля поглинула його.

Чи існують історичні згадки про реальне існування прототипів давньоруських билин?

Імена деяких руських богатирів згадуються в літописних джерелах. Не лише ім'я славного Іллі Муромця родом з містечка Муровська, що на Чернігівщині, прийшло до нас із часів Руської держави як ім'я історичної постаті, а й легендарний богатир Олексій

Попович згадується в історичних джерелах. Дослідники стверджують, що батьківщиною Олексія Поповича є місто Пирятин. Історичні дані свідчать, що він часто бував на пирятинських ярмарках. А Никонівський літопис розповідає, що цей богатир відзначився у боротьбі з половцями, убивши половецького хана та його брата. Також цей герой згадується в літописі як учасник боротьби з печенігами. Літописні джерела свідчать, що він брав участь у битві на річці Калці (1223 р.) та загинув разом з іншими славними вояками руської землі. Згодом це ім'я з'являється у відомій думі про пирятинського полковника Олексія Поповича, яка дійшла до нас у записах Тараса Шевченка та Лесі Українки.

Титан — у старогрецькій міфології божество з числа велетнів, які повстали проти богів Олімпу.

1. Пригадай, які казки героїчного змісту про героїв-богатирів тобі доводилось читати. Якими рисами вони наділені?
2. Яку місію у земному світі покликані виконувати богатирі (Котигорошко, Іван — мужичий син та інші)?
3. Як ти розумієш ідею єдності народу у часи найбільших загроз для його життя і майбутнього? В чому вона повинна проявлятися?
4. Що, на твою думку, споконвіку допомагало нашим предкам об'єднуватися? Що сьогодні, у час великої війни проти нашої держави, має стати тією ідеєю, котра допоможе нам об'єднатися у прагненні перемогти світове зло?

ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ І СВЯТОГОР

Якось у чистому полі з одного боку курява піднялася, а з другого боку пилука стовпом здійнялася — це виїхав погуляти дужий Святогор-богатир. Кінь у нього, мов лютий звір, а в самого богатиря сила в широких плечах грає, та ні з ким тією силою помірятися. Іде він полем, розважається, підкидає палицю булатну вище від лісу стоячого, нижче від хмари ходячої. Аж під небеса палиця залітає, а як додолу опускається, однією рукою Святогор її підхоплює.

Тут наїхав Святогор-богатир на торбину скоморошу. З коня він не сходить, хоче пужалном торбину підняти, а торбина й не ворухнеться. Зійшов Святогор з доброго коня, торкнув торбину однією рукою, а торбина — ні з місця. Тоді схопив її обома руками, напру-

жився всією силою богатирською, до колін у сиру землю вгруз — торбина не піднялася. Мовив Святогор тоді сам до себе:

— Багато світом я мандрував, а такого дива ще не бачив, щоб маленька торбина не зворухнулася, не піднялася, богатирській силі не піддалася. Може, це знак такий, що до мене, Святогора, смерть прийшла.

І змолвився він до свого коня:

— Виручай же свого господаря, вірний коню богатирський!

Схопився він за срібну вуздечку, за підпругу золочену та за срібне стремено, піднатужився тоді богатирський кінь і висмикнув Святогора з сирої землі. Сів Святогор на коня і поїхав чистим полем до гір Араратських¹. Стомився він, ізнеміг з цією торбиною скоморошою та й заснув на коні міцним сном.

А в цей час із далини, із-за обрію, виїжджав у чисте поле Ілля Муромець.

Він і помітив Святогора. «Що за диво, — думає, — у чистому полі бачу? Іде кудись богатир, під богатирем кінь, мов лютий звір, а сам богатир спить мертвим сном». Та й закричав гучним голосом:

— Гей, відважний добрий молодче! Чи ти спиш, чи прикидаєшся, чи не до мене, старого, підкрадаєшся? Коли так, можу й відповідь дати.

Не вимовив богатир ані слова. Ще сильніше закричав Ілля, але відповіді так само не було.

Закалатало серце в Іллі Муромця, бере він палицю булатну, б'є богатиря в білі груди, а той спить, не прокидається. Розпалився тут Ілля Муромець, відступає він у чисте поле і з наїзду ще сильніше вдаряє богатиря палицею булатною. А богатир спить, не прокидається. Зовсім розлютився старий Ілля Муромець, бере він шалапугу² подорожню, та не малу — у сорок пудів, і з наїзду так богатиря в білі груди вдарив, аж праву руку собі відбив. Тут богатир на коні прокидається і таке мовить слово:

— Ну й болюче тутешні мухи кусаються!

А як праворуч позирнув — Іллю Муромця побачив. Підняв його за жовті кучері, разом із конем до себе в кишеню поклав і далі поїхав³.

¹ *Гори Араратські* — розташовані у Вірменії (тепер на території Туреччини). Отже, зустріч Святогора з Іллею відбулася далеко від рідної землі.

² *Шалапуга* — батіг із металевим, здебільшого свинцевим, наконечником.

³ Тут маємо порівняння старшого й молодшого богатирів. Удари Іллі для Святогора як укуси мухи, Ілля вміщається в кишені велетня.

Два дні їхав він без спочинку, а на третій день богатирський його кінь спотикатися почав. Запитав Святогор коня:

— Ти чого, коню, спотикаєшся? Чи не можеш везти мене, чи не хочеш?

Відповів вірний кінь людським голосом:

— Не гнівайся на мене, господарю, а дозволь слово мовити. Третій день, не спочиваючи, везу я двох богатирів дужих разом із конем богатирським.

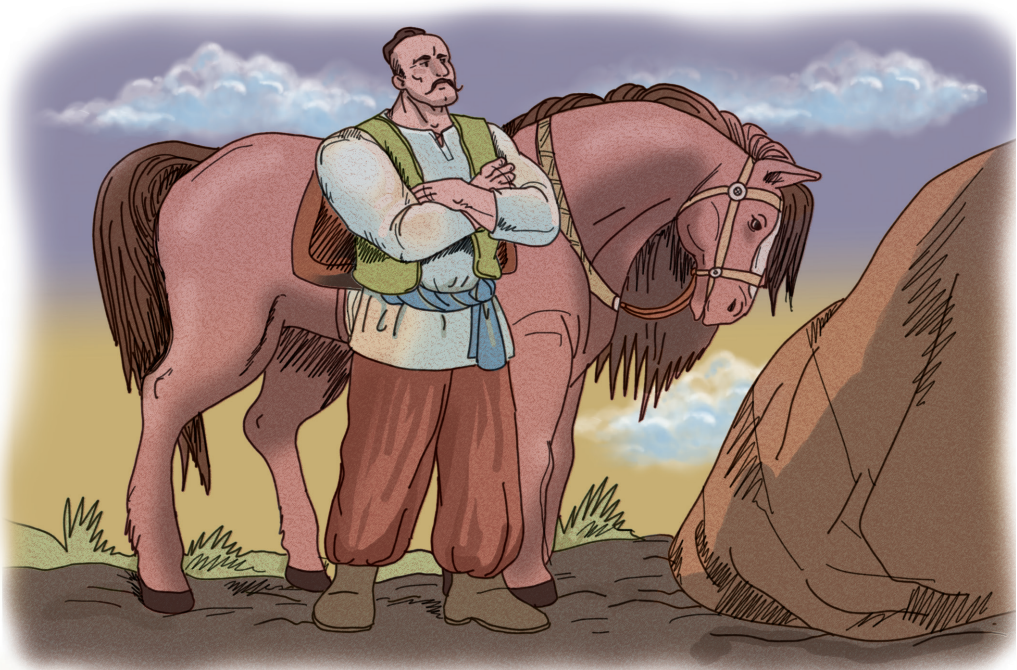
Схаменувся тут Святогор-богатир, що в його кишені вага чимала. Бере він Іллю за жовті кучері й разом з конем на сиру землю ставить, а тоді починає розпитувати та вивідувати:

— Розкажи, добрий молодче, звідкіля ти, з якої землі? Якщо ти богатир святоруський, то давай у чистому полі силою поміряємось.

Відповів Ілля:

— Бачу я силу твою велику — не мені з тобою змагатися, хочу я з тобою побрататися.

Погодився на це Святогор-богатир і з доброго коня зліз. Розкинули вони біле шатро, а коней стриножили і в зелений луг пустили. Зайшли обое в шатро, обмінялися хрестами золотими, один з одним побраталися, обнялися, поцілувалися. Став Святогор-богатир стар-

шим братом, а Ілля Муромець — меншим братом. Хліба-солі вони поїли і в шатрі на спочинок лягли.

Довго-недовго вони спали — аж три доби, а на четверту прокинулися та в дорогу рушили. Осідлали добрих коней і поїхали по святих горах Араратських. А як на Єлеонську гору¹ прискакали, побачили там диво дивне: дубова труна на горі Єлеонській стоїть.

Богатирі з коней посходили, труні тій уклонилися, а тоді сказав Святогор:

— А кому із нас у цій труні лежати судилося? Ану ляж, менший брате, в труну, та поміряємо, чи підходить вона тобі.

Послухав Ілля Муромець свого брата старшого і в труну дубову ліг. Не прийшлася вона Іллі в міру — в довжину довга була, в ширину широка². Як підвівся він із труни, ліг туди Святогор-богатир. В міру труна Святогорові прийшлася, і сказав він Іллі:

— Накрий мене, менший брате, цим віком дубовим, аби знав я, як у труні лежати.

Як накрив Ілля труну віком дубовим, почав Святогор прохати:

— Важко щось у труні цій лежати, нічим стало мені тут дихати. Підніми ж це віко дубове, свіжого повітря напусти.

Але віко не піднімалося, навіть щілиночка не відкривалася. Тоді просить Іллю Святогор:

— Розбий, брате, це віко шаблею гострою.

Послухався Ілля, взяв гостру шаблю, по труні вдаряє. Та куди не вдарить шабля, там залізний обруч з'являється.

— Видно, тут мені, — каже Святогор, — і померти судилося. Поховай мене в сиру землю і забери коня мого богатирського. А тепер нахились до труни, щоб удихнув я в тебе свій дух і сили тобі додав.

Відповів Ілля Муромець братові:

— Досить з мене і власної сили. Бо як зайвої сили додати, не носитиме мене сира земля. І коня твого я не хочу. Служить мені вірою-правдою старенький кінь мій кошлатий.

Тут брати і розпрощалися. Святогор лишивсь у сирій землі, а Ілля поїхав по святій Русі до Києва, до ласкавого князя Володимира. Розповів там про диво дивне — як ховав він Святогора-богатиря на горі тій Єлеонській.

З того часу Святогорові від людей слава, а Іллі Муромцю — хвала.

Прозовий переклад В. Шевчука

¹ *Єлеонська гора* — в інших варіантах — Святі гори. Назва фантастична.

² Ще одне порівняння старших і молодших богатирів.

1. Прочитай уважно текст, виділи у ньому фантастичні моменти.

2. Образ якого із богатирів видається тобі більш реалістичним? Чому?

3. Що, на твою думку, символізує «торба скомороша» у билині?

В одній із версій билини про Святогора та Ілля Муромця згадується про те, що у торбі була «тяга земна». Як ти розумієш цей вислів?

4. Чому, на твою думку, Святогор відчув, що настав час йому прощатися із земним світом?

Чому Ілля Муромець відмовився, щоб Святогор удихнув в нього свій дух і сили додав? В одному із варіантів билини, Ілля все-таки перейняв частину сили від Святогора і взяв собі його меч: «Візьми, брате мій, меч-кладенець та удар упоперек верху домовини».

Хоче Ілля меч-кладенець підняти,
Та ніяк не може.
Каже Святогор:
«Нахились, Ілле, до домовини,
До маленької щілини,
Я дихну на тебе духом богатирським».
Тоді-то Іллі духу богатирського
Утрое прибуло.
Меч-кладенець підіймає,
По домовині,
По верху упоперек
Утричі ударяє.
Де ударить —
Іскри сиплються,
Золотий обруч виростає,
Домовину іще,
Домовину іще щільніше закриває.
Знову промовить Святогор Іллі Муромцю:
«Припади іще раз к домовині,
Я тобі всю силу богатирськую вдихну».
На те йому Ілля Муромець відповідає:
«Не подобенство, старший брате,
Більше сили набувати,
Бо сира земля не понесе».

Який варіант тобі подобається більше? Чому? Що, на твою думку, символізує меч-кладенець, який після смерті Святогора забрав собі Ілля Муромець? Чому він відмовився від Святогорового коня?

5. Перекажи своїми словами зміст билини, вислови своє ставлення до її героїв.
6. Усно склади свою розповідь про героїв билини, виділивши їхні основні риси.
7. Як зображені богатирі? Якими вони постають у діалогах? Які емоції викликають? Порівняй описи богатирів і зображенням на малюнку.
8. Які риси героїв-богатирів передані з покоління в покоління нашим сучасним захисникам рідної землі?
9. Пошукай в інтернеті відомості про героїв сучасної війни. Хто із них, на твою думку, володіє богатирськими рисами? Кого можна вважати спадкоємцями славного богатирського роду?

Завдання для дослідження (на вибір).

1. Знайдіть в інтернеті публікації, у яких автори подають свою інтерпретацію билини «Ілля Муромець та Святогор». Підготуйте презентацію свого дослідження. Який історичний контекст, які події, на думку авторів публікацій, представлено у цій билині? Вкажіть джерела інформації.
2. Знайдіть інформацію про Іллю Муромця, мощі якого зберігаються в печерах Києво-Печерської лаври. Чому дослідники стверджують, що Ілля Муромець — це насправді Ілля Муровлянин, який походив із Морівійська, що розташоване на півдорозі від Києва до Чернігова? Які аргументи для цього наводять?
3. Підготуйте проєкт на тему «Образ Іллі Муромця в масовій культурі (музиці, малярстві, книгах, фільмах тощо)».

- Розіграй разом з друзями сценку зустрічі Іллі Муромця і Святогора. Поясни, чому ви обрали саме цей епізод.
- Напиши письмову фантастичну історію чи казку про одного із цих богатирів.

УКРАЇНСЬКІ БИЛИНИ

До недавнього часу вважалося, що українських билинних текстів не існує, і вони загалом не входили до сфери наукового вивчення. Але, як з'ясувалося, це не так¹.

Українських билин, більш-менш збережених, можна назвати тільки вісім, і вони виразно розпадаються на дві групи. Три із них відомі здавна й записані були як казки. Записувачі не звернули уваги на їхню своєрідну поетичну структуру, хоча етнограф В. Лесевич позначав місця, де закінчувався поетичний рядок, або крапкою, або тире. Цікаво, що ця віршована форма цілком зливається з віршованою структурою наших дум або наближається до неї.

До речі, і в українських думках є сліди билин. Так, билинний герой Олексій Попович виступає героєм української думи про бурю на Чорному морі, а Чурило стає героєм подільських та галицьких пісень. Ім'я Дуная знаходимо в деяких чернігівських варіантах веснянок, — власне, весняної гри. Билинний ратай Микула Селянинович має дещо спільне з чудовим ратаєм у колядці про золотий плуг.

Українські билини існували в XVI–XIX століттях. Якби не творилися на українській землі в часи Русі билини, то хтосьна, чи пізніше творилися б у нас думи. Герої поступово дрібніли: дивовижною проникливістю вістить легенда «Велетні й маленькі люди», хоч найдавніші богатирі (Котигорошко) були хлопцями-

Вхід у парк «Київська Русь»

¹ Валерій Шевчук у книзі «Українські билини: історико-літературне видання східнослов'янського епосу» спробував їх зібрати та прокоментувати.

малолітками. Це згодом, зі встановленням держави, на українських землях вони постали в народній уяві гігантами, а молодші — з меншою силою та зростом, потім ці герої перетворилися на звичайних з виду людей, але теж із надзвичайною силою. А вже українські думи оспівують звичайних людей без казкової вдачі, здатних на героїчні вчинки.

Українські билини зафіксувалися, так би мовити, на початку стадії їхнього переходу у казку: частина тексту вже забулася й переповідалася, але в основному текст іще зберігся. Інші билини були записані від емігранта з України у Нью-Йорку кобзаря Зиновія Штокалка в 50-х роках минулого століття. Вони цілком створені в поетиці українських дум. У виконанні кобзаря Зиновія Штокалка текст билини весь час супроводжує музика.

В Україні існувала традиція передавати билини прозою. З часом билини перетворювались у казки. Цьому сприяла особлива поетична структура текстів — нерівноскладовий, спорадично римований вірш. Казкові й билинні сюжети часто переплітаються й бувають одні й ті самі: билина захоплює мотиви казки і навпаки. Але билина оспівує передусім богатирів, тобто велетнів з надлюдською силою, — оце і є основна їхня ознака.

За Валерієм Шевчуком

Зиновій Штокалко. *Марш українських партизан.*

Билини (старини) — епічні речитативні пісні, які в княжі часи виконували в Україні народні співці-музики.

Билинні сюжети створені переважно в часи Русі-України. Вони прославляють подвиги героїв-богатирів. Головні центри билинного епосу — Київ, Чернігів, Галич. Билини мають реальну історичну основу, прототипами героїв могли бути реальні історичні особистості, сюжети із життя яких протягом тривалого часу обросли надзвичайними дивними рисами.

ОЛЕКСІЙ ПОПОВИЧ

Українська билина

Із славного Ростова не ясен сокіл із соколиком вилітали — виїжджали два могутні богатирі: молодий Олексій Попович, а з ним молоденький Яким Іванович. їздили богатирі плече в плече, стремено в стремено, їздили, гуляючи по чистому полю, рискаючи, птиці перелітної та звіра не зустрічали. Коли це натрапили в чистому полі на три доріжки широкі, а поміж доріжок горючий камінь лежав і підписи на камені виднілися. І сказав Олексій Попович:

— Брате мій, Якиме Івановичу! Навчено тебе грамоти, тож поглянь на цей камінь.

Зіскочив Яким із доброго коня і прочитав, що на камені написано: «Перша доріженька на Муром-град, друга — на Чернігів-град, третя — до міста Києва, до ласкавого князя Володимира».

Мовив тоді Яким Іванович:

— Брате мій, Олексію Поповичу! Краще їхати нам до міста Києва, до ласкавого князя Володимира.

Повернули добрі молодці коней і попрямували до міста Києва. Біля славної Сафат-річки зупинилися на луках зелених, щоб своїх добрих коней погодувати. Розкинули два білі шатра, й Олексій відпочити влігся. А молодий Яким коней постриножив, на зелену луку пустив та й собі в шатрі спочивати ліг.

Як минула та ніч осіння, від сну Олексій пробудився, ранораненько підвівся, ранньою зорею вмився, білим рушником утерся й на схід сонця Богу помолився. А молодий Яким Іванович по добрих коней сховався швиденько й у Сафат-річці їх напоїв.

Осіддали вони своїх добрих коней і до міста Києва рушили. Коли це надходить до них каліка перехожий: постолі на ньому із семи шовків, чистим сріблом переплетені, передок унизаний червоним золотом, шуба соболина довгопола, шапка із землі грецької, шелепуга подорожня, свинцем налита, у тридцять пудів. Сказав каліка перехожий:

— Бачив я за славною Сафат-річкою молодого Тугарина Змійовича; висотою він, Тугарин, у три сажні, поміж плечей у нього коса в сажень, кінь крилатий під Тугарином, як лютий звір, із пащі вогонь пахтить, із вух дим стовпом валить.

Надумався тут Олексій Попович:

— Брате мій, каліко перехожий! Дай мені свій одяг калічний, а сам візьми моє вбрання богатирське.

Не відмовив каліка перехожий, віддав одяг свій калічний, а собі узяв убрання богатирське. Перебрався Олексій калікою, взяв із со-

бою шелепугу подорожню, а на запас чингалище булатне прихопив і пішов за славну Сафат-річку.

Як запримітив здаля Тугарин Зміївич Олексія Поповича, заревів гучним голосом, аж зелена діброва задрижала, а молодий Олексій ледве живий став. Каже йому Тугарин Зміївич:

— Гей ти, каліко перехожий! Чи не бачив, не чув ти де про Олексія Поповича молодого? Я б його списом заколов і вогнем спалив.

— Підїжджай до мене ближче, — Олексій, — бо не чую здаля, про що ти говориш.

Підїхав до нього Тугарин Зміївич. А як порівнявся з Тугарином, шелепугою по голові Олексій його вдарив, буйну голову Тугаринові розбив, на сиру землю повалив, а сам йому на чорні груди скочив. Став благати Тугарин Зміївич:

— Гей, каліко перехожий! Чи не є ти Олексієм Поповичем? Якщо так, побратаймося.

Та не повірив Олексій ворогові, відрубав йому буйну голову, убрання барвисте з нього покидав, а самого в тороки пов'язав, убрання Тугаринове на себе одягав, на коня його — лютого звіра — сів і до своїх білих шатер поїхав.

Як побачили його Яким з калікою, налякалися, на добрих коней сіли і до Ростова тікати почали. А як Олексій Попович наздоганяти їх став, обернувся Яким Іванович і, думаючи, що це Тугарин його наздоганяє, кинув позад себе палицю булатну в тридцять пудів; Олексія палиця у білі груди влучила, і випав він із черкеського сідла на сиру землю.

Зіскочив ураз Яким із доброго коня, сів Олексієві на білі груди і чингалищем розпанахати їх намірився, та побачив золотий чудовий хрест на лежачому. Заплакав тут Яким і до каліки промовив:

— За гріхи мені, видно, це вчинилося, що забив я брата свого!

Стали обоє лежачого трясти, отямлювати, подали йому питво заморське, і прийшов він після того до пам'яті. Помінялися вони з калікою одежею: надягнув каліка вбрання каліче, а Олексій — богатирське. А Тугаринів одяг барвистий у тороки свої поклали. Тоді сіли на добрих коней і поїхали до Києва, до ласкавого князя Володимира.

Як добралися вони до Києва-града і до княжого двору заїхали, зіскачили із добрих коней, припнули їх до стовпів дубових і у гридниці світлі зайшли. А в ласкавого князя Володимира та в його княгині Опраксії столи дубові розставлені і почесний бенкет іде. Моляться вони святому Спасу-образу, б'ють чолом на чотири боки, князеві й княгині окремо. Каже їм ласкавий Володимир-князь:

— Як же вас, добрі молодці, по імені звати, по батькові величати? Вам по імені можна було б місце дати, по батькові нагородити.

Відказав молодий Олексій Попович:

— Я із славного міста Ростова, син старого попа соборного Леонтія, а кличуть мене Олексієм Поповичем. Дорогою зустрів я Тугарина Змійовича, голову йому відрубав і в тороках її до тебе привіз.

Зрадів тут Володимир-князь і сказав Олексієві такі слова:

— Сідай же, Олексію Поповичу, на велике місце у великому куті, на друге місце — богатирське — на дубову лаву супроти мене, на третє місце — куди сам захочеш.

Не сідав Олексій у великому куті, не сідав на лаву дубову, сів він із товаришем на палатний брус. Загукав Володимир-князь гучним голосом:

— Гей ви, слуги мої вірні! Ідїть на широкий двір, голову Тугарина Змійовича в тороках візьміть і до мене принесіть.

Пішли дванадцятєро добрих молодців, принесли голову Тугарина Змійовича на дощці із червоного золота, поклали її у великім куті поруч із княгинєю Опраксією. Смачні наїдки на столи поставили, білу лебїдку принесли. Стали всі їсти, гуляти. А Тугарин Змійович нечесно їсть: по цілому буханцю за щоку кладе, всю лебїдку білу за раз проковтнув, закусив іще буханцем монастирським.

Каже тут Олексій Попович:

— Як у мого батечка псище сиве і старе було, ледве під столом волочилося, — як схопило псище кістку велику, так і вдавилося. Вдавитися і Тугаринові Змійовичу від мене, Олексія Поповича.

Почорнів Тугарин, як осіння ніч, прояснів Олексій, як світлий місяць. Тут принесли зеленого вина, питва медового, заморського; стали всі пити, гуляти. А Тугарин Змійович нечесно п'є: за раз чари цілі спорожняє: кожна чара — в півтора відра. Знову каже Олексій Попович:

— Як у мого батечка коровище старе було, ледь по двору хилалося, на поварню до кухарів забилося, браги прісної цілий чан вихлебтало та тут-таки і луснуло — луснути і Тугарину Змійовичу від мене, Олексія Поповича.

Потемнів Тугарин, як осіння ніч, висмикнув чингалище булатне і кинув в Олексія Поповича. Та верткий Олексій був, і не зміг Тугарин улучити в нього. А стояв біля груби Яким Іванович, на льоту чингалище він підхопив і до Олексія мовив:

— Брате мій, Олексію Поповичу! Сам бажаєш кидати в нього чи мені велиш?

Каже Олексій Попович:

— Сам не кину й тобі кинути не дам. Уранці я вже з ним розквітаюся: поб'юся з ним я на великий заклад, не на сто срібляників і не на тисячу — поб'юся на свою буйну голову.

Скочили враз князі та бояри, щоб поруки держати за Тугарина: кладуть князі по сто срібляників, а бояри — по п'ятдесят, а селяни — по п'ять. А купці під Тугарина кораблі свої на Дніпрі з товарами заморськими записали. А за Олексія Поповича один тільки владика чернігівський записався.

Вискочив Тугарин із палат, на доброго коня сів, піднявся на крилах його кінь, полетів високо попід хмарою. Вийшов із товаришами й Олексій Попович. На добрих коней посідали, поїхали до славної Сафат-річки, білі шатра розкинули, відпустили коней у зелені луки, самі спочивать полягали. Один Олексій цілу ніч не спав, лицем до Сходу стояв, зі сльозами Богу молився:

— Надішли мені, Боже, хмару грізну із градом-дощиком, щоб під-мочились крила в Тугариного коня, і опустився він на сиру землю, і зміг я з ним зустрітися.

Після того моління Олексійового насунула грізна хмара із градом-дощиком, підмочились крила в Тугариного коня й опустився він на сиру землю. Прибігає до Олексія Яким Іванович із звісткою радісною, що Тугарин уже по сирій землі їде.

Швидко Олексій спорядився, важку палицю із собою взяв, а на запас — чингалище булатне, на доброго коня сідав і назустріч Тугаринові виїжджав. Побачив той Олексія Поповича і заревів гучним голосом:

— Гей, Олексію Поповичу! Хочеш, я тебе вогнем спалю, або ж конем затопчу, або списом заб'ю?

Замахнув він чингалищем булатним, щоб відсікти Олексієві буйну голову, та Олексій верткий був, нахилився до кінської гриви, й чингалище булатне у сиру землю вгрузло. Каже Олексій Тугаринові з-під гриви кінської:

— Бився ти, Тугарине, зі мною під великий заклад: сам на сам виступати, та нема ж у тебе сили здолати мене, Олексія Поповича.

Озирнувся Тугарин назад, тут вивернувся Олексій з-під гриви кінської, вдарив важкою палицею в голову Тугарина Змійовича, схилилася голова у правий бік, а тулуб у лівий бік посунувся.

Зіскочив Олексій із доброго коня, узяв чингалище булатне, проколов супротивникові вуха в голові, та не міг голову на плече собі підняти, до товаришів загукав:

— Гей, вірні товариші мої! Підсобіть мені голову на плече підняти.

Вежа у парку «Київська Русь»

Вірні товариші підїхали, допомогли голову підняти на плече. Поніс її Олексій до доброго коня, до стремен за жовті кучері прив'язав і до міста Києва повіз.

Як приїхали вони у Київ-град, до княжого двору завернули, тоді кинув він ту голову серед двору.

Побачив їх ласкавий Володимир-князь, на ганок до них виходив, у світлі гридниці проводжав, за накриті столи садовив, до Олексія приказував:

— Живи ти, Олексію Поповичу, в нас у Києві, послужи мені, князеві Володимиру, а я тебе за те нагороджу.

Макет стародавнього Києва

Сафат-річка — казкова назва річки, яку долають казкові богатирі.

Каліка перехожий — давня назва духовних учителів, виконавців святих дум. Каліки — не убогі: вони шановані у суспільстві люди, здорові тілом і душею. У пізніші часи каліками стали називати сліпих кобзарів і лірників.

Шелепута — нагайка.

Тороки — ремені ззаду сідла для прив'язування речей або прив'язаний до сідла дорожній мішок.

Чингалище булатне — бронebійний кинджал, зброя.

Горючий камінь (або алатир) — священний камінь, «всім каменям батько», «пуп землі», на якому виписані священні письмена.

Булат — високоякісна міцна сталь особливого гарту, з узорчатою поверхнею

Скоморох — за часів стародавньої Русі-України — мандрівний середньовічний актор, тут — мандрівник

Сажень — давня лінійна міра, яка вживалася до запровадження метричної системи мір і дорівнювала 2,134 м.

Брус — обтесана чи обпиляна чотиригранна колода, що використовувалася як лава.

Гридниця — у стародавній Русі — будівля при князівському дворі для перебування молодшої князівської дружини (гриді) або для прийому гостей.

1. Зверни увагу на казкові мотиви у билинній оповіді. Перекажи її своїми словами, описуючи кожного персонажа билини. Які деталі билини, на твою думку, перегукуються з відомими тобі епізодами з українських героїчних казок? Пригадай їх.
2. Які фантастичні моменти оповіді видаються тобі найбільш цікавими чи суперечливими?
3. Чому, на твою думку, більшість бояр зробили ставку на перемогу Тугарина? Які риси богатирської натури Олексія Поповича змальовані у даному тексті найповніше?

Завдання для дослідження (на вибір).

1. Підготуйте проєкт на тему «Образ Олексія Поповича у масовій культурі (малярстві, художніх творах, фільмах тощо)».
2. Підготуйте презентацію про Олексія Поповича як про історичну постать. Вкажіть джерела інформації.

Ілля Муромець, Олексій Попович – легендарні богатирі-захисники Русі-України. Народ наділив їх богатирськими рисами, відвагою і непереможною силою.

Якими ти уявляєш сучасних українських воїнів? Підготуй у групі з однокласниками презентацію на тему «Образ українського воїна-захисника». Використай публікації у медіа: розповіді про героїв, інтерв'ю з воїнами, відеорепортажі.

ЛІТЕРАТУРА ЧАСІВ РУСИ-УКРАЇНИ

У часи Русі в народі були популярними не лише казки, старини та бувальщини, а й мудрі повчальні оповідки, які після прийняття християнства надходили з різних джерел, переосмислювались і переповідались чи переписувались для домашнього вжитку в освічених родинах. Ці староруські оповідання опрацював видатний український письменник, дослідник і перекладач Іван Франко.

У збірці «Староруські оповідання» представлено унікальні твори XI–XIII століть, перекладені Іваном Франком на сучасну українську мову. Збірка складається із передмови і восьми самостійних творів. Наповнені змістом християнської моралі, ці оповідання доносять і сучасному читачеві вічні цінності життя, які споконвіку утверджувались у різних видах усної народної творчості.

«А нам усім, і письменним, і неписьменним, годиться знати нашу бувальщину, знати те, що думали, як боролися і як дивилися на світ наші прадіди. Годиться нам знати й те, що ми не вчорашні, що наше слово було колись у честі й повазі і служило до виявлювання високих думок, мудрих законів і щирого, глибокого чуття», — писав Іван Франко в передмові до видання «Староруських оповідань».

Ось одна з таких повчальних історій, яка розповідає про найбільшу силу людини — силу мудрості.

СТАРОРУСЬКІ ОПОВІДАННЯ

Оповідання про смертну трубу і чотири скриньки

[Се оповідання вийнято із більшої, в старій Русі дуже улюбленої повісті про Варлаама і Йоасафа. Про сю повість надіюсь поговорити в окремій книжечці.]

Був один цар, дуже сильний і великий. Раз якось він їхав на позолоченій колісниці, а довкола нього узброєні бояри, як подоба царям. І здивав двох мужів у подертій і поганій шматті, з висушеними і дуже блідими лицами. Цар пізнав, що се пустинники, висушені невигодами, працею і важким постом та потом, і, скоро побачив їх, зіскочив з колісниці, припав до землі й поклонився їм, а потім, уставши, обняв їх ласкаво і поцілував їх.

Вельможі і князі, що їхали з царем, обурилися тим і почали воркотіти, що цар робить щось таке негідне царської слави. Та проте жоден із них не вмів чи не смів у очі зробити йому за се докір, але підмовили його рідного брата, щоб сказав цареві, нехай він не чинить зневаги блискові царської корони. І справді, царський брат переказав се цареві та висловив йому й своє обурення. Та цар дав йому на се відповідь, якої брат його не порозумів відразу.

Був такий звичай у того царя, що коли засудив кого на смерть, то посилав перед його двері трубача і велів затрубити, щоб засуджений по голосі труби пізнав, що того дня жде його смерть. І коли перед чиїм домом озвалася та труба, то вже всі знали, що той чоловік заслужив на смерть. І ось, коли настав вечір, післав цар трубача зі смертною трубою, щоб затрубив при дверях дому його брата. Сей, почувши смертну трубу, відразу подумав: «Ну, тепер прийшла моя смерть!» І всю ніч він передумував своє життя; а коли настало рано, убрався в жебрацьку, жалібну одежу і разом з жінкою і дітьми пішов до царської палати і станув край дверей, плачучи і голосячи.

Цар вийшов із палати, впровадив його до себе і, бачачи, що він плаче, промовив до нього:

— О нерозумний і недогадливий! Як же ти міг так перелякатися того трубача? Адже ж ти знав, що його вислав твій брат, роджений від тої самої матері, що й ти, близький тобі, прихильний до тебе! Адже ж ти не почувашся до ніякого гріха супроти мене!

Царський брат не міг нічого відповісти, тільки з плачем цілував царські руки. А цар так мовив далі:

— Бачиш тепер? Ти докоряв мене, що я унижив себе, кланяючися тим жебракам, тим трубачам Божим, що самим своїм видом, мов смертною трубою, проповідували мені смерть і стрічу з найвищим володарем, супроти котрого я відчуваю себе до багатьох і тяжких гріхів. А ти ж знаєш, що сей володар не брат нам, ані свояк, що перед його лицем цар рівний жебракові. Але ви, не розумівши сего, докорили мене зневагою царської корони!

Отак успокоївши брата і навчивши його, цар відпустив його додому, а своїх гордих панів задумав повчити іншим способом.

Він велів зробити чотири дерев'яні скриньки: дві окувати золотом, вложити в них смердючі труп'ячі кістки й потім забити їх золотими гвоздями; а інші дві обмазати смолою і дьогтем і насипати в них коштовного каміння та наповнити їх найкращими пахощами, а потім обв'язати їх волосяними гужевками. Тоді скликав усіх тих

панів, що сердилися на нього за покірну стрічу з тими нужденними жебраками, і, поставивши перед ними ті чотири скриньки, велів їм оцінювати, що варті позолочені скриньки, а що осмолені. Як і слід було ждати, панове сказали, що озолочені скриньки варті дуже багато, бо думали, що там у них, певно, лежать царські корони та пояси. А ті скриньки, що були помазані смолою і дьогтем, — то, кажуть, дуже погані й маловарті. Тоді цар промовив до них:

— Знав я, що ви таке скажете! Але не так треба поступати, не зверхнім оглядом треба міряти вартість усякої річі, але треба заглядати всередину, чи там сховано щось вартне, чи погане.

І тоді наказав відчинити позолочені скриньки. А коли їх отворено, з їх нутра бухнув поганий сопух, так що нікому не хотілося вже й глядіти на їхню гарну окову. І мовив цар:

— Бачите, се ваше вельможне панство! Зверху ви поприбирані багатими і блискучими шатами, пишаєтесь своєю красою і славою, а всередині ви — гнілі трупи, скрині, повні сопуху, і злих учинків, і людської кривди.

Тоді велів цар отворити ті скриньки, помазані смолою і дьогтем, і коли їх отворено, всіх очі зрадувалися, бачачи накладені в них дорогоцінності, і всі почули розкіш, вдихаючи ті пахощі, які йшли з них. Тоді цар промовив до них:

— А знаєте, до кого подібні ті скриньки? Подібні до тих жебраків, мужиків та працівників, одягнених у вбогі, латані одежі. Бачачи

їх зверхній вигляд, ви крутите носом, і відвертаєтеся, і сердитесь на мене, коли я кланяюсь їм. Але я розумними очима зміркував їх внутрішню красоту і чесність і поклав собі їх дотик за більшу честь і славу, ніж царська корона і царський маєстат.

І так присоромив тих панів і навчив їх не ошукувати себе зверхнім виглядом, але розумом доходити до внутрішнього змісту.

Чи допомогла що та наука потомкам тих вельможних панів?

Іван Франко

Солух – сморід.

Маєстат – тут: влада, чин.

Притча — це твір, в основу якого покладено повчально-алегоричний сюжет, побудований на прихованому порівнянні.

1. Прочитай уважно оповідання. Чому, на твою думку, цар вклонився жебракам? Про що зустріч з убогими людьми нагадала цареві?
2. Чому бояри і брат царя не зрозуміли його вчинку?
3. Чи зрозумілий тобі задум царя із чотирма скриньками? Як вчинив би/ вчинила б ти, якби побачив/-ла розкішно оздоблені та убогі скриньки?
4. Що повчального для сучасної людини можна знайти у цій притчевій історії?
5. Випиши з тексту вислови, які вважаєш повчальними для себе.

Доберіть ілюстрації до оповідання, використовуючи інтернет-джерела, обґрунтуйте свій вибір. Вкажіть джерела ілюстрацій.

Перекажи історію зі скриньками на сучасний лад.

«Не все те золото, що блищить», — так іноді можна сказати про ті оманливі образи, які створюють про себе користувачі соцмереж. Крім того, є багато фейкових облікових записів (акаунтів), які поширюють неправдиву інформацію. Підготуй разом з однокласниками плакат для своїх однолітків на тему: «Що треба знати про соцмережі»

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ ОЧИМА ПИСЬМЕННИКІВ

Антін Лотоцький

Український громадський діяч, учасник національно-визвольних змагань 1914—1920 років, активний діяч Пресової Кватири Українських Січових Стрільців, учитель, дитячий письменник, журналіст і видавець.

У його доробку — близько 13 книг: оповідань, сценічних картин, віршів, повістей. Як педагог і патріот рідної землі, він прагнув у цікавій художній формі розповісти дітям про найвизначніші історичні події та героїчні постаті України. Серед книг для дітей на історичні теми — «Роксоляна», «Козак Байда», «Мандрівка Мишки-Гризикнижки по Львові», «Цвіти з поля», «Ведмедівська попівна», історична повість з часів Хмельниччини «Триліси» та інші.

Збірка історичних оповідань «Княжа слава» розкриває сторінки найдавнішої історії часів Русі-України.

ЯРОСЛАВОВА СЛАВА

Історичне оповідання

Широко й далеко неслася Ярославова слава.

— Це мудрий князь і володар багатої землі — говорили всі й усюди.

А розносили цю славу і войовничі варяги, і грецькі та арабські купці.

Варяги — і лицарі, і купці — завжди находили захист, бо за ними вставлялася княгиня Інгігерда, Ярославова жінка. А й Ярослав цінив їх, бо нераз ставали йому в пригоді, коли прийшла скрута.

І горнулися варяги до княжого двора, княжі гридниці заповняли, бо щедрий був князь Ярослав, не щадив гроша на військо.

— Вірне й задоволене військо, — говорив він, — це найпевніше забороло перед напастями ворогів. Хоч як укріпиш городи, а не буде хороброго війська, не встоїться держава...

— Не в самому війську сила держави, — відповідає на це отець Іларіон із Берестова, що його князь Ярослав і любив, і цінував високо.

— Знаю я про це, отче Іларіоне! І тому моє сердечне бажання — скріпити віру Христову на моїх землях і подбати, щоб слово Боже зайшло в найдальші, найглухіші закутини її.

— На це треба якнайбільше священників, і то не із чужинців, а своїх родом.

— Правда твоя, та де їх взяти?

— Треба, княже, поширити школу в Києві, що її заснував твій великий батько, і нахилити священників, бояр та інших, щоб талановитих своїх синів у школу віддавали.

— Правда твоя, отче Іларіоне! Я видам наказ і заохочу батьків, щоб посилали дітей у школу. А знаєте, отче, я купив сьогодні в болгарського гостя цікаві книжки — треба буде дати їх переписати тямущим людям. А є й кілька грецьких між ними, перекласти треба. Одну взяв я сам переписувати, а інші, може б, ченці взялися переписати.

— І перепишемо, і перекладемо, — зрадів отець Іларіон. — Великі твої заслуги, княже Юріє Ярославче. Сама свята Софія, що ти на її честь величну церкву збудував, прославляти тебе буде по віки вічні.

Коли вони обидва так розмовляли, ввійшов старий Остромир із сувоєм пергаментовим під пахвою.

— А, вітай, боярине Остромире! Як бачу, не дармував ти, бо спорий жмут пергаменту несеш під пахвою.

— Так, княже, зібрав я всі звичаєві закони наші й упорядкував їх. Треба буде скликати тямущих мужів на раду, щоб перевірили все та вирішили, що прийняти, а що ні.

— Скличемо, скличемо, та насамперед сідай і прочитай свою працю мені, а отець Іларіон також послухає й скаже своє слово.

Старий Остромир сів, розвинув пергамент і почав помалу читати.

До пізньої ночі читав старий Остромир князеві Ярославові свої записки. А князь слухав уважно, до деяких місць давав свої замітки, або питав про думку священника Іларіона...

І так постала «Правда Руська», списане право, що ним князі мали правити та судити.

Широко та далеко неслася Ярославова слава!

*Князь
Ярослав Мудрий*

*Зображення
Ярослава Мудрого
на його печатці*

— Розумний це володар і могутній! — говорили і сусіди Ярославової держави, і далекі володарі. — Добре було б поріднитися з ним.

І стали слати сватів до князівен: Ганни, Єлисавети й до Анастасії. Приходили й послы в різних державних справах, а разом і з радою, щоб князь для своїх синів у їхніх володарів шукав невісток.

Одна княжна Єлисавета всім давала гарбуза. Чудувався батько: — Чому ти, Гальшко, так усім відмовляєш?

Княжна нічого не відповідала, тільки зарум'янилася.

Аж одного дня приходять до князя Гаральд Сміливий і стає перед ним навколішки.

— Великий княже, Ярославе, будь ласкав для мене! Я люблю княжну Єлисавету, віддай її мені за жінку!

Не сподобався князеві Ярославові такий зять, коли могутні володарі сватаються до княжни. Та жаль зовсім відмовити й Гаральдові, бо вже помітив князь Ярослав, що княжна любить його.

«Треба відтягнути весілля, — подумав собі князь, — може, за той час Гальшка забуде Гаральда».

І каже Гаральдові:

— Не вийде Гальшка за кого-небудь! Коли хочеш мати її за жінку, мусиш вперше вславитись лицарськими ділами. Вславишся, то вертайся, Єлисавета буде твоя.

Посумнів Гаральд, та що діяти, слово в князя тверде...

Довго-довго тинявся Гаральд по широкому світу, лицарської слави шукаючи. Тужив за княжною Єлисаветою і пісні складав про свою любов до неї.

А тим часом уже до княжни Ганни стали свати слатися. Засватав її король французький Генріх I. Гей, славне та пишне було весілля! Але й сумне було розставання батька з дочкою, як відсилав її назавжди в чужу, далеку, невідому країну.

А незабаром і угорський король, Андрій, сватів прислав до княжни Анастасії.

А княжичі теж найшли собі жінок, невісток князеві Ярославові, в Німеччині й у Англії.

Тільки княжна Єлисавета жде.

Аж повернувся Гаральд, вже не як лицар-пройдисвіт, а як багатий король Норвегії. І віддав князь Ярослав за нього дочку Єлисавету.

Казали всі, що такого весілля, як справив князь Ярослав своїй улюбленій дочці, Єлисаветі, не пам'ятали в Києві.

Мудрий і запопадливий був Ярослав, і любили його кияни, як батька рідного, так само, як любили його батька, Володимира Святого.

Тож сумом повіяло по Києву, коли пронеслася вістка, що князь Ярослав важко занедужав...

Занедужав князь у Вишгороді.

Не було нікого при ньому тоді з його синів і дочок, тільки найлюбіший його син, Всеволод.

Настав місяць лютий, князеві щораз гірше, Всеволод не відступав від батькової постелі.

— Не сумуй, — каже йому князь Ярослав, — час мій прийшов, досить я прожив на світі, сімдесят шість літ — шмат часу, і спокійно відходжу з цього світу, бо не змарнував літ своїх. Одно тільки непокоїть мене, що, може, ви не підете за моєю батьківською наукою і коромоли та міжусобиці заведете між собою. Я хотів списати вам свої науки, як вам з собою жити, та часу в мене на це не було. А тут і недуга звалила, смерть іде. Вели покликати до мене митрополита, хочу висповідатися...

Прийшов митрополит, і висповідався йому старий князь.

— Усе своє життя віддав я для добра рідної землі, й усе, що робив — чи добре, чи несвідомо лихе — все в доброму намірі, — говорив князь сповідникові. — Найбільше каюся, що я брата мого Судислава позбавив княжого стола й у порубі держав його, та й тут ішло мені не про мене, а про цілість держави...

І ще перед смертю велів князь Ярослав покликати до себе раду бояр і городських мужів і сказав їм:

— Бояри та мужі городські, я покликав вас, щоб сказати вам, що я наслідником по собі залишаю на київському великокняжому престолі сина мого Ізяслава. Нехай він буде замість батька усім братам. Перекажіть усім моїм синам, щоб жили в згоді та любові братній, бо тільки тоді сильна й могутня буде держава руська і страшна буде ворогам її.

Була субота 20 лютого 1054 року вранці — князь Ярослав тихо та спокійно віддав Богу душу...

Величний похорон справив батькові князь Всеволод, бо більше нікого з синів не було тоді в Києві. З Вишгорода на санях повезли тіло в Київ із молитвами та співами церковними.

Ховав князя митрополит з великим почетом єпископів і священників — сам і сказав могутнє надгробне слово.

Говорив митрополит палко та щиро, хоч самому сльози тиснулися до очей. Говорив про заслуги князя для рідного народу й держави та для Церкви святої; назвав його вірним наслідником Володимира Святого, що не порушував його постанов, а ще скріпляв їх; не зменшував заслуг великого батька для Церкви святої, а ще збільшив їх; те, чого батько не докінчив, він докінчив, як Соломон Давидові діла. Він будував церкви величні й славні по всій українській державі, а славний город Київ оточив величністю, мов вінцем, і віддав його в опіку Пресвятій Богородиці, що їй і церкву побудував золотом на великих воротах в ім'я першого Господнього празника Благовіщення.

Наприкінці пригадав заповіт Ярослава синам, щоб жили в згоді та в любові для добра рідного народу й землі рідної.

Плакав увесь правовірний народ, слухав слів золотоустого проповідника, щирих і палких.

І поховали князя Ярослава Володимировича в мармуровій домовині в Софійському соборі.

— Поховали з ним славу й могутність та велич держави, що за батька його Володимира Великого і за нього — «не худа була й невідома, а відома й славна на всіх кінцях землі», — говорив Тукій до Івана Жирславича, коли верталися з похорону князя.

*Пам'ятник
Ярославу Мудрому у Києві*

Мудрий був князь Ярослав Володимирович, лишив велику, багату й могутню державу, однак перед смертю зробив велику помилку, що поділив державу між синів.

І справді лихо було в поділі спадщини на уділи. На першому поділі не скінчилося. Пізніше кожен князь ділив свій уділ на ще менші уділи між своїх синів, а ті знов свої уділи між своїх — і вкінці дійшло до того, що замість одної великої держави було понад вісімдесят малих державок.

Значення Києва, «матері городів руських», падало все більше й більше. Піднялося ще було на короткий час за славного князя Володимира Мономаха Всеволодовича, внука Ярослава Мудрого, що був великим князем в 1115–1125 рр. Та було воно так, як із полум'ям свічки, що вже догоряє: полум'я наприкінці заблісне ясніше і — гасне.

Так сталося і з «матір'ю городів руських», бо вже через 44 роки пізніше прийшов із далекої півночі князь племен, з яких пізніше витворився московський народ, Андрій Боголюбський. Забув, що він онук славного Володимира Мономаха, став уже чужий українському народові. Він у 1169 р. з дикими фінськими ордами напав на Київ, здобув і зруйнував його.

Не любив він Києва, не терпів того, що Київ, хоча занепав, хоча втратив давнє значення, все ж таки жив давньою славою, вважався «матір'ю городів руських».

І як тільки помер Ростислав, вислав Андрій негайно свого сина Мстислава на Київ.

— Зруйнуй Київ так, щоб він уже ніколи не міг піднятися, щоб не затемнював слави моєї держави.

Терем Ярослава Мудрого. Реконструкція. Парк «Київська Русь»

І син виконав батьків наказ.

Пограбував Поділ, Гору, монастирі, церкви Десятинну й Софію і не пощадив нікого: християн убивали та брали в полон, забрали з церков ікони, книги, ризи і дзвони.

І з того часу Київ уже не піднявся до давньої слави та значення. Причинилося до того й те, що роздроблені князівства, а часом ще й розсварені, не могли знищити половецької орди і прогнати її із гирла Дніпра. Через те занепала славна колись торгівля Києва з Грецією.

Та на заході, під Карпатами, над рікою Дністром зросла в силу під розумною управою Ростиславичів — Галицька держава, що зберегла українську державність ще до половини чотирнадцятого століття.

Коромола (крамола) — відкрита поведінка, що прагне до повстання проти встановленого порядку.

1. Які риси людини і державного діяча були притаманні князю Ярославу? За що, на твою думку, нащадки прозвали його Мудрим?
2. Розшукай в інтернеті відомості про Ярослава Мудрого, цікаві факти з його життя та життя нащадків князя.
3. Яких помилок припустився князь у своєму заповіті, що призвели до важких наслідків для Руської держави?

1. Обговоріть актуальність теми правителів часів Русі-України для нинішнього часу. Які риси правителя у постаті Ярослава Мудрого були і залишаються важливими для керманічів нашої держави, а які завжди шкодили їй і призводили до важких наслідків: занепаду державності, поневолення трудових людей?
2. Подискутуйте на тему того, чому найближчі нащадки легко забувають і зневажають славу та великі труди своїх дідів та прадідів, та до чого призводить ігнорування родової пам'яті.

- Напишіть «послання» до сучасних державних діячів від імені молодого покоління України, враховуючи своє бачення історичного досвіду.
- Визначте основні позитивні риси керівників держави, що сприятимуть порозумінню з усім народом та утвердженню сили й авторитету держави.

1. Пригадайте, що *оповідання* — це невеликий прозовий твір, сюжет якого ґрунтується на одному або кількох епізодах з життя одного чи кількох героїв. Оповідання, у якому героями є історичні особи, зображено історичні події, називається історичним.

Чому, на вашу думку, оповідання «Ярославова слава» називається історичним оповіданням?

Які епізоди з життя Ярослава Мудрого відтворено у сюжеті оповідання?

Як ви можете пояснити назву «Ярославова слава»?

2. Які зображально-виражальні засоби в оповіданні допомогли вам створити в уяві образ Ярослава Мудрого?

Особливу увагу зверніть на монологи та діалоги в оповіданні.

Проаналізуйте їхній вплив на ваше сприйняття постаті Ярослава Мудрого.

Ярослав Мудрий заповідав своїм синам, щоб жили у згоді та в любові для добра рідного народу й землі рідної. Обговори з однокласниками у групі, чому ці слова такі актуальні сьогодні? Наведіть аргументи на користь цього твердження. Представте свої міркування з допомогою схеми.

Документальний фільм «Україна. Повернення своєї історії».

Цікава історія 36. Святослав Хоробрий (2021).

Зображально-виражальні, або художні засоби — це сукупність прийомів, способів, за допомогою яких письменник створює художню реальність, персонажів (героїв) цього уявного світу і виражає до нього і його героїв своє ставлення.

До художніх засобів належать *тропи* (наприклад: епітет, порівняння, гіпербола, метафора тощо), *стилістичні фігури* (наприклад, повтори, паралелізм), *формотвірні засоби кожного роду літератури* (сюжет, композиція, портрет, пейзаж, інтер'єр, монологи, діалоги персонажів, мова оповідача та автора).

Олександр Олесь (Олександр Іванович Кандиба)

Український поет, драматург. Велику увагу у своїй творчості присвятив відображенню історичних доленосних подій, художньому осмисленню ролі видатних історичних діячів України від найдавніших часів (збірка «Минуле України в піснях. Княжі часи»). Зі сторінок його книг князі давньої Русі-України постають живими, відповідальними за долю свого краю людьми.

ВОЛОДИМИР МОНОМАХ

Аж стає нарешті князем
Володимир Мономах,
Простий, сміливий, ласкавий
І бувалий у боях.
Змалку ще до праці звик він,
До походів, до негод,
Знав він голод, знав він лихо,
Знав державу і народ.
Турбувався за убогих,
Заступався за селян
І карав того, хто навіть
Тільки пройде через лан.
Закликав усіх до себе,
Хто стрівався на шляху:
«Гості ширять добру славу,
Але ширять і лиху».
Рано вдосвіта устав він,
Все оглянув, обійшов,
Допоміг в саду копати,
Трошки дрова поколов.
Суд відправив — не поснідав —
На нараду зве старшин.
Йде до його і боярин,
І убогий селянин.
А коли в краю все тихо
І лихе ніщо не жде,

Мономах за лук, за стріли
 І у ліс на лови йде.
 І не раз його на ловах
 Лютий тур на роги брав,
 Лось могучий бив ногами
 І ведмідь у лапах м'яв.
 Князь стократ себе калічив
 І стократ з коня злетів.
 Рись була на спині в його,
 І кабан над ним хропів.
 І вояк він був хоробрий:
 Сам він військо вів на бій,
 Завжди спав з мечем при боці
 І в одежі бойовій.

Володимир II Мономах

1. Яким ти уявляєш собі князя Володимира Мономаха на основі цього віршованого опису?
2. Які риси Володимира Мономаха ти хотів/-ла б, щоб успадкували сучасні державні діячі?
3. Які зображально-виражальні засоби у вірші допомогли тобі створити у своїй уяві образ князя Володимира Мономаха?
4. Як у вірші зображено ставлення князя до простих людей, воїнів?
5. Чи завжди поділяли прості люди та воїни позицію князів?

Підготуйте повідомлення на тему «Вшанування пам'яті Володимира Мономаха в Україні». Вкажіть джерела інформації.

ПОЛОВЦІ І ОТРОК

Край наш половці руйнують,
 Нападають на селян.
 Топче ниви, палить села
 Половецький дикий хан.
 Кажуть, кров людську, гарячу
 Любить пити хан Баняк,
 Кажуть, тіла він не має,
 А один лише кістяк.
 Загорівся Володимир
 І в бою без перепон
 Розбиває військо хана

Й сто князів бере в полон.
Незабаром в ханстві Отрок
Половецьким ханом став.
Князь і Отрока подужав,
І в полон його забрав.
І на нашій Україні
Отрок довгий час пробув.
Полюбив наш край і звичай,
А про рідний і забув.
Після смерті Мономаха
Шлють до бранця посланця,
Найславнішого у ханстві
Половецького співця.
І, шлючи його в дорогу,
Каже бранців рідний брат:
«Намовляй мого ти брата
Повернутися назад,
Коли слів він не послуха,
Проспівай йому сумну
Нашу пісню половецьку
Про кохану сторону.
Як і пісні не відчує

Любий брат мій, Отрок-хан,
Дай понюхати це зілля
Степу рідного — евшан!»
І співець прийшов і мовить:
«Хане, брат твій наказав,
Щоб тобі я рідну землю,
Степ зелений пригадав,
Щоб згадав тобі я славні
Січі в рідній стороні
І в пустелі неоглядній
Лет на дикому коні».
Відповів спокійно Отрок:
«Мило в рідній стороні,
Але й тут, на Україні,
Любо й весело мені.
Є і тут шалені коні,
І простори степові,
І хоробре, дуже військо,
І пригоди бойові!..»
І співець співає пісню,
Вільну, дику, степову,
Стародавню половецьку,
Вічно свіжу і нову.
Та стояв, як камінь, Отрок
І дивився, як в вікні
Український вечір гасне
І вмирає вдалині.
І співець, мов серце вирвав,
Вирвав-вихопив евшан!
Піднялися груди хана,
Затремтів, рвонувся хан.
І співцеві Отрок крикнув:
«О, мене ти напоїв,
Як цілющою водою,
Духом кинутих степів!
Наче пташка з клітки, серце
Рветься в рідну сторону,
Де на волі серед степу
Я неволю прокляну».

Євшан — назва степового полину.

Євшан-зіллям співець намагається пробудити в Отрока пам'ять роду, любов до Батьківщини. В українській культурі є багато символів та образів, які мають специфічне значення для українців. Підготуйте у групах повідомлення про українські символи та образи, які відображають різні аспекти української ідентичності та культури. Пам'ятайте про необхідність вказувати джерела, з яких берете інформацію.

Літопис — історико-літературний твір у Русі, пізніше в Україні, Польщі, Білорусі та інших країнах слов'янського походження, в якому оповідь велася за роками (літами).

Підказки Вікі-Всезнайка

У Галицько-Волинському літописі під 1205 роком літописець помістив половецьку легенду. Вона розповідає про те, як Володимир Мономах розгромив половців, а ханового брата Сирчана вигнав за Дон на чужину.

«Після ж смерті Володимирової лишився у Сирчана один Співець — Орев, і послав він його в Обезя, кажучи: «Володимир умер уже, то ж повертайся, брате, назад в землю свою». Перекажи ж ти йому ці слова мої, заспівай йому пісень половецьких. А як не схоче послухати, то дай йому понюхати зілля, яке зветься євшаном».

А як той відмовився повертатись і слухати, дав він йому зілля. І понюхавши, заплакав той і сказав: «Краще на своїй землі кістьми лягти, ніж на чужині славному бути». І прийшов він у землю свою...», — говорить у літописі.

Ця легенда набрала глибинного змісту в народній пам'яті й стала сюжетом для багатьох творів про поклик рідної землі. Зокрема, український поет Микола Вороний написав поему «Євшан-зілля».

Українські автори місцем полону половецького хана вважали місто Київ.

1. Чому, на твою думку, молодого половця не зворушували пісні, мова рідного краю? Що «присипляло» його пам'ять?
2. Чи справді для людини не важливо, на якій землі жити, якщо її тіло перебуває у комфорті?
3. Чому хан попросив співця взяти із собою траву євшану, сподіваючись, що цей поклик рідної землі може «пробудити» в душі його брата щемку тугу за рідним краєм? Що символізує євшан-зілля?

Підготуйте презентацію на тему «Правда і вигадка у вірші «Половці і Отрок». Для дослідження використайте історичні та інтернет-джерела. Назвіть їх.

1. Знайди у творі вислови, які можна назвати «крилатими» (або афоризмами).
2. Наведи приклади інших афоризмів про рідний край. Умотивуй, які з афоризмів актуальні й у наш час.

Афоризм — короткий, дуже влучний, оригінальний вислів, що виражає узагальнену думку у виразній, легкій для запам'ятовування формі, яка згодом неодноразово відтворюється іншими людьми.

Книга «Княжа слава»

ЗГОДОЮ СВІТ БАГАТІЄ

Літописи

Літопис — пам'ятка історичної прози Русі-України та козацької доби. Назва жанру пов'язана з тим, що розповідь часто починалася словами «В літо...». Літописи, окрім щорічної хроніки, містили легенди, оповідання, життя святих, різні документи. Літописи Київської Русі писалися мовою, близькою до народної. Тому вони були популярними не тільки серед книжної еліти, а й широкого загалу грамотного населення.

Традиція літописання склалася в Києві у X столітті, але згодом поширилася практично на всю територію Русі. Літописи писали у Новгороді, Переяславі, Галичі. Їхніми авторами були ченці, ігумени придворних монастирів, представники князівської адміністрації і навіть князі. Майже всі літописи в своїй основі мають спільний київський літописний «Початковий звід», покладений в основу неперевершеної «Повісті минулих літ» (прибл. 1113 р.). Давньоукраїнська історія у ній поєднувалася зі всесвітньою. Головною ідеєю «Повісті...» є гордість за своє минуле, занепокоєність майбутнім і заклик до захисту цілісності батьківщини. Автор твору, Нестор літописець, зібрав та переказав усі легенди, з яких можна дізнатися про умови виникнення Русі-України, навів факти, що стосувалися правління князів, відобразив обставини життя та побуту слов'янських племен. Згодом з'явилися Київський та Галицько-Волинський літописи. Усі разом вони становлять «Літопис руський» — документальне першоджерело, велетенську епопею про події всесвітньої історії та історії Давньої Русі від незапам'ятних часів до кінця XIII ст.

Як засвідчують літописи, найбільшою загрозою для українських земель із найдавніших часів були чвари та міжусобні війни князів і їхніх нащадків. Мудрі правителі докладали неймовірних зусиль, аби загасити незгоду та встановити порядок у державі.

Літопис Руський так розповідає про одну зі спроб князя Володимир Мономаха припинити міжусобні війни:

«...І говорили вони (князі) один одному, кажучи: “Пощо ми губимо Руську землю, самі проти себе зваду маючи? А половці землю нашу разносять і раді є, що межі нами війна донині. Відтепер з'єднаймося в одне серце і обережімо Руську землю. Кожен хай держить отчину свою!”. І на цім вони цілували хреста: “А якщо відтепер хто на кого встане, то проти того будемо ми всі і чесний хрест”».

Підказки Вікі-Всезнайка

Твори «Володимир Мономах» та «Половці і Отрок» входять до збірки Олександра Олеся «Минуле України в піснях. Княжі часи». Автор створив цю збірку під впливом перечитаних популярних курсів історії України Івана Крип'якевича. Перед читачем постає доба Русі-України та Галицько-Волинського князівства. Розповідаючи про події, що відбувалися на цих землях у IX-XIII століттях, Олександр Олесь спирається на найдревніше та найцінніше джерело — літописний звід Київський за Іпатіївським списком: «Повість врем'яних літ», «Київський літопис», «Галицько-Волинський літопис». У віршованій формі він переспівує сюжети основних літописних легенд і переказів, вказує на наступність правління княжих родів, характеризує вдачу, заслуги і провини перед народом окремих князів, опоетизовує їхні героїчні походи в ім'я захисту батьківщини, прояви любові до рідного краю.

За велику любов до книг, мудрість і розважливість князь Ярослав став величатися Мудрим. Щоб утвердити й зміцнити міжнародне становище Русі, він поріднився сімейними зв'язками з багатьма державами Європи. Добру пам'ять як державний правитель і мужній лицар залишив по собі Данило Галицький. Данило гідно продовжував справу свого батька Романа, що об'єднав Галицьке і Волинське князівства, заснував міста Холм і Львів.

Саме про цих князів найбільше розповідає Олександр Олесь своїми віршами. Автор підкреслює, що справжніми героями і захисниками рідного краю разом із князями були й прості люди.

ПОВЧАННЯ ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА

(за Лаврентіївським списком)

Я, недостойний, дідом своїм Ярославом благословенним, славним, батьком возлюбленим і матір'ю своєю з Мономахів — названий при хрещенні Василем, руським іменем Володимир [у благочесті наставлений, дітям моїм у доброчесності домогтись успіхів бажаючи, се пишу поучення вам, улюблені,] і ради людей християнських, яких стільки уберіг з милості своєї і батьківської молитви від всіляких бід! Сидячи на санях, подумав я в душі своїй і похвалив Бога, що до сих днів мене допровадив.

Хай діти мої, чи інший хто, слухаючи сю грамотицю, не посміються, а кому із дітей моїх вона буде люба — хай прийме її в серце своє і, не лінувшись, почне, як і я, трудитися.

Перш за все, Бога ради і душі своєї, майте страх Божий в серці своєму і милостиню подавайте щедру, бо то початок всякого добра. Якщо ж комусь не люба грамотиця ся, хай не насміхається, а так про неї скаже: на далекій путі та на санях сидячи, небилиць наговорив.

Зустріли були мене на Волзі послы від братів моїх і сказали: «Приєднуйся до нас, і виженемо Ростиславичів, і волость їхню відберемо. Якщо ж не підеш з нами, то ми собі будемо, а ти собі». І я сказав: «Хоч ви й гніваєтесь, але не можу я ні з вами піти, ні клятву порушити».

І відправивши їх, узяв Псалтир, розгорнув у печалі, і таке мені випало: «Пощо сумуєш, душе? Пощо бентежиш мене?» і далі. А потім вибрав слова ці чудові, розклав їх у ряд і написав: «Якщо вам останні не любі, то беріть передніх».

«І, як гнів у люті його, так життя і воля його: ввечері вселяється плач, а ранком [з'являється] радість».

«Бо лучче милість твоя, аніж життя мое, і вуста мої хай восхвалять тебе. Так благословлю тебе за життя мое і в честь твою здійму руки мої».

«Заховай мене від сонмища лукавих і від зборища творящих неправди». «Возвеселіться, всі праведні серцем. Благословляю Господа повсякчас, безкінечна хвала йому» і таке інше.

От так і Василій навчав, зібравши біля себе юних, мати душу чисту й незаплямовану, тіло худокосте, розмову лагідну і дотримуватись слова Господнього: «Їжа і питво має бути без шуму великого, при старших мовчать, премудрих слухать, старшим коритися, з рівними і меншими в любові бути, розмовляти без лукавства, а розуміти багато; не лютитися словом, не хулити мовою, не багато сміятися, соромитись старших, з жінками безпутними не розмовляти, очі долу опускати, а душу д'горі, уникаючи їх. Не ухилятися наставляти падких до влади, ні в що ставити, що від усіх честь. Коли ж хтось із вас може іншим корисне зробити, від Бога на віддяку і насолодження вічними благами — хай надіється». «О Владичице Богородице! Відведи від убогого серця мого гордість і буйство, щоб не величався марнотами світу цього у нашім пустотнім житті».

Навчися, праведний чоловіче, поступати благочестиво, навчися, за євангельським словом, «очима управлять, язик стримувать, ум упокорювать, тіло поневолювать, гнів погублять, помисли чисті мати, спонукаючись на добрі діла ради Господа; позбавлений — не мсти, зненавиджений — люби, гнаний — терпи, підданий хулі — моли, умертви гріх».

«Заступайтесь за обиженого, давайте розраду сироті, оправдайте вдовицю. Приходьте, щоб об'єднатися, — говорить Господь. — Якщо гріхи ваші будуть як багрянниця, обілю я їх, як сніг» і таке інше.

«Засіяє весна посту і квіт покаяння; очистимо себе, браття, від всілякої крові, тілесної і душевної. Звертаючись до світодавця, говоримо: “Слава тобі, чоловіколюбче!”».

Справді, діти мої, зрозумійте, який до тебе чоловіколюбивий Бог милостивий і премилостивий. Ми, люди, грішні і смертні, і якщо нам хтось зло зробить, то хочемо стерти його і кров його пролити нехайно; а Господь наш, володіючи і життям і смертю, безмірні гріхи наші терпить і аж до кінця життя нашого. Як люблячий батько б'є дитя своє і знову пригортає до себе, так і Господь наш показав нам, як ворогів перемагати, як трьома добрими ділами позбуватися від них і перемагати їх: покаянням, сльозами і милостинею. І це вам, діти мої, не тяжка заповідь Божа, як тими ділами трьома позбутися гріхів своїх і Царства [Небесного] не лишитися. І, Бога ради, не ліньтеся, умоляю вас, не забувайте тих трьох діл: не тяжкі вони, ні усамітнення, ні чернецтво, ні голод, що інші добродійні терплять, адже й малими ділами [можна] заслужить милість Божу.

«Що таке чоловік, як подумаєш про нього?» «Великий Ти, Господи, і дивні діла Твої, і ніяк не може розум людський розповісти про чудеса Твої». І знову кажемо: «Великий Ти, Господи, і дивні діла Твої, і благословення і славне ім'я Твоє во віки по всій землі».

І хто не воздасть хвалу, не прославлятиме сили Твоєї і Твоїх великих чудес і доброт, содіяних на цьому світі: як небо влаштовано, а чи сонце, чи місяць, чи зорі, і тьма, і світло, і земля на водах покладена, Твоїм, Господи, промислом! Звірі різні, і птиці, і риби украшені Твоїм, Господи, промислом! І цьому диву дивуємось, як із персті створив чоловіка, які лиця різноликі у людської подоби, що коли і всіх людей зібрати, не всі вони на одне лице, але кожний має своє лице за Божою мудрістю.

І цьому дивуватимемось, як птиці небесні із вирію ідуть і, перш за все, в наші руки, і не поселяються в одному місці, але і сильні, і слабенькі розселяються, за Божим повелінням, по всій землі, щоб наповнились ліси і поля. І все ж те дав Бог на угоду чоловікові, для їжі, для розваги. Велика, Господи, милість Твоя до нас, що ті блага створив Ти ради чоловіка грішного. І ті ж птиці небесні умудрені Тобою, Господи, коли повелиш, то заспівають і чоловіка Тобі розважать, а коли не повелиш їм, то й ті, що голос мають, оніміють.

«І благословенний Ти, Господи, і восхвалений сильно». «Всілякі чудеса і блага створив і зробив. І хто не хвалить Тебе, Господи, і не вірує всім серцем і всією душею во ім'я Отця і Сина і Святого Духа — хай буде проклятий».

Вислухайте мене — якщо не все приймете, то хоч половину.

Якщо вам Бог пом'якшить серце, і сльози свої зроните за гріхи свої, кажучи: «Як блудницю, і розбійника, і митаря помилував Ти, так і нас, грішних, помилуй!» І в церкві це робіть і [спать] лягаючи. Не грішіть ані єдину ніч, а якщо можете, поклоніться до землі, а коли вам нездужатиметься, то тричі. А того не забувайте, не лініться, бо тим нічним поклоном і молитвою чоловік перемагає диявола, і що вдень согрішить, то тим чоловік [вночі] спасається [від гріха]. А якщо і на коні їдучи не будете ні з ким справ мати, і коли інших молитов не вмієте промовлять, то «Господи, помилуй» повторяйте безперестанку про себе: бо та молитва найліпша, аніж розмишлять, їздячи, про нісенітницю.

А найголовніше — убогих не забувайте, а скільки можете по змозі годуйте і подайте [милостиню] сироті, і вдовицю оправдуйте самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винуватого не вбивайте і не веліть убивати його. Якщо навіть заслуговуватиме смерті, і то не погубляйте жодного християнина. Слово мовлячи, і про погане, і про добре, не клянiться Богом і не хрестіться, бо в тому нема тобі ніякої потреби. Якщо ж ви будете клятву давати братам чи будь-кому, то перевірте серце своє і, на чому можете устоять, у тому і клянiться, а, поклявшись, дотримуйтесь, аби, порушивши [клятву], не погубили душі своєї. Єпископи, і попи, і ігумени з любов'ю приймайте від них благословення, і не сторонiться їх, і, в міру сил своїх, любіть і печіться про них, щоб прийняти їхню моАу від Бога. А понад усе — гордині не майте ні в серці, ні в розумі, але скажемо: «Смертні ми, сьогодні живі, а завтра — в гріб; це все, що Ти нам дав, не наше, а Твоє, доручене нам Тобою на мало днів». І в землі не ховайте [скарбів], то нам великий гріх. Старих шануй, як отця, а молодих — як братів. У домі своєму не лінуйтеся, а все помічайте. Не покладайтесь на тівуна, ні на отрока, щоб не насміхалися гості ваші ні з дому вашого, ні з обіду вашого. На війну вийшовши, не лінуйтеся, не покладайтесь на воевод; ні питву, ні їді не попускайте, ні спанню; і сторожів самі споряжайте, і вночі, розставивши скрізь [сторожу], біля воїв самі лягайте, а рано вставайте; а оружжя не спішіть із себе знімати, не роздивившись, бо з-за лінощів раптово

чоловік гине. Лжі остерігайтеся, і п'янства, і блуду, бо в них гине душа і тіло. Куди б ви не йшли і якими шляхами по своїх землях, не давайте отрокам чинити пакості, ні своїм, ні чужим, ні в селах, ні в житлах, щоб не почали вас проклинати. Куди не підете і де не станете, напійте і нагодуйте страждущого. А найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов, чи простий чоловік, чи знатний, чи посол. Якщо не можете [пошанувати його] дарами, то їжею і питвом: бо вони мимоходом прославлять чоловіка по всіх краях або добрим, або злим. Хворого відвідайте, покійного проведіть, бо всі ми смертні. І чоловіка не минайте, не привітавши, доброго слова не сказавши. Жінку свою любіть, але не давайте їм над собою влади. Це ж і кінець всьому: страх Божий майте над усе.

Якщо почнете забувати це, то частіше перечитуйте: і мені не буде соромно, і вам буде добре.

Не забувайте того доброго, що вмієте, а чого не вмієте, тому навчайтеся, як батько мій, дома сидячи, вивчив п'ять мов, у тому честь мав від інших країн. Лїнь-бо — мати всьому: що уміє, те забуде, а чого не вміє, того не навчається. Добро діючи, не лїнуйтеся ні на що добре, найперше — до церкви: хай не застане вас сонце в постелі. Так і отець мій блаженний робив, і всі знатні мужі славетні. На заутрені воздати Богові хвалу і потім, коли сонце сходить і побачивши сонце, належить прославити Бога і з радістю сказати: «Просвіти очі мої, Христе Боже, що дав Ти мені світ свій красний!» І ще: «Господи, додай мені літо до літа, щоб у подальшому, в гріхах своїх покаючись, оправдав життя своє». Так я похваляю Бога, сідаючи думати з дружиною, чи людям суд творити, чи на лови їдучи, чи дань збираючи, чи спати лягаючи: спання Богом визначено на полудне. По цьому визначенню відпочивають і звірі, і птиці, і люди.

А це вам повідаю, діти мої, про труд свій, який я сповняв, шляхи верстаючи і на ловах із тринадцяти років. Перший раз ішов я до Ростова через [землю] витячів. Послав мене отець, а сам пішов на Курськ. І знову другий раз ходив у Смоленськ із Ставком Скордятичем, який потім пішов на Берестя з Ізяславом, а мене послав у Смоленськ, а із Смоленська пішов я у Володимир. Тої ж зими послали мене брати у Берестя на пожарище, де ляхи були попалили, і там я тримав город у тиші. Потім пішов у Переяслав до батька, а після Великодня із Переяслава у Володимир — у Сутейську мир заключить із ляхами. Звідти знову на літо — у Володимир...

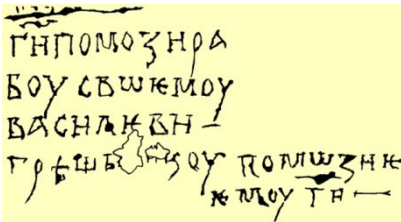
Олексій Ківшенко. *Долобський з'їзд князів — побачення князя Володимиря Мономаха з князем Святополком*

А от що я в Чернігові робив: коней диких своїми руками у пущах в'язав, по десять і двадцять живих коней, окрім того, по Росі їздячи, ловив своїми руками тих же диких коней. Два тури піднімали мене на рогах разом із конем, олень мене один бив і два лосі, один ногами топтав, а другий рогами бив... І Бог неушкодженим мене зберіг. І з коня багато падав, голову собі двічі розбивав, і руки і ноги собі вередив, в юності своїй вередив, не жалів життя свого, не щадив голови своєї.

Те, що треба було робити отроку моему, сам робив, на війні і на ловах, вночі і вдень, у спеку і в мороз, не даючи собі спокою. На посадників, ні на биричів не оглядався, сам робив, що було потрібно, весь наряд, і в домі своєму робив так само. І для ловчих ловчий наряд сам давав, що стосувалося і конюхів, і соколів, і яструбів.

А ще і бідного смерда, і вбогу удовицю не давав сильним обідити, і церковний порядок і службу сам пильнував.

Тож не осуджуйте мене, діти мої чи хто інший, коли прочитає це: бо не хвалю себе, ні відваги своєї, а хвалю Бога і прославляю милість Його, що мене, грішного і мізерного, стільки літ оберігав від того смертного часу, і не лінивим створив мене, бідного, а на всі діла людські потрібним. І цю грамотицю прочитаючи, подвигніться на всі добрі діла, славлячи Бога і святих його. Смерті-бо, діти, не бійтеся ні ратньої, ні від звіра, але мужське діло вершіть, як вам Бог подасть. Бо коли я ні від раті, ні від звіра і від води, і з коня падаючи [не загинув], то і з вас ніхто не зможе постраждати і загинути, якщо не буде на те волі Божої. А коли від Бога буде смерть, то ні отець, ні мати, ні брати не зможуть відняти [у неї], але коли й про добро дбати, то Божа охорона ліпша людської...

Во ім'я Христа Ісуса, Господа нашого, Йому ж належить честь і слава, Отцю і Сину, і Святому Духу, завжди і нині, і во віки віків.

Графіті Володимира Мономаха на стіні Софійського собору в Києві

Тивун — управитель князя, що збирає податки

Кмет (кметь) — селянин, хлібороб

Отрок — у стародавній Русі — князівський або боярський слуга, що входив до складу молодшої дружини; молодий дружинник.

Посадник — у Русі-Україні — намісник князя в окремих містах і селах.

Бирич — збирач податків

Смерд — у стародавній Русі — селянин, який входив у селянську общину і сплачував данину князеві.

1. У «Повчанні...» Володимир Мономах звертається до Псалтиря, нагірної проповіді Ісуса Христа, «Слова святого Василя, якою людині належить бути». Як це характеризує Володимира Мономаха? Якими словами можна коротко описати його вдачу?
2. Що можна сказати про освіченість князя, його духовні та моральні цінності?
3. Чому, на твою думку, князь вирішив написати для своїх дітей і нащадків це послання? Які найважливіші думки він висловлює у своєму «Повчанні...»?
4. Випиши із тексту кілька цитат, що засвідчують велику мудрість князя, поясни, як ти їх розумієш.
5. Які думки Володимира Мономаха цінні для сьогоденного часу?

1. Укладіть перелік порад Володимира Мономаха дітям і нащадкам.
2. Знайдіть повний текст «Повчання...» і з'ясуйте, в які походи ходив князь, з ким і де воював, яким він був воїном.

Напиши роздум на тему «Яким має бути ідеальний державний діяч?»

Які поради Володимира Мономаха ти адресував/-ла б сучасній молоді? Обґрунтуй свій вибір. Як, на твою думку, їх можна популяризувати у наш час? Що ти додав/-ла б до цих порад?

Символ Ярослава Мудрого в кольорах сучасного прапора України

Підказки Вікі-Всезнайка

«Слово о полку Ігоревім», або «Слово про Ігорів похід» (у сучасному переспіві Василя Шевчука) — це перлина не лише української писемної спадщини періоду Руської держави, а й світової культури. Цей твір написаний людиною високоосвіченою, талановитою, обізнаною із подіями, які описує. Можливо, автор навіть був учасником походу.

Історичною основою «Слова...» є невдалий похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославича на половців навесні 1185 р. Ігор Святославич, його син Володимир Путивльський, племінник князь Святослав Ольгович Рильський разом із ковуями (кочовиками, які перебували на службі в давньоруських князів) виступили в похід на половців, не повідомивши про це київського князя Святослава. Дорогою до них приєднався брат Всеволод із Курська. Перший бій із половцями завершився перемогою військ Ігоря. Другий бій — трагічною поразкою через зраду і втечу ковуїв. Ігор потрапив у полон до половецького хана Кончака. Своім походом Ігор відкрив ворота половцям на Русь, перекресливши попередню перемогу Святослава з іншими князями. Йому вдалося втекти з полону і повернутися на рідну землю.

Поразка і полон Ігоря стали великим історичним уроком не лише для нього самого, а й мали стати застереженням для усіх наступних правителів: лише єдність держави, інтереси власного народу мають керувати вчинками тих, кому доля довірила владу.

СЛОВО ПРО ІГОРІВ ПОХІД

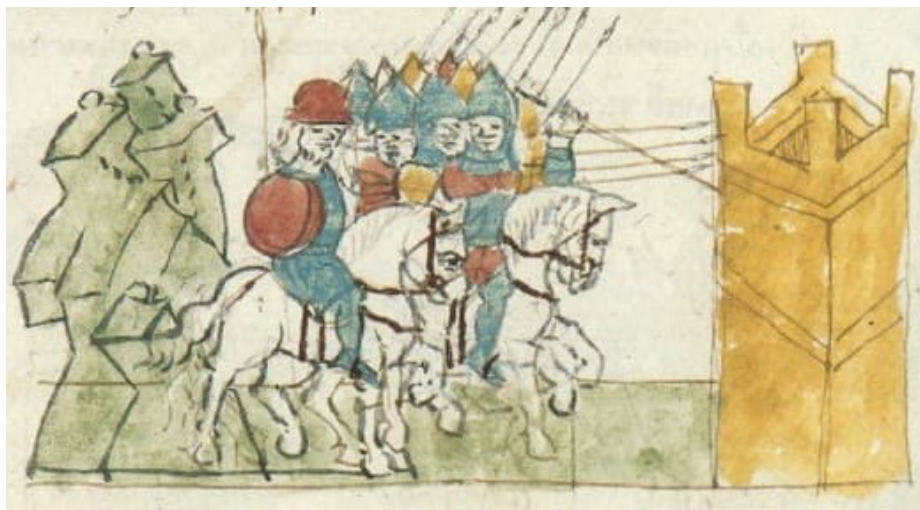
Героїчна поема

Почнемо, браття, пісню невеселу
Словами призабутими старими
Про Ігорів згорьований похід.
Почнемо не за вимислом Бояна,
А просто, як насправді все було.
Коли Боян, цей віщий соловейко,
Співав комусь осанну величальну,
То білкою носився по деревах,
Землею — сірим вовком, а в підхмар'ї
Орлом могутнім клекітно ширяв.
Згадавши про усобиці колишні,
Пускав він десять соколів на зграю
Прекрасних лебедів, що линули вгорі,

І князеві, чий сокіл найспритніший,
Він пісню попередю дарував.
Співав хвалу старому Ярославу;
Або Мстиславу, мужньому із мужніх,
Який зарізав велетня Редедю;
Або Роману, сину Святослава...
Так, мовби десять соколів, на струни
Пускав він віщі пальці, й рокотали
Самі ті струни — славили князів.

Почнемо з Володимира. Й розкажем
Про Ігоря, що вигартував розум
Неміряною силою своєю
І вигострив відвагою, як меч.
Повідаєм, як, сповнившись завзяття
І болю за страждальну рідну землю,
Одчайний князь полки свої хоробрі
На землю Половецькую водив.

Бояне, соловію днів минулих!
Якби ж похід цей ти ощебетав,
Стрибаючи по дереву уяви,
Злітаючи думками попід хмари,
Сплітаючи у пісню сущу славу

Фрагмент із Радзивіллівського літопису. XV ст.

Й сягаючи Троянових часів!
Ти б заспівав про Ігоря:
«Не буря несе над степом соколів —
Вороння летить до Дону, чуючи біду».
Або почав би, Велесів нащадку:
«Іржання коней чути за Сулою,
Б'ють дзвони в Києві, у Новгороді сурми
Похід скликають, стяги над Путивлем
Загравами тривожно лопотять...»

Жде Ігор брата милого в Путивлі.
Примчав і мовив Всеволод буй-тур:
«Один ти в мене, Ігорю, мій брате;
Порада і розрада ти моя!
Сідлай же, князю, коні свої бистрі,
Бо вже мої осідлані стоять
Попереду під Курськом, наготові.
Мої куряни — воїни умілі:
Під трубами сповиті, із шоломів
Напоєні й згодовані зі списа;
Дороги та яруги їм відомі;
В них луки пружні, повні сагайдаки
І шаблі гострі — волос перетнуть.
Вовками скачуть в полі і шукають
Собі та князю слави й перемоги!..»

На сонце Ігор глянув і жахнувся —
Все військо враз покрилося пільмою!
І мовив Ігор: «Браття і дружино!
Забитим краще будь, ніж полоненим.
Тож сядьмо, браття русичі, на коней,
Щоб глянуть на великий синій Дон!..»
Й таку незборну Ігор мав жадобу
Дістатись Дону, спробувати Дону,
Що геть йому знамення заступила.
«Бажаю, — мовив, — списа поламати
Край поля Половецького із вами,
Хоробрі, мужні русичі! Загину
Або шоломом Дону зачерпну!»

Вступивши у стремено золотее,
Він полем рушив. З ним — уся дружина.
Їм темрява дорогу заслонила,
Від стугону, що линув звідусіль,
Збудилось птаство, звірі розкричались,
А див гукнув із чорних верховіть,
Щоб чули Волга, Сурож та Посулля,
Помор'я, Корсунь і Тмуторокань.
І половці посунули до Дону;
Мов лебеді сполохані, ячали
Кибитки незліченні опівночі...

До Дону Ігор воїнів веде!
Вороння чорне клякне на деревах,
Вовки в яругах бродять. Клекотають
Орли у небі. Злякані червоним,
Лисиці тонко брешуть на щити...

О Руська земле, ти вже за горою!

Пітьма світліє. Вранішня зоря
Встає над полем, маревом повитим.
Стих соловей. Вороння крик зняло...
Тут русичі червоними щитами
Степ перекрили, прагнучи собі
Звитяг і честі, Ігореві — слави.

У п'ятницю схрестилися мечі.
Здригнулись половці, змішалися, побігли!
Розсипавшись, мов стріли, по степу,
Помчали русичі чарівних половчанок,
А з ними — золото, едваби¹, оксамит;
Кожухами, опанчами², парчею
Та іншим узороччям половецьким
Вимощували шлях через болота...
Багровий стяг, біляста хоругов³,

1 Едва́б, оксамит, парча — види коштовних тканин.

2 Опанча́ — старовинний верхній одяг, що мав вигляд широкого плаща.

3 Хоругов (хоругва, корогва) — військовий бойовий прапор.

Бунчук¹ червоний й ратище срібляне
Хороброму дісталися звитяжцю.
Дріма в степу Олегове гніздо.
Далеко залетіли соколята!
Для кривди не народжені вони
Ні беркуту, ні кречету, ні круку,
Ім'я якому — дикий половчанин!

Кончак біжить, неначе сірий вовк;
Гзак поспішає вслід йому до Дону.

На другий день, заледве розсвіло,
Криваві зорі згубу провістили.
Від моря чорні хмари потяглись,
Чотири сонця прагнучи покрити;
Спахнули сині блискавки... Ой бути
Страшному грому! Стрілами іти
Дощу від Дону. Списам поламатись
Й мечам пощербитись об крицеві шоломи
На річці на Каялі, біля Дону!

О Руська земле, ти вже за горою!..

Тут дужий вітер, Стрибожів онук,
Війнув із моря стрілами в обличчя
Полкам черленим, Ігоревим воям.
Земля здригнулась, спінились річки,
І курява знялася над полями!
Лопочуть стяги — половці ідуть
Від Дону і від моря... Звідусюди
Хоробре руське військо обступили;
Степ перекрили кличем бойовим;
А русичі — червоними щитами.

Яр-туре Всеволоде, ти спинив грудьми
Лихе поріддя. Стрілами проймаеш,
Гримиш мечем. Де зблисне твій шолом,

¹ Бунчук — булава з металевою кулькою на кінці і прикрасою-китицею з кінського волосу

Там голови погані половецькі
 Летять на землю. Ковані шоломи
 Поскіпані тобою, ярий туре!..
 О миле браття, в січі він забув
 Про тиху славу, отчий княжий стіл
 І Глібівну — дружиноньку вродливу,
 Що жде його в Чернігові далекім!..

Від рання аж до вечора і знов
 Од вечора до рання — свищать стріли,
 Гримлять мечі об крицеві шоломи
 Й ламаються скривавлені списи
 У полі незнайомім Половецькім...
 Копитами поорана земля
 Кістями була засіяна і щедро
 Полита кров'ю: тугою зійшли
 Вони в тобі, о страдна Руська земле!

Над ранок знявся в полі шум і дзвін —
 Ковуїв Ігор в січу завертає,
 Йдучи на поміч Всеволоду-брату.

Фрагмент із
 Радзивіллівського
 літопису. XV ст.

День бились. Два. Ополудні на третій
Упали мертво Ігореві стяги,
Й два брати розлучились на Каялі.
Не стало тут кривавого вина;
Скінчили учту русичі хоробрі:
Впоїли свата й поряд полягли
За землю Руську. Трави сум схилив,
І дерево в жалобі приклонилось...

Хоробрі Святославичі біду
На річці на Каялі розбудили,
Яку приспав був грізний Святослав
Мечами харалужними своїми.
Це він навів полки свої міцні
На землю Половецьку, притоптавши
Яри й горби; озера скаламутив
І висушив болота і струмки.
А хана Кобяка із Лукомор'я,
Як вихор, вихопив у війська на очах.
І впав Кобяк у Києві, в дитинці
Великого звитяжця Святослава.

І греки, і морава, й венеційці
Хвалу співають князю Святославу
І гудять Ігоря, що силу потопив
На дні Каяли, ріки половецькі
Засипав руським скарбом золотим
І пересів із княжого сідла
В сідло раба, невольника простого.

Стоять пониклі вдови на валах,
Віднині їм веселощів не знати.

У Києві на горах Святослав
Побачив сон страшний і дивовижний.
«Ізвечора, — повідав, — тільки ліг,
Мене укрили чорним покривалом
Й дали напитись синього вина,
Отрутою замішаного густо.

І сипали з поганських сагайдаків
На груди перли й ніжили мене.
А терем був без стелі та верха...
В бору Кияні та на Оболоні
Всю ніч ворони Бусові кричали
І зграями летіли над Дніпром».

Бояри князю мовили на те:
«Твій розум, батьку, туга полонила;
Два соколи із отчого стола
Злетіли, щоб сягнуть Тмуторокані
Або шоломом Дону зачерпнути.
І вже їм крила шаблі повтинали,
А їх самих попутали залізом.
Стояла тьма у скорбний третій день:
Два сонця змеркли, згасли два багрянці
Твої стовпи. Пітьмою огорнулись
Два юні місяці — Олег та Святослав
Й занурились у море. На Каялі
Важуча тьма покрила білий світ.
І половці, мов хижії гепарди,
Розбіглись безборонне по Русі...

Й тоді великий мудрий Святослав
Промовив слово, змішане з сльозами:
«Братове милі, дітоньки мої,
Відважний Ігорю і Всеволоде-туре,
Зарано меч ви гострий підняли
На землю Половецьку — і без слави
Поганську кров у січі пролили.
Серця хоробрі ваші гартувались
У мужності й жорстокій боротьбі.
Небої любі, що ж ви натворили
На срібну сивину мою!...

Сказали ви: «Мужаймося самі.
Минулу славу візьмемо з собою,
Прийдешню теж поділимо на двох!»

Промовивши це слово золотее,
Князь важко сиву голову схилив.
Великий княже Всеволоде! Мислю
Замало з Володимира літати —
Пора вже отчий стіл попильнувати!
Тобі під силу Волгу розкрити
Міцними опачинами і з Дону
Шоломами всю воду перелить.
Коли б прийшов, за красну половчанку
Платили б по ногаті, а за бранця —
Найбільше по різані. Ти ж бо можеш
Живими диво-стрілами стріляти —
Це Глібовими мужніми синами!

Буй Рюриче, Давиде невгамовний!
Чи то не ваші золоті шоломи
По крові плавали й дружинники хоробрі,
Мов тури, рикали, поранені у січі
На полі незнайомому, чужому?
Вступіть, володарі, в стремена золоті
За горе краю Руського, за рани
Криваві князя Ігоря!

Могутній Осмомисле Ярославе!
Високий злотокований твій стіл;
Залізними полками ти підпер
Угорські гори, міцно заступивши
Дорогу королеві. Ти замкнув
Ворота на Дунаї, через хмари
Метаючи каміння і пустивши
По синьому Дунаю кораблі.
Гроза твоя далеко доліта;
Ти одчиняєш Києву ворота
І з Галича готуєшся стрілять
Заморського султана. Господарю!
Стрільай мерщій поганця Кончака
За горе краю Руського, за рани
Криваві князя Ігоря!

Іван Падалка. *Ілюстрація до поеми*

Романе мужній! Дух тебе веде
На подвиги великі. Ти ширяєш,
Мов сокіл, на розбурханих вітрах,
У смілості змагаючись з орлами.
У тебе є залізні юнаки
В латинських обладунках. Де промчали —
Гула земля. Литовці і ятвяги¹,
Дремели й половці покидали списи
І голови покійно приклонили
Під їхні харалужнії мечі...
А Ігореві світ уже померк,
І дерево в печалі ронить листя:
Погані скрізь — по Росі й по Сулі.
Не воскресити Ігоревих воїв,
Русі щитами їм не затулить!
Дон, князю, кличе! Помсти вимагає

1 Ятвяги — Литовське плем'я, що жило між річками Німан і Нарев.

Пролита всеу Ольговичів кров!
Мстиславичі Волинські — шестикрильці
З хороброго і знатного гнізда!
Хіба не в герцях влади домоглися?
Навіщо ж ваші золоті шоломи,
Списи ляхівські й ковані щити?
Загородіть же стрілами меткими
Ворота Полю, меч свій підніміте
За горе краю Руського, за рани
Криваві князя Ігоря!

Переспів Василя Шевчука

Ногáта, різана — дрібна грошова одиниця у Русі-Україні.

Дремели — назва одного із племен, з якими воювали русичі.

Харалужні мечі — сталеві мечі.

Поема — ліричний, епічний, ліро-епічний твір, переважно віршований, у якому зображені значні події та яскраві характери.

Ліро-епічний твір — це літературний твір, у якому гармонійно поєднуються зображально-виражальні засоби, притаманні ліриці та епосу. У ліро-епічних творах автор, зображуючи події та характери, висловлює свої думки і почуття, викликані цими подіями, вчинками персонажів, дає їм оцінку. Велика увага приділяється розкриттю внутрішнього світу героїв, їхніх почуттів і переживань. У ліро-епічних творах присутній ліричний герой, якого немає в епосі.

1. Як ти уявляєш життя князів, правителів нашої землі у часи тисячолітньої давнини?
2. Що спонукало князя Ігоря піти у похід на половців? Чому він не скористався застереженнями великого князя Святослава?
3. Які знаки долі, застереження від природи проігнорував князь Ігор? Що ти порадив/порадила б йому в такій ситуації?

4. Чому не завжди безоглядна відвага, готовність вступати у бій є ознакою героїзму?
5. Що спільного бачиться сучасній людині у подіях тисячолітньої давнини і сьогоднішніх подіях в Україні?
6. Яким ти уявляєш автора поеми? Як у творі передано його ставлення до князів Ігоря і Всеволода, їхнє рішення піти в похід на половців?
7. Як у поемі передано стосунки князів Ігоря і Всеволода?
8. Якими постають у твоїй уяві князі Ігор, Всеволод, київський князь Святослав як державні діячі? Чи відповідає хтось із князів ідеалу правителя?
9. Проаналізуй опис битви. У чому проявився талант автора «Слова...»? Яке враження справив на тебе цей опис? Порівняй з описом битви у підручнику з історії України.
10. Проаналізуй багатство образно-поетичної мови «Слова про Ігорів похід».
11. Прочитай уривок-звернення київського князя Святослава («золоте слово Святослава»). Як ти його зрозумів? Яка його ідея?

1. Чому «Слово о полку Ігоревім» називаємо ліро-епічною, історичною поемою? Доберіть ілюстрації до твору. Назвіть джерела. Поясніть свій вибір.
2. Обговоріть, у чому цінність морально-етичних «послань» із минулого для сучасної людини.

Поміркуйте: які цінності можна вважати загальнолюдськими?

Прочитайте в електронному додатку розділ «Люлька згоди» із поеми американського поета Генрі Лонгфелло «Пісня про Гаявату». В основі цього твору — легенди індіанців ірокезів й оджибве. Знайдіть спільні цінності у цих творах. Наведіть приклади того, як вони проявляються у стосунках людей і народів у наш час.

Спробуй перенести в уяві героїв «Слова...» у наш час. Як вони реагували б на події в Україні? Яким було б «золоте слово» Святослава і до кого воно було б звернене? Обговори це зі своїми однокласниками у групі. Представте результати своєї праці.

«Люлька згоди» із «Пісні про Гаявату».

Література вводить читача у світ цінностей. Ми отримуємо уявлення про них насамперед через персонажів художніх творів. Усі вчинки, стосунки, рішення залежать від цінностей, якими автор наділив своїх героїв.

Зрештою, і сам автор своїм життям, своєю діяльністю, своєю присутністю у художньому тексті демонструє, що є цінністю для нього.

Те, що цінує одна людина, може бути неважливим для іншої. Цінністю можна вважати все те, що може цінувати особистість, що для неї є важливим і значущим. Це наші глибинні переконання, наші уявлення про те, що є правильним, а що — ні, наші уявлення про те, як має бути.

Є цінності, важливі для людей з покоління в покоління, вони мають глибокі корені в історії людства і відображають універсальні ідеї. Їх називають вічними цінностями. Вони є основою для розвитку культури, допомагають зберегти традиції, моральні норми, забезпечують злагоду та взаєморозуміння.

Серед них можна виділити такі, як справедливість, гідність людини, доброта, мудрість, віра, любов, чесність.

Окрім вічних цінностей, виділяють національні — патріотизм, національна гідність, державотворчі прагнення, історична пам'ять, змагання до єдності, самопожертва в боротьбі за свободу нації, готовність до захисту рідної землі; громадянські — солідарність, толерантність, соціальна довіра, обов'язки, повага до закону; сімейні — подружня вірність, турбота про дітей, довіра, взаємоповага, відповідальність, вдячність.

Література допомагає нам зрозуміти, які цінності були пріоритетними в окремі епохи.

В Україні з давніх-давен жінки на рівні з чоловіками брали активну участь у житті суспільства: вони виховували дітей, творили оберегову культуру, а в середовищі освіченої знаті виконували важливу роль в управлінні державою, творенні культурного спадку нації.

Всьому світу відомі імена знаменитих українок — княжої дочки Анни Ярославни, дочки священника з невеличкого галицького мі-

стечка Насті Лісовської. Їхня мудрість, слава і жертовність перевершила славу найбільш знаменитих правителів світу.

В українську історію назавжди вписане ім'я Галшки Гулевичівни, представниці старовинного українського шляхетського роду Гулевичів, меценатки, фундаторки Київського Братського Богоявленського монастиря та Київської братської школи, від якої веде історію Києво-Могилянська академія.

КОРОЛЕВА АННА КИЇВСЬКА

Свого часу королівська доля закинула у Київ шведську королівну Інгігерду, яка стала другою дружиною князя Русі Ярослава Мудрого. А потім схожу долю повторили її дочки. Недарма Ярослава Мудрого називали «тестем» Європи: завдяки шлюбам своїх дочок з королями різних країн він прагнув укріпити становище Русі у світі. Одну свою доньку — Єлизавету — Ярослав віддав за сина норвезького короля, другу — Анастасію — одружив з угорським королем Андріаном. А ось Анну у 1051 році відправив аж у Францію, де вона вийшла заміж за короля Генріха I.

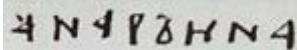
Дочки Ярослава Мудрого справді прославили свою батьківщину: красою, мудрістю, жіночою гідністю, талантом державних правительок.

Найбільшу славу у світі здобула Анна — королева Франції.

Її доля — дуже складна і по-своєму трагічна: юна князівна не зазнала щастя у своєму першому шлюбі, а справжнє кохання прийшло так несподівано і трагічно, що щасливим його важко назвати.

Проте Анна народила не тільки майбутнього короля Франції Філіппа I, у неї було ще двоє синів. Один помер дитиною, а другий — вермандуанський граф Гуго — теж увійшов в історію: він керував першим хрестовим походом.

Королева Анна стала прабабусею майже 30 європейських королів.

Особистий підпис королеви

«Анна-регіна»

Анна, окрім материнської шведської мови, знала ще руську, латину, грецьку, французьку. Вона привезла у Францію велику бібліотеку, навчила весь двір грамоти. За переказами, саме серед її дарів французькому королівському двору було знамените Рейнське Євангеліє, на якому згодом присягали всі королі Франції. Це Єван-

*Пам'ятник маленькій Анні,
що тримає в руках Рейнське
Євангеліє, в бельгійському
місті Арлон*

геліє вона тримала в руках змалечку, на ньому виховувалася.

Саме тому понині у Франції шанують королеву Анну. Вона листувалася з Римським Престолом, заснувала монастир Святого Вікентія в Санлісі (1065), на північ від Парижа, що був її резиденцією.

Нещодавно Українська греко-католицька церква купила у Санлісі стару церкву. Будівлю розділили на дві частини — каплицю та культурний центр, в якому відбуваються різноманітні мистецькі акції. Ім'я королеви Анни стало культурним та історичним «місточком» між Францією та Україною.

Привітна, спокійна, терпляча і мудра — київська княжна завойовувала далеко не цивілізовану на той час Європу умінням знаходити порозуміння з людьми різних верств, сумлінно виконувати свою місію королеви. Адже після смерті короля Генріха I вона правила країною при малолітньому синові.

АННА КИЇВСЬКА — КОРОЛЕВА ФРАНЦІЇ

Уривки з роману

«ЗІРОНЬКО ТИ МОЯ, ЯРОСЛАВНО!..»

Точної дати — рік і день місяця, чи хоча б принаймні рік появи в цей світ Аннички, яка через роки здобуде горде ім'я Анна Ярославна, — не відомо. Жаль, але «Повість временних літ» майже нічого не повідомляє про народження княжих дочок — а це ж такі події! А тому точна дата народження Анни Ярославни досі невідома. (А раптом вона ще якимось вирине на світ білий — дива і сьогодні, в наш раціональний час, можливі.) Одні дослідники схиляються, що це, вочевидь, 1028 рік, між народженням синів Святослава і Всеволода. Другі — на чотири роки роблять Анну старіше, вва-

жаючи роком її народження 1024-й. Треті таким роком оголошують 1032-й. Французькі ж дослідники вважають, що їй було 22 роки (як для незаміжньої дівчини — вік на той час чималий), коли вона приїхала до Франції і стала тамтешньою і на віки королевою Анною Київською чи Анною Руською (малося на увазі, що родом вона була з Київської Русі). Французький дослідник граф Ке де Сент-Емур у своїй праці «Анна Русинська, королева Франції і графиня Валюа», що її свого часу переклав І. Франко (видана у Львові року 1909-го), запевняв: на час прибуття до Франції Анні Ярославні було аж 25 років. Але це вже з розряду, власне, бездоказових фантазій, — про які кажуть: «аж занадто». Вже в наші роки в Софійському соборі під шаром фарби виявили зображення — ще ж такі чудові, мистецтво високого рівня! — дочок Ярослава Мудрого і їхньої матері Ірини. Портрети, вочевидь, були написані між 1037 і 1050 роками, себто тоді, коли Ярославна ще жила в батьковому теремі під ласкавим сяйвом очей матері, котра завжди такою любов'ю обдаровувала своїх дітей, що їх Господь щедро посилав Ірині. Дитинство Аннички минули поблизу Софійського собору, де знаходився княжий двір, що його літописці називали «Великим Ярославовим двором». Або — Красним. Із двоповерховим князівським палацом і храмом Богородиці. Всі споруди мали переходи, що з'єднували їх між собою — довгі, лункі, трохи аж лячні, але загадково таємничі, й Анничка любила ними бігати і сміятися — дитячий сміх так лунко розлітався під склепінням тих переходів. Її дитинство припало на бурхливі політичні та культурні події, що змінювали одна одну. Крім пишних бенкетів і полювань, церковних відправ — це було характерним для стародавнього світу, — у Києві Ярослава буяло й громадське та просвітницьке життя. Відкривалися школи, засновувалися бібліотеки, а переписування і переклад книг було значною державною справою. А які вечори відбувалися при дворі князя, на яких виступали поети, музиканти

*Шлюб Анни та Генріха
(мініатюра). XIV ст.*

*Доньки Ярослава Мудрого.
Фреска Софійського собору.
XI ст.*

і неодмінно — розвесело-мудрі скоморохи! Анничка й зростала в тій культурній атмосфері держави, що була на той час наймогутнішою і найрозвиненішою у світі. Прискіпливо підібрані вчителі — кращі з кращих — навчали князівну грамоти, історії, іноземних мов, співу, вчили правил етикету. Навіть малювати вчили! Тож документи свідчать: Анничка мала добре вироблене письмо, не виключено, що вона цим, як-то кажуть, набивала руку. Якщо хлопчики в ті часи недовго залишалися під материнським наглядом — майбутні воїни, ними займалися чоловіки, — то дівчата жили з матір'ю на жіночій половині двору доти, доки їх не видавали заміж. Ось так при матері зростала й Анничка — в атмосфері поваги до батьків і шанування церковних канонів. Отже, на той час вона отримала найкращу освіту. На довершення до всього, княжна мала знати «назубок» придворний церемоніал та правила етикету, вміти вести домашнє господарство, прясти, шити і вишивати. Князівни повинні були вільно поводитися з кіньми і добре їздити верхи та володіти зброєю. Її, Анничку-дівчинку, кмітливу, з біса гарненьку, і зобразив разом з батьками, братами і сестрами давньоруський художник на фресці Софії Київської. Вона зодягнена в довгу візантійську одіж, прикрашену шиттям та коштовним камінням, на голові — поверх розпущеного «золотого» волосся, — хутряна шапочка. Постаць, на жаль, невелика, більшість дослідників вважає, що портрет на фресці позбавлений конкретних рис, але, на нашу думку, це не так. Щось невловне, незбагненне, чим так вражала Анна все життя, таки присутнє на фресці...

Маленькою Анничка не просто ходила, а рухалась підбігом-підстрибом, весело і щось тільки їй відоме, безжурно наспівуючи — го-

лос змалечку мала просто чудовий. До всіх була привітна і рівна, доброзичлива й щедра на доброту — Ярослав Мудрий невтомно вчив дітей жити в мирі й любові між собою. Усі три дочки Ярослава Мудрого носили горде батькове ймення Ярославни і всі три були гідні його. Коли норвезький принц Гарольд (пізніше король Норвегії) вирушив у далекі країни, щоб здобути славу подвигами своїми, а вже потім посвататись до Єлизавети Ярославни, то, сідаючи на коня, мабуть, тяжко зітхав: «Зіронько ти моя, Ярославно!..». І ось, швидко чи неквапом — французьке посольство нарешті прибуло до Києва, здолавши відстань у 3000 (три тисячі!) кілометрів. Перед Золотими ворітьми столиці давньої Русі воно зупинилося, як пишуть історики, з «почуттям подиву й захоплення». Брат Анни, Всеволод Ярославич, зустрів перед Золотими воротами французів і вітав їх вишуканою латиною. І вже пишне французьке посольство їде вулицями Києва, їде неспішно, бо вражене побаченням — послы тільки крутять головами навсібіч. Їдуть під бемкання дзвонів кількасот київських церков і храмів. І послы від самих парадних воріт дивувалися тим церквам, золотим баням, пишним кам'яним палацам та хоромам бояр, а назустріч їм повільно виростала громада Софії Київської... У Святій Софії прибульців з далекої Франції чекав урочисто-пишний прийом. Послы й там крутили головами, вражені фресками, сьйвом мозаїк, що вкривали стіни і склепіння. Піднявшись східцями великої круглої башти, послы опинилися нагорі, де їх зустріла княжа родина. І врочисто пролунали слова:

— Генріх I Капетинг, король Франції, просить у великого князя Київського руку його дочки Анни... Адже навіть до Франції дійшла слава про чари принцеси, себто Анни...

Король велів передати, що він «зачарований розповідями про її досконалість».

У ЧАСИ ЯРОСЛАВА МУДРОГО ЛІТАКИ ДО ПАРИЖА НЕ ЛІТАЛИ

Париж... Сьогодні мільйони туристів удень і вночі дефілюють паризькими вулицями. Столиця Франції належить до тих міст світу, які найбільше відвідують. Туристи й ділові люди. Творці. З України прямі перельоти Київ-Париж здійснює МАУ — міжнародні авіалінії України. Ціна квитків у авіакасах становить 3500–4000 гривень. Час перельоту — 3 години 20 хвилин. У Парижі — два міжнародні аеропорти: Шарль де Голль і Орлі. Шарль де Голль вхо-

дить в десятку найбільших аеропортів світу щодо пасажиропотоку. Щоденно він обслуговує більш ніж 1400 рейсів різних авіакомпаній. Пасажири міжнародних рейсів прибувають у перший термінал аеропорту Шарль де Голль. Митний догляд здійснюється вибірково. Аеропорт Шарль де Голль розташований за 25 км від Парижа. Дістатися до столиці можна або громадським транспортом, або таксі, вартість проїзду — 50 євро. Париж пропонує широкий вибір готелів на будь-який смак і гаманець. Пересування містом? Нема проблем. У Парижі досить розвинута транспортна інфраструктура. Крім громадського транспорту, досить популярний там (не повірите!) велосипед. У Парижі зосереджено значне зібрання культурних скарбів Європи. Символ столиці Франції — Ейфелева вежа, яку з дня відкриття вже відвідало 200 мільйонів осіб. У Парижі також розташований знаменитий музей. Себто Лувр. Щорічно він приймає понад 8 мільйонів відвідувачів.

Певна річ, у часи Ярослава Мудрого літаки до Парижа не літали, не було також і бажаючих відвідати якийсь там Париж, що на ті часи був трохи кращим за глухе село на околиці Європи. Замість 3 годин 20 хвилин сьогоднішніх (за 3500—4000 гривень) — до Парижа тоді можна було дістатися лише наземним шляхом. І займало це мало не рік безперервних мандрів.

Анна прощалася з Києвом назавжди. Поклонилася всім міським святиням, оббігала всі закутки батькового палацу, де виросла, піднялася на башту Святої Софії і, востаннє оглянувши Київ, попрощалася з ним, обійшла собор, пустила сльозу біля Золотих воріт... Розуміла: більше рідного Києва вона вже за своє життя не побачить — надто далеко Франція, наче на іншому краю світу. Тож шлях туди простилався неблизький — через Краків, Прагу, Регенсбург. Її буде супроводжувати батькова дружина — дороги у ті часи були небезпечними. Почалося збирання. Анна отримала багате віно, попрощалася з батьком-матір'ю, з родичами, з киянами та Києвом і вирушила до чужої Франції, яка мала їй стати рідною. На прощання, як і годиться, Ярослав Мудрий дав дочці батьківські настанови:

— Доню моя. Ти знаєш, що люди мене називають Мудрим — спасибі їм. Може, вони й не помиляються. Як кажуть, людям завжди видніше, хто є хто. Так от. Спробую тобі, Анничко моя, дати премудру (як удасться) порадоньку.

— Слухаю, батьку. Твоя порада буде мені рятунком у житті.

— Ненька моя, Рогнеда в дівочтві, була княжною полоцькою, а в заміжжі — київською. Твоя бабця, Анна Романівна, в дівочтві була принцесою візантійською, а в заміжжі — княгинею київською. На честь її тебе й названо, Анничко. Тож слухай. Анна Романівна з далеких країв прибула до Києва і тут знайшла свою другу отчизну. Ти, дочко моя, княжна київська, з Києва їдеш в чужий край, щоби там знайти свою нову батьківщину. Але й у Франції, ставши їхньою королевою, не забувай, дочко моя, якого ти роду-племені, що ти — княгиня київська. Ви всі, і Рогнеда, і Анна Романівна, і ти, Анна Ярославна, — княгині київські. Були, є і будете ними завжди. Твого діда, а мого отця, Володимира Святославича, величали...

— Красним Сонечком Русі! — вигукнула Анна.

— Красним Сонечком Русі, — повторив Ярослав. — Тож і ви, мої рідні, — теж красні сонечка Русі. Красно сяйте, княгині наші. Од вас і нам буде красно жити. Бо як же небові бути без красного сонечка, як нам жити без вас, княгині наші, сонечка красні наші? Тож не забувай у Франції, чия ти онука — Володимира Великого, а дочка Ярослава, котрого називають Мудрим. І Київ наш не забувай, і Русь нашу славну і красну не забувай. Як не забувай, що ти до руського народу належиш. Ти мене чуєш, дочко моя?

— Чую, батьку, і в чужих краях буду я руського народу, якою колись удалась.

— От і славно, от і добре, дочко моя, донечко моя красна.

На тім вони й попрощалися. Як час покаже — назавжди. Принаймні в цьому світі.

Французьке королівське посольство здолало за маршрутом Париж-Київ 3000 (три тисячі) кілометрів. Тепер мало подолати їх — все ті ж 3000 кілометрів, — але вже за маршрутом Київ-Париж. Дорога передбачалася довгою, попереду посольство, що його очолювали єпископ Готьє та міністр двору Гасселін де Шаліньяк, чекала невідомість. А вона може бути доброю і ворожою — як поталанить. Шлях за маршрутом Київ-Париж спеціально для Анни, щоб не стомлювати наречену, вибрали хоч трохи коротший, хоча насправді і він був таким же довгим, трудним і небезпечним, як і всі інші: Гнезно, Краків, Прага, а вже від чеської столиці поворот на Естергол. Звідти до самого Регенсбурга треба було пливати Дунаєм у човнах, а потім через Вермс і Майнц вже лежала пряма сухопутна дорога до далекого (скільки не їдь, а він все одно залишається далеко й далеко) Парижа. За відсутності нинішньої авіації й справді далеко,

наче на кінець світу. Ну й Європа! Не інакше, як у чорта на куличках! Хоча Київ — це теж Європа, але... Далеко, надто далеко вибрав великий князь Київський Ярослав Мудрий жєниха для своєї дочки. Щоб не витрачати задарма часу в дорозі, Анничка під керівництвом єпископа Роже, вихідця з роду графів Намюрських, вчила французьку мову. Вона з дитинства, як і всі діти Ярослава, знала кілька мов, особливо добре латину, тоді офіційну мову Європи, тож вивчити ще й французьку — а дорога довга, — для неї не становило труднощів. Діставшись Парижа, княжна вже вільно володітиме мовою своєї другої батьківщини.

Швидко чи ні, а лише по весні 1049 року французи побачили кортеж, на чолі якого їхала золотоволоса красуня, київська княжна Анна Ярославна. «З косою кольору спілого жита» — чи не тому її у Франції ще називатимуть Анною Рудою. З любов'ю називатимуть, захоплюючись її вродою. Якщо у блондинок біляве волосся, у русих — світло-пшеничне, з жовтуватим або сіруватим відтінком, брюнетки чорноволосі, шатенки — темно-русі, то руді — завжди червонувато-жовтуваті, і їхні шевелюри (від фр. *chevelure* — волосся, звичайно ж, на голові в людини) відливають золотистою теплотою і ваблять зір ще чимось — гарним, незбагненим. Правда, руде волосся часом ставало причиною забобонів. Наприклад, у кельтській міфології відьми найчастіше зображувалися саме з рудим волоссям, отож в європейській культурі рудий колір волосся в жінок тривалий час асоціювався з відьмами. Щоправда, яскраво-рудий колір волосся у жінок ще й досі асоціюється... з екстравагантним характером. Або із чимось містичним. (Якийсь час у Європі навіть побувала думка, що в рудих відсутня... душа.)

За Валентином Чемерисом

 Таємниці великих українців. Анна Київська.

Петро Клодт. Від'їзд княжни Анни Ярославни з Києва. XIX ст.

Підказки для творчості

Якщо ти захоплюєшся романтичними історіями — пошукай цікаві подробиці та історичні легенди про життя Анни Ярославни, про її стосунки з ворогом французького королівського двору Раулем де Валуа. Можливо, захочеться написати оповідання чи навіть роман про цю неймовірну жінку.

Тим, хто любить мандрувати по світу та відкривати для себе історичні місця, цікаво буде дослідити імовірний маршрут княжни Ярославни з Києва до Парижа. Гнезно, Краків – міста у Польщі, Прага – столиця Чехії, Естергом – місто в Угорщині на березі Дунаю. Регенсбург, Вермс і Майнц – міста в Німеччині.

При дворах яких правителів, на твою думку, могла зупинятися Анна дорогою?

Спробуй уявити собі пригоди юної дівчини в ті далекі часи і написати своє оповідання чи повість.

1. Яким ти уявляєш дитинство Анни?
2. Що у творі сказано про виховання й освіту княжни?
3. Склади уявний «портрет» Анни Ярославни. Вкажи на її основні риси, що виділяли королеву Франції з-поміж оточення.
4. Які настанови дав доньці перед від'їздом до Франції її батько Ярослав Мудрий?
5. Які епізоди, на твою думку, можуть бути історичною правдою, а які — домислом автора?
6. Що, на твою думку, спонукало Ярослава Мудрого віддати своїх дочок у невідомі чужі краї? Чому Анна Ярославна погодилась на таку жертвовну місію?
7. Ознайомся з інтернет-джерелами про долю київської княжни.

На основі інтернет-джерел підготуйте (на вибір) презентацію:

1. «Анна Ярославна — королева Франції».
 2. «Анна Ярославна в літературі, кіно, скульптурі, живописі».
- Вкажіть джерела, які використали.

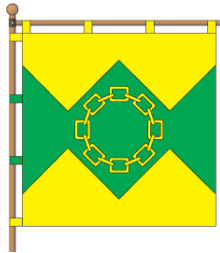
Підготуйте у групі повідомлення-презентацію про жінок, які боронять Україну від російських загарбників. Не забувайте вказувати джерела, з яких берете інформацію.

Іван Франко

Видатний український поет, прозаїк, драматург, літературний критик, публіцист, перекладач, науковець, громадський і політичний діяч.

Упродовж своєї понад 40-літньої творчої діяльності створив кілька тисяч творів загальним обсягом понад 100 томів. Серед прозових творів письменника особливе місце займає історична повість «Захар Беркут» (повна назва «Захар Беркут. Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII столітті») — про боротьбу у XIII столітті українського карпатського племені проти нашествия монголів.

Герб і прапор села Тухлі

Село Тухля

ОБРАЗ ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ КАРПАТСЬКОЇ РУСІ В XIII ВІЦІ

ЗАХАР БЕРКУТ

Історична повість

I

«Сумно і непривітно тепер в нашій Тухольщині!» Сумно, що від втручання людини змінилася природа, змінилися й люди, які погрузли в «нужді та убожестві». «Кожний дбає тільки про себе, не розуміючи того, що таким робом роздроблюються їх сили, ослаблюється громада».

Так починає автор свою розповідь про давні часи, коли громада була єдиним цілим — у захисті своїх володінь, своєї волі й честі. Коли шанували пам'ять предків та духів гір, що завжди стоять на сторожі вільних людей.

Ця історія — про події 1241 року. Вона збереглася у пам'яті й серцях людей як нагадування із глибини часу, що люди гір не повинні коритися в рабстві, а захищати свої вольниці, виборювати гідне життя.

Однієї погідної весняної днини тухольці почули на лісистих пригірках Зелеменя голоси стрілецьких рогів і крики численних стрільців. Се новий тухольський боярин, Тугар Вовк, справляв великі лови на грубу звірину. Недавно князь Данило дарував йому в Тухольщині величезні полонини і ціле одно пригір'я Зелеменя; він з'явився в цих горах і побудував собі гарну хату, а зараз першу учту справляє, — знайомиться із довколичними боярами. По учті рушили на лови в тухольські ліси.

Лови на грубого звіра — боротьба тяжка, не раз кровава, не раз на життя і смерть. Тури, медведі, дики — се небезпечні противники; стрілами з луків рідко кому удасться повалити такого звіра; навіть рогатиною, яку кидалось на противника при відповіднім приближенню, нелегко дати йому раду. Тому й не дивно, що мисливці спорядилися, як на війну. Дивно тільки, що серед них опинилася дівчина. Це була Мирослава, дочка Тугара Вовка.

Вже третій день йшли лови. Багато було забито звіра. Нинішній, останній день ловів був найнебезпечнішим — день ловів на ведме-

дів. Тугар Вовк попросив тухольців дати йому провідника. Це був молодий гірняк Максим Беркут, син тухольського «бесідника» (старости) Захара Беркута. Крім того, тухольці прислали з власної волі цілий гурт молодих мисливців, які мали допомогти боярам очистити медведяче лігво від небезпечного звіра.

Попереду йшов Максим, за ним Тугар Вовк, поряд з ним — його дочка Мирослава. «Дивна дівчина! — подумав Максим. — Такої я ще й не видав ніколи!»

Дійшли вже до найвужчого гирла, поза яким плай розширювався в велику, споховасту площину. Раптом затріщав лім недалеко, за величезною купою грубих, перегнаних вивертів.

— Бачність! — скрикнув Максим. — Звір наближається!

Хвилька тривожної мовчанки — свиснула стріла — і заревів звір, мов скажений, щез він ловцям з очей, та ревіння його не втихло.

Коли Тугару Вовку вдалося убити пораненого ведмедя, боярин похвалявся:

— Що ж, — сказав він, — дурна звірюка той медвідь, самотою держиться. Якби вони зібрались до купи, то хто знає, чи й стадо вовків дало би їм раду.

Убивши ще одного ведмедя, який напав на одного з мисливців, вирішили продовжити небезпечні лови.

Мирослава сміло почала вдиратися на великі кам'яні брили та виверти, що завалювали прохід. Онтам, трохи віддалік, лежить величезна смерека кладкою понад те пекло — туди безпечно можна перейти до вершка! Недовго думаючи, дівчина пустилася на ту кладку. А вступаючи на неї, ще раз озирнулася і затрубила на весь ліс.

Вона сміло ступила на кладку. Але ледве уйшла з п'ять кроків, коли разом затріщала перетрупішіла смерека, зламалася під ногами Мирослави, і сміла дівчина враз із перегнаним трамом упала додолу, в ломи та звалища. Звалившись несподівано в темаву пропасть, вона побачила, що не далі, як на п'ять кроків, перед нею лежала величезна ведмедиця в гнізді коло своїх молодих ведмежат.

Недовго надумуючись, рішилася Мирослава не зачіпати звіра, лиш боронитися в разі нападу, а тим часом дати трубою тривожний знак і закликати поміч. Але тільки вона затрубила, ведмедиця схопилася з леговища і, виючи, кинулась до неї. Та в тій самій хвилі, коли зводилася на задні ноги, Мирослава одним могутчим рухом пхнула їй ратище між передні лопатки. Рикнула страшенно

ведмедиця і перевернулася горілиць, обіллявшись кров'ю. Але рана не була смертельна, і ведмедиця швидко зірвалася на ноги. Кров текла з неї, та, незважаючи на біль, вона знов кинулася на Мирославу. «Тепер прийдеться загибати!» — блиснуло в думці дівчини. Раптом над її головою майнуло ратище — і ведмедиця впала, мов колода.

Це на допомогу Мирославі прийшов Максим. Потім скликав мисливців своїм рогом і передав їм ведмежат.

Тугар Вовк радий був порятунку доньки, але не сподобалось йому, що рятівником став простий тухольський хлопець...

II

Стародавнє село Тухля — се була велика гірська оселя з двома чи трьома чималими присілками, всього коло півтора тисячі душ. Село й присілки лежали не там, де лежить теперішня Тухля, але геть вище серед гір, у просторій подовжній долині, що тепер поросла лісом і зветься Запалою долиною. В ті давні часи, коли йде наше оповідання, Запала долина не була поросла лісом, але, навпаки, була управлена і годувала своїх жильців достатнім хлібом. Простягаючись звиш пів милі вдовж, а мало що не чверть милі в ширину, рівна й намулиста, обведена з усіх боків стрімкими скалистими стінами, високими декуди на три або й чотири сажні, долина

тота була немов величезним кітлом, із якого вилито воду. І певно, що воно й не інакше було. Чималий гірський потік впадав від сходу до тої долини високим на півтора сажня водопадом, прориваючи собі дорогу поміж тісні, тверді скали, і, обкрутившись вужакою по долині, випливав на захід у таку ж саму тісну браму, розбиваючись поміж гладкі кам'яні стіни і гуркотючи ще кількома водоспадами, поки чверть милі пониже не впав до Опора. Високі, стрімкі береги тухольської кітловини покриті були темним смерековим лісом, що надавав самій долині ілюзію ще більшого заглиблення і якоїсь пустинної тиші та відрубності від усього світу. Так, справді, се була величезна гірська криївка, з усіх боків тільки з великим трудом доступна, — але такі були в тих часах ненастанних війн, усобиць і нападів майже всі гірські села, і тільки дякуючи тій своїй неприступності, вони змогли довше, ніж подільські села, охоронити своє свобідне, староруське громадське життя, яке деінде силувалися чимраз більше підірвати горді, війнами збагачені бояри.

Тухольський народ жив головно скотарством. Тільки та долина, де лежало село, а також кілька поменших порічин, не покритих лісом, надавалися до хліборобства і видавали щороку багаті збори вівса, ячменю і проса. Зате в полонинах, що були, так само, як і всі доокружні ліси, власністю тухольської громади, паслися великі отари овець, у котрих спочивав головний скарб тухольців: з них вони добували собі одержу й страву, омасту¹ й м'ясо.

В лісах довкола села паслися корови і воли; але сама місцевість, гориста, скалиста й неприступна, забороняла держати багато тяжкої рогатої худоби. Другим головним джерелом достатку тухольців були ліси. Не говорячи вже про дрова, котрих мали безплатно і на топливо, і на всякі будинки, — ліси доставали тухольцям звірини, лісових овочів і меду. Правда, життя серед лісів і недоступних диких гір було тяжке, було ненастанною війною з природою: з водами, снігами, диким звіром і дикою, недоступною околицею, — але тота боротьба вироблювала силу, смілість і промисловість народу, була підставою й пружиною його сильного, свобідного громадського ладу.

Сонце вже геть схилилося з полудня, коли з високого верха в тухольську долину спускалося знайоме нам ловецьке товариство під проводом Максима Беркута. Передом ішов Тугар Вовк з донькою і з Максимом, решта товариства ступала за ними невеличкими купками, гуторячи про перебуті лови та ловецькі пригоди. Перед очима

¹ Омаста — жир.

товариства розкрилася тухольська долина, облита гарячим сонячним промінням, мов велике зелене озеро з невеличкими чорними острівцями. Круг неї, мов височезний паркан, бовваніли кам'яні стіни, по яких п'ялися де-де пачоси зеленої ожини та корчі ліщини. При вході в долину ревів водоспад, розбиваючись о каміння сріблястою піною; поуз водоспаду викутий був у скалі вузький вивіз, яким ішлося вгору і далі понад берегом потоку через верхи і полонини аж до угорської країни; се був звісний тодішнім гірнякам «тухольський прохід», найвигідніший і найбезпечніший після дуклянського: десять доколичних громад, з галицького і з угорського боку, працювали майже два роки над виготовленням сього проходу. Тухольці вложили найбільше праці в те діло, тож гордилися ним, як своїм.

— Гляди, боярине, — сказав Максим, зупиняючись над водоспадом при вході в крутий, у камені кований вивіз, — гляди, боярине, се діло тухольської громади! Геть ось туди через Бескиди тягнеться сеся дорога, перша така дорога в верховині. Мій батько сам витичував її на протягу п'ятьох миль; кождий місток, кожда закрутина, кождий вивіз на тім протязі зроблений за його показом.

Боярин неохітно якомсь поглянув горами, куди на далекий протяг понад потоком вилася між скалами протерта гірська дорога. Потім глянув доли вивозом і похитав головою.

— Твій батько має велику власть над громадою? — спитав він.

— Власть, боярине? — відказав здивований Максим. — Ні, власти у нас над громадою не має ніхто: громада має власть сама, а більше ніхто, боярине. Але мій батько досвідний чоловік і радо служить громаді. Як він говорить на раді громадській, так не зуміє ніхто в цілій верховині. Громада слухає батькової ради, але власти батько мій не має ніякої і не жадає її.

Очі Максима блищали огнями гордості й подиву, коли говорив про свого батька. Тугар Вовк при його словах у задумі похилив голову; зате Мирослава гляділа на Максима, не зводячи з нього очей. Слухаючи Максимових слів, вона чула, що його батько стається для неї таким близьким, таким мов рідним чоловіком, немов вона вік жила під його батьківською опікою.

Але Тугар Вовк ставав чимраз більше понурий, чоло його морщилося і очі з виразом давно здержуваного гніву звернулися на Максима.

— То се твій батько бунтує тухольців против мене і против князя? — спитав він нараз терпким, різким тоном. Немов болющий дотик, вразили ті слова Мирославу; вона зблідла і позирала то на

батька, то на Максима. Але Максим цілком не змішався від тих слів, а відповів спокійно:

— Бунтує громаду, боярине? Ні, се тобі неправду сказано. Вся громада гнівна на тебе за те, що ти присвоюєш собі громадський ліс і полонину, не спитавши навіть громади, чи схоче вона на те пристати, чи ні.

— А так, ще питатися вашої громади! Мені князь дарував той ліс і тоту полонину, і мені ні в кого більше дозволятися.

— Те самісіньке й говорить громаді мій батько, боярине. Мій батько учитькує громаду і радить подождати аж до громадського суду, на котрім те діло розбереться.

— Громадського суду! — скрикнув Тугар Вовк.— То й я мав би ставати перед тим судом?

— Думаю, що й тобі самому се буде пожадане. Ти будеш міг усім доказати своє право, успокоїти громаду.

Тугар Вовк відвернувся. Вони йшли далі вивозом, який закручувався насередині, щоб зробити дорогу не так похилою і не так небезпечною. Максим, ідучи позаду, не зводив очей із Мирослави. Але його лице не ясніло вже таким чистим щастям, як недовго перед тим. Чим чорніша хмара гніву й невдоволення залягала на чолі її батька, тим виразніше почував Максим, що між ним і Мирославою розверзається глибока пропасть. Притім він, дитя гір, не знаючи великого світу і високих боярських замислів, і не догадувався, яка широка і глибока була та пропасть на самім ділі.

Зійшли вже на долину. Під водоспадом творив потік просторий, спокійний і чистий, мов сльоза, ставок. При його берегах стояли великі шапки перлової, шипучої піни; дно наїжене було великими й малими обломами скал; прудкі, мов стріла, пструги блискали поміж камінням своїми перлово-жовтими, червоно цяткованими боками; в глибині затоки долі кам'яною стіною ревів водоспад, мов живий срібний стовп, граючи до сонця всіми барвами веселки.

— Що за пречудове місце! — аж скрикнула Мирослава, вдивляючися в водоспад і навалені в глибині дико пошарпані скали, обведені згори темно-зеленою габою смерекового лісу.

— Се наша Тухольщина, наш рай! — сказав Максим, обкидаючи оком долину, і гори, і водоспад з такими гордощами, з якими мало котрий цар обзирає своє царство.

— Тільки мені ви затроюєте життя в тім раю, — сказав гнівно Тугар Вовк.

Ніхто не відзивався на ті слова; всі троє йшли мовчки далі. Ось уже доходили до села, що розкинулося густими купами порядних, драницями критих хат, густо обсажене рябиною, вербами та розлогими грушами. Народ робив у полі; тільки старі діди, поважні, сивобороді, походжали коло хат, то дещо тешучи, то плетучи сіті на звіра та на рибу, то розмовляючи про громадські діла. Максим кланявся їм і вітав їх голосно, приязно; далі й Мирослава почала вітати старих тухольців, що стояли на дорозі; тільки Тугар Вовк ішов понурий та німий, навіть поглянути не хотів на тих смердів, що сміли супротивлятися волі його князя.

Аж ось насеред села з ними пострічалася дивна компанія. Три старці, убрані по-празничному, несли дорогою на високій, гарно точеній і оздібно сріблом окованій дрючині великий, також сріблом окований ланцюг, вироблений суцільно з одної штуки дерева в виді перстеня, нерозривного і замкнутого в собі. Понад тим ланцюгом повівала червона кармазинова, сріблом вишивана хоругов. Три старці йшли повільно. Перед кожним дворичем вони зупинялися і викликали голосно хазяїв по ім'ю, а коли той або хто-будь із жильців дворича явився, вони говорили:

— Завтра на копу! — і йшли далі.

— Се що за дивоглядія? — спитав Тугар Вовк, коли старці почали наближатися до них.

— Хіба ж ти не видав ще такого? — спитав його здивований Максим.

— Не видав. У нас коло Галича нема такого звичаю.

— На копу скликають, на раду громадську, — сказав Максим.

Минули село й наблизилися до «кам'яної брами».

— Про святий камінь, про нашого Сторожа, я вам оповім, що чув від батька. Давно то, дуже давно діялось, ще коли велетні жили в наших горах. То тут, де тепер наша Тухля, стояло велике озеро; сеся кітловина була ще зовсім замкнена, і тільки через верх текла вода. Озеро се було заляте: в нім не було нічого живого, ні рибки, ні хробачка; а котра звірина напилася з нього, мусила згинути; а пташина, що хотіла перелетіти понад нього, мусила впасти в воду і втопитися. Озеро було під опікою Морани, богині смерті.

Але раз сталося, що цар велетнів посварився з Мораною і, щоб зробити їй наперекір, ударив своїм чародійським молотом о скалу і розвалив стіну, так що вся вода з залятого озера виплила і втратила свою дивну силу. Ціла околиця раптом ожила; дно озера

зробилося плодючою долиною і зазеленілося буйними травами та цвітами; в потоці завелися риби, поміж камінням усяка гадь, у лісах звірина, в повітрі птиця. За те розлютилася Морана, бо вона не любить нічого живого, і закліяла царя велетнів у отсей камінь. Але долині самій не могла нічого зробити, бо не могла назад вернути мертвящої води, що виплила з озера; якби була вернула назад усю воду до краплини і заткала отсей в скалі вибитий прохід, то була би знов царицею наших гір. А так, то хоч цар велетнів і не жие, та проте й Морана не має вже тут власти. Але цар не зовсім погиб. Він триває в тім камені і пильнує сеї долини. Кажуть, що колись Морана ще раз ізбере свою силу, щоб нею завоювати нашу Тухольщину, але отсей заклятий Сторож упаде тоді на силу Морани і роздавить її собою.

З дивним чуттям слухала Мирослава тої повісті: вона глибоко щеміла їй в серці — їй так бажалося стати під рукою того доброго і животворного царя велетнів до бою з силою Морани; кров живіше заграла в її молодім серці. Як сильно, як гаряче любила вона в тій хвилі Максима!

А Тугар Вовк, хоч і слухав Максимової повісті, але, бачилось, не дуже вірив їй, тільки ще раз обернувся, позирнув на кам'яного тухольського Сторожа і з погордою всміхнувся, немов подумав собі: «От дурні смерди, в якій дурниці покладають свою гордість і свою надію!»

Вже наші пішоходи минули вузький протік тухольського потока і вийшли на ясний світ. Перед їх очима раптом розкинулася довга, крутими горами обмежена долина Опору, котра ген-ген сходилася з долиною Стрия. Сонце вже клонилося на захід і гарячим пурпуром меркотіло в широких хвилях Опору. Тухольський потік скаженими скоками і з лютим шумом гуркотів додолу, щоб скупатися в Опорі. Його вода, різко відбиваючи в собі заходову червоність, виглядала неначе кров, що бурхає з величезної рани. Довкола шуміли темні вже ліси.

Хвилю стояли наші пішоходи, напуваючись тою безсмертною і живущою красою природи. Максим немов вагувався на якійсь думці, що так і засіла в його голові й силоміць просилася на волю. Далі він зібрався з відвагою і приблизився до Тугара Вовка, тремтячи й червоніючись.

— Боярине-батьку, — сказав він незвичайно м'яким і несміливим голосом.

— Чого тобі треба?

— Позволь мені бути твоїм найщирішим слугою...

— Слугою? Що ж, се нетрудно — прийди з батьком і наймись, коли конче хочеш на службу.

— Ні, боярине, не так ти зрозумів мене... Позволь мені бути твоїм сином!

— Сином? Але ж у тебе є свій батько, і, як чую, далеко ліпший, справедливіший і мудріший від мене, коли завтра буде судити мене!

Боярин гірко, ідовито всміхнувся.

— Я хотів сказати, — поправився Максим, — хотів сказати ще не так. Боярине, віддай за мене доньку свою, котру я люблю дужче свого життя, дужче душі своєї!

Грім з ясного неба не був би так перелякав Тугара Вовка, як ті гарячі, а при тім прості слова молодого парубка. Він відступив два кроки назад і прошибаючим, з гнівом і погордою змішаним поглядом мірив бідного Максима від ніг до голови. Лице його було недобре, аж сине, зуби йому заціпило, губи дрожали.

— Смерде! — скрикнув він нараз, аж доколичні гори залунали тим проклятим окликом. — Що се за слова смієш ти говорити до мене? Повтори ще раз, бо се не може бути, щоб я справді чув те, що мені причулося.

Грізний крик боярина збудив і в Максима його звичайну смілість і рішучість. Він випростувався перед боярином, мов молодий, пишний дубчак, і сказав лагідним, але певним голосом:

— Нічого злого я не сказав тобі, боярине, нічого такого, що би приносило нечесть тобі або твоїй доньці. Я просив у тебе руки твоєї доньки, котру я люблю, як її ніхто в світі не буде любити. Невже ж між твоїм боярським, а моїм мужицьким родом така велика пропасть, щоб її любов не могла перегатити? Та й чим же ж ти так дуже вищий від мене?

— Мовчи, смерде! — перебив його лютим криком Тугар Вовк. — Рука моя судорожно стискає рукоять меча, щоб заткати ним твою глупу гортанку. Одно тільки рятує тебе від моєї мести, а се те, що ти нині вирятував мою доньку з небезпеки. Інакше ляг би ти в тій хвилі трупом за такі слова. І ти, безумний, міг подумати, міг по-сміти підносити очі свої до неї, до моєї доньки?.. Се за те, що я й вона говоримо з тобою по-людськи, а не копаємо тебе, як собаку! І ти думав, що, рятуючи її від пазурів медведя, ти здобув її для себе як бранку? О, ні! Коли б мало на таке прийти, то воліла б вона згинути в кровавих обіймах дикого звіра, ніж мала би тобі дістатися!

— Ні, боярине, не так кажи! Волів би я згинути в лапах медведя, аніж мав би один її волосок бути ушкоджений.

Мирослава відвернулася при тих словах, щоб скрити від батька і від Максима довго здержувані сльози, що тепер бризнули з її очей. Але Тугар Вовк не зважав на те і говорив даліше:

— І ти, підлий хамів роде, смієш рівняти себе зо мною? Зо мною, що вік звікував між князями, вдостоївся княжої похвали і надгороди за рицарські діла! Моя донька може вибирати собі жениха між найпершими і найславнішими молодцями в краю, а я мав би дати її тобі, смердові, до твого тухольського гнізда, де би вона зів'яла, зсохла і пропала в нужді! Ні, ні, йди геть, бідний хлопче, ти не сповна розуму, ти сказав свої слова в нападі божевільства!

Максим бачив тепер, що його надії розбиті, що боярин надто високо міряє, надто гордо глядить на нього. Хоч і як тяжко приходилось йому, але ніщо було робити.

— Боярине, боярине, — сказав він сумним, теплим голосом, — занадто ти високо піднявся на крилах гордості, але уважай! Доля звичайно тих найвище підносить, кого думає найнижче зіпхнути. Не гордуй бідними, не гордуй низькими, не гордуй робучими, боярине, бо хто ще знає, до котрої хто криниці прийде воду пити!

— Ти ще смієш мені давати науки, гаде? — скрикнув розлючений Тугар Вовк, і очі його заблищали безумним гнівом. — Геть мені з очей, а то, Богом кленусь, не буду ні на що зважав, а просаджу тебе отсिम ножем, як просадив нині рано медведя!

— Не гнівайся, боярине, за слова дурного хлопця, — відповів усе спокійний Максим. — Прощай! Прощай і ти, моя зоре, що блиснула мені так чудово на одну днину, а тепер мусиш навіки для мене померкнути! Прощай і будь щаслива!

— Ні, годі мовчати, — сказала нараз Мирослава, рішучо обертаючись, — я не померкну для тебе, молодче, я буду твоя.

Тугар Вовк, мов остовпілий, глядів на свою доньку і вже аж тепер не знав, що йому робити.

— Доню, а се що ти кажеш! — скрикнув він.

— Те, що чуєш, таточку. Віддай мене за Максима! Я піду за нього.

— Дурна дівчино, се не може бути!

— Спробуй, а побачиш, що може.

— Ти в горячці говориш, доню, ти перелякалася дикого звіра, ти недужа!..

— Ні, таточку, я здорова і скажу тобі ще раз, і кленусь перед онтим ясним сонцем, що сей молодець мусить бути моїм! Сонце, будь свідком!

І вона взяла Максима за руку і гаряче прилипла устами до його уст. Тугар Вовк не міг отямитися, не міг здобути на один рух, на одно слово.

— А тепер, молодче, йди додів і не лякайся нічого. Мирослава присягла, що буде твоєю, і Мирослава зуміє додержати присяги. А ми, таточку, спішімо додому! Онде в долині наш двір, а ось і наші гості надходять.

І, сказавши се, дивна дівчина взяла безтямного з диву батька за руку і пішла з ним долі горою. А Максим довго ще стояв на місці, очарований, щасливий. Вкінці прочунався і, впавши лицем на землю, помолився заходовому сонцю так, як молилися його діди й прадіди, як молився тайком і його батько. Потім устав і тихою ходою пішов додому...

1. У які часи відбуваються події, описані в повісті?
2. Що тобі відомо з історії України про ординську навалу на Русь?
3. Які герої/героїні повісті найбільше привертають до себе увагу читача? Що у них спільного, а що різко відрізняє одне від одного?
4. Про кого із цих персонажів твору можна сказати, що він/вона сміливі, відважні, сильні?
5. Кого можна вважати чесним, справедливим, а кого — облудним та брехливим?

6. Зверни увагу на те, якими словами описує Іван Франко головних персонажів твору. Упізнай за цими художніми деталями в описі персонажів твору:

«...Плечистий, підсадкуватий, з грубими обрисами лиця і грубим, чорним волоссям, він і сам подобав на одного з тих злющих тухольських медведів, яких їхав воювати».

«...Виросла на свободі, виховання її було мужеське, і що в тім прегарно розвиненім дівочім тілі живе сильний, великими здібностями обдарований дух».

«...хто раз бачив її, чув її мову — той довіку не міг забути її лиця, її ходу, її голосу, тому вони пригадувалися живо і виразно в найкращих хвилях його життя, так, як весна навіть старому старцеві пригадує його молоду любов».

«...Усюди був однаковий, спокійний, свобідний в рухах і словах, мов рівний серед рівних».

«...І знов пішли вони вниз селом, гуторячи, озираючись на всі боки, любуючись одно одним, голосом, присутністю, одно для другого забуваючи все довкола, батька, громаду. І хоча в цілій розмові ані одним словом не згадували про себе, про свої чуття й надії...».

III

Тухольська громада зібралася за Тухлею, близько водоспаду, де стояла серед поля величезна липа. Довкола липи був майдан.

Підняли вгору копне (радне) знамено. Раду розпочав Захар Беркут. Це був «сивий, як голуб, звиш 90-літній старець, найстарший віком у цілій тухольській громаді. Батько вісьмох синів, із яких три сиділо вже разом із ним між старцями, а наймолодший, Максим, мов здоровий дубчак між явориною, визначався між усім тухольським парубоцтвом».

Громада була ціллю його життя. Лікував людей, давав поради. Його поради і промови були звернені «до скріплення дружніх, товариських і братських зв'язків між людьми в громадах і між громадами в сусідстві».

За його порадою було прокладено в горах Тухольську дорогу, що «в'язала до купи дітей одного народу, розбитих між двома державами».

Галицько-руським князям не подобалися такі зв'язки між громадами по обидва боки Бескид, бо вони «скріплювали в одних і в других вільні громадські порядки».

Від тої пори й розпочалася неоголошена війна між Тугаром Вовком і тухольцями. Багато громадян висловились за те, щоб прогнати з Тухольщини ненависного боярина, але Захар Беркут сказав, що не можна засуджувати нікого, не вислухавши його виправдань. Отже, рада мала, передусім, розглянути цю справу.

Тугар Вовк не визнав громадського суду і перед всією громадою заявив: «Я княжий слуга і боярин. Ніхто не має права судити мене, окрім князя і рівних мені бояр».

На слова Тугара Вовка про загрозу монголів Захар Беркут одповів, що тільки вільні, з'єднані громадськими зв'язками люди можуть створити «живу, непоборну запору проти монгольської навали». Тухольці відкинули пропозицію боярина очолити їхній опір.

Боярин став вихвалитися своїми заслугами та героїзмом, аж тут вийшов перед громаду скалічений учасник битви над Калкою Митько Вояк. Виявилося, що він служив у дружині Тугара Вовка і знав щось таке, що могло свідчити проти боярина. Не дав йому слова мовити, Тугар Вовк розрубав воїну голову, назавжди приховавши правду.

Обурена громада прогнала Тугара Вовка з умовою за три дні покинути Тухольщину. Серед молодців, вибраних для виконання вироку громади — виселення боярина, був і Максим Беркут.

Представники підгірських громад, зраджених боярами і не оборонених князем, розповіли, що села їх попалено, худобу зграбовано, молодь загинула. Посланці з верховинських громад просили допомоги, а порада Захара Беркута звучала відверто й твердо: «Пора вам не дрімати, але вдарити в дзвони і громадами поскидати з себе ті пута, в які обпугала вас боярська неситість і княжа сваволя. Поки сього не буде, поти й ми не зможемо допомогти вам».

IV

Захарові Беркуту приснився дивний сон — ніби падає священний камінь Сторож. Тривожні передчуття збуваються — йому повідомляють, що якісь страшні чорні люди побили тухольських молодців біля боярського дому, серед них і Максима Беркута.

Громада зібралася на майдані. Поки тривала рада, прискакала на коні Мирослава і повідомила, що Максим не загинув, він у по-

лоні, а вона просить Захара бути їй за батька, бо відмовляється від свого батька-зрадника. Мирослава передає пораду Максима, як знищити монголів: треба покинути село в долині, піднятися в гори, а коли вороги прийдуть, відрізати їм вихід.

Монголи вдерлися в безлюдну Тухлю, спалили її, а коли спробували вийти із тісної котловини, їх зустріли засіки й стріли тухольців. Бурунда-бегадир звинуватив Тугара Вовка у подвійній зраді. Боярин зрозумів, що він накоїв. Він звелів розшукати Максима і запропонував обміняти хлопця в обмін на вільний вихід монголів із гірської котловини. Максим не погодився.

V

Тугар Вовк спробував умовити Захара Беркута, але той також відмовився піти на таку угоду. Мирослава намагалася втримати батька, але той іде в монгольський табір.

Тухольські майстри під керівництвом мужньої дівчини виготовили машини для метання каміння. Потім тихо пішли всією громадою до священного каменя Сторожа, повалили його й перегородили річку.

«...Захар зупинився перед Сторожем і пильно почав дивитися на нього.

Тихо було довкола. Захар молився:

— Великий наш Сторожу! Ти, котрого діди наші вважали своїм опікуном, котрого і ми шанували досі щорічними празниками! Три рази вже ти, ніч по ночі, являвся мені в снах, немов то ти падеш і привалюєш собою мене. Я вірю, що ти добрий і ласкавий, і коли ти кличеш мене до себе, то я радіуюсь твому зазиву і радо піду за тобою. Але коли й ти сам хочеш двигнутися зі свого відвічного стояння, то розбий, господине, своїм тягарем отсього поганого ворога, дітей Морани, що знов нині вкрили благословенне твоє дідицтво, тухольську долину! Зломи другий раз погану силу так, як зломив її перший раз, коли могутньою рукою розбив сею кам'яну стіну і дав водам протоку, і дарував людям отсю прекрасну долину! Загати її тепер назад, нехай згине горда ворожа сила, що тепер знущається над нами!»

VI

Тугар повідомив Максимові, що батько не захотів міняти його життя на вихід монголів. Юнак сказав, що знає таємний вихід із котловини і може вивести їх. Боярин зрадів і велів розкувати його з кайданів. Максим довго шукав лаз, аж поки води із загородженого потоку набралось достатньо багато й вона залила підземний тунель. Монголи намагалися зупинити воду, але марно. Бурунда сказав, що, хоч Максим і виконав свою обіцянку, його не відпустять, поки монголи не вийдуть із цієї долини.

VII–IX

Вода дедалі прибувала, монголи поробили купи з каміння й стояли на них. Тухольці не стали чекати, поки вода повністю поглине ворогів, поприв'язували пні до ялин і пустили за течією, щоб ті розбивали купи каміння, як тарани. Потім позв'язували плоти, на них стали сміливі лучники й попливли добивати монголів. Скоро на найбільшій купі залишилася тільки сотня воїнів, Бурунда, Тугар Вовк і Максим.

Боярин запропонував тухольцям віддати полоненого за життя й вільний вихід. Ті хотіли погодитися, але Захар сказав, що ці монголи приведуть інших, і тоді тухольцям не вистояти.

Ось яка розмова відбулася між тухольцями, Мирославою і Захаром:

«З плачем наблизилася Мирослава до старого Захара.

— Батьку! — ридала вона. — Що ти думаєш робити? За що ти хочеш погубити свого сина і... і мене, батьку? Я люблю твого сина, я присягла з ним жити і йому служити! Хвиля його смерті буде й моєю смертю!

— Бідна дівчино, — сказав Захар, — що я можу тобі порадити? Ти знаєш тільки чорні очі та стан хороший, а я дивлюсь на добро всіх. Тут нема вибору, доню!

— Захаре, Захаре, — говорили громадяни, — всі ми уважаємо, що досить того знищення, що сила ворожа вломана, і громада не бажає смерти тих остатніх. У твої руки складаємо долю їх і долю твого сина. Змилуйся над своєю власною кров'ю!

— Змилуйся над нашою молодістю, над нашою любов'ю! — ридала Мирослава.

— Можеш обіцяти їм на словах усе, щоб лише віддали сина, — сказав один із загірних молодців. — Скоро тільки Максим буде сво-

бідний, ти лише кивни на нас, а ми всіх інших пішлемо на дно раків годувати.

— Ні! — сказав обурений Захар, — се було б нечесно. Беркути додержують слова навіть ворогові й зрадникові. Беркути ніколи не сплямують ні своїх рук, ні свого серця підступно пролитою кров'ю! Досить, діти, тої бесіди! Заждіть, я сам пішлю їм відповідь своєю рукою!»

Він твердою рукою спрямував на ворогів камінь з найбільшої метальної машини. У той момент, коли Бурунда замахнувся мечем на Максима, Тугар Вовк вихопив свій меч і відрубав руку бегадирові. Бурунда втратив рівновагу й потягнув за собою у воду Максима. А ще через мить на голови бусурманів упав камінь. Від Бурундового війська не залишилося й сліду. Усі завмерли. Старий Захар, досі такий сильний, тяжко зарідав. Раптом радісний крик пролунав знизу — Максим, живий і здоровий, виринув із води.

Юнак вискочив на берег і кинувся до поблідлого батька, до непритомної Мирослави. Дівчина прийшла до тями й запитала, де її батько. Їй сказали, що там, де важать його добрі та злі діла, і треба молитися, щоб добрі переважили.

Знесилений Захар поблагословив Максима й Мирославу, а потім звернувся до громади із останнім, передсмертним словом:

«— Батьки і браття! Нинішня наша перемога — велике діло для нас. Чим ми перемогли? Чи нашим оружжям тільки? Ні. Чи нашою хитрістю тільки? Ні. Ми перемогли нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю. Уважайте добре на се! Доки будете жити в громадським порядку, дружно держатися купи, незломно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не перемогне вас. Але я знаю, браття, і чує се моя душа, що се не був остатній удар на нашу громадську твердиню, що за ним підуть інші й вкінці розіб'ють нашу громаду. Погані часи настануть для нашого народу. Відчужиться брат від брата, відмежиться син від батька, і почнуться великі свари і роздори по руській землі, і пожруть вони силу народу, а тоді попаде весь народ у неволю чужим і своїм наїзникам, і вони зроблять із нього покірною слугу своїх забагів і робучого вола. Але серед тих злиднів знов нагадає собі народ своє давнє громадство, і благо йому, коли скоро й живо нагадає собі його: се ошадить йому ціле море сліз і крові, цілі століття неволі. Але чи швидше, чи пізніше, він нагадає собі життя своїх предків і забажає йти їх слідом. Щаслив, кому судилося жити в ті дні! Се будуть гарні дні, дні весняні, дні відродження народного! Передавайте ж дітям і внукам

своїм вісти про давнє життє і давні порядки. Нехай живе між ними тота пам'ять серед грядущих злиднів, так, як жива іскра не гасне в попелі. Прийде пора, іскра розгориться новим огнем! Прощайте!»

Хісно (хосен) — користь.

Бегадир — звання у монгольському війську.

1. Чому, на твою думку, Іван Франко назвав свого героя Беркутом? Що означає це слово?
2. Як прізвище Захара і його синів підкреслює їхню вдачу? Чим схожі сини Захара на свого батька?
3. Чому Мирослава в кінці твору приходить до усвідомлення того, що справжнім батьком може назвати лише Захара Беркута? Що спільного у цієї дівчини із незламними захисниками свого краю — тухольцями?
4. Чи нагадують тобі образи героїв і героїнь твору про події тисячолітньої давнини героїв і героїнь сучасної війни?
5. Знайди в інтернет-джерелах приклади.
6. Прочитай виділені у тексті фрагменти твору. Що ти можеш сказати про мовні особливості твору, про художні деталі та поетичні метафори, вжиті Іваном Франком для підсилення емоційного звучання твору?
7. Коротко перекажи зміст твору, виділи у ньому найцікавіші для себе фрагменти.
8. Створи свій усний словесний портрет одного із персонажів, який тобі найбільше сподобався. Умотивуй свій вибір і ставлення до героя чи героїні.
9. Уважно прочитай окремі вислови із твору, упізнай, кому із героїв вони належать. Поясни, як ти розумієш смисл цих висловів. Вибери окремі з них, які можна назвати «крилатими» і важливими для наших сучасників.

«Ми над усе любимо свій кутик — коли б так кождий інший любив свій кутик, то, певно, всі люди жили б на світі спокійно й щасливо».

«Доля звичайно тих найвище підносить, кого думає найнижче зіпхнути. Не гордуй бідними, не гордуй низькими, не гордуй робучими, боярине, бо хто ще знає, до котрої хто криниці прийде воду пити!»

«Воліла б вона згинутися в кровавих обіймах дикого звіра, ніж мала би тобі дістатися!»

«Пора вам не дрімати, але вдарити в дзвони і громадами поскидати з себе ті пуга, в які обпугала вас боярська неситість і княжа сваволя. Поки сього не буде, поти й ми не зможемо допомогти вам».

Напиши листа від імені Захара Беркута сучасним українцям. Прочитай його у класі. Оберіть лист, який зворушив усіх найбільше. Обговоріть, чому.

Повний текст повісті Івана Франка «Захар Беркут».

Підказки для творчості

Іван Франко народився в Карпатах — і упродовж свого життя активно подорожував своїм краєм та вивчав розповіді місцевих жителів про його героїчне минуле. Саме вражаючі історії, міфи і легенди про загадкові місцини Карпат підказали письменнику сюжет повісті, яку він написав за півтора місяця з 1 жовтня до 15 листопада 1882 року на конкурс, оголошений львівським часописом «Зоря».

Повість «Захар Беркут», яку навіяли автору народні перекази про Сторожа — величезного кам'яного стовпа, що звисав над тухольською долиною, на схилі хребта Зелемінь, і який врятував тухольську громаду, — викликала великий резонанс серед читацької публіки. Захоплення цим твором, у якому автор розкрив істинні духовні цінності людини, не зменшується з часом.

Повість «Захар Беркут» вважається однією з найуспішніших повістей в українській літературі: за більше як 135 років з часу її написання в оригіналі українською її перевидали вже сотні разів загальним накладом понад 5 млн примірників. Крім того, повість є одним із найвідоміших представників української літератури за кордоном: перший переклад іноземною мовою з'явився 1889 року вже через 7 років після друку оригіналу, й опісля книгу було перекладено вже повністю приблизно на 20 мов.

Якщо у вас буде нагода побувати в Карпатах, то відвідайте місця, які описав Іван Франко. Поспілкуйтеся з природою, відчуйте дух гір. Або прислухайтеся до розповідей своїх земляків про місця, в яких ви народились. І повірте у власні творчі сили: можливо, у вас виникне бажання самим написати якийсь унікальний твір. Адже талант кожної людини — неповторний.

ЖИВИЙ ДОТИК ДО ІСТОРІЇ

Минуло майже тисячу літ від часу подій, описаних у повісті Івана Франка «Захар Беркут». Автор твору головними героями обрав тухольців — звичайних людей, які з гідністю відважно захищають свій прадідівський спадок, свої святині, свободу і честь.

Княжий воевода зневажливо називає їх «смердами» — так багата верхівка того часу називала простих людей, що годували бояр і князів, творили всі матеріальні блага і з гідністю боронили свою землю.

У повісті згадується король Данило, який дарував своєму підданому бояринові землі тухольців, не питаючи їхньої згоди. На жаль, у всі часи прості люди були лише підданими князів, що правили державою і часто порушували права вільних громад.

Стосунки між владцями і народом завжди були нерівними та складними. Про це розповідає також одна із найкращих літописних пам'яток часів Русі-України — «Галицько-Волинський літопис». У ньому розкриваються складні, іноді жорстокі, та все ж героїчні з огляду захисту своєї держави постаті князів. Головними «героями» історичного періоду, описаного у цьому літописі, є князь і король Русі Данило Романович та його брат Василько Романович. Ці брати, на відміну від багатьох інших князів, що ділили владу і влаштовували міжусобні війни, як про це ішлося у попередніх творах, дружно, пліч-о-пліч стали на захист рідної землі, мудро перемогли ворога.

Цікаві факти з історії про короля Данила та його битви із навалюю монголів на чолі з Бурундаєм, уже згаданим у повісті «Захар Беркут», розкриваються в історичній повісті «Яромир, або Вивідувач короля Данила». Вивідувач — означає розвідник. Юний герой твору потрапляє у різні складні життєві обставини, стає дружинником короля Данила. У повісті багато містичних, фантастичних моментів, захопливих пригод.

Це — образ тогочасної війни, описаний через долю підлітка, котрий, як і його ровесники у всі часи, гартує себе, мріє, закохується і перемагає.

У повісті ти дізнаєшся про деякі «секрети» характерницької науки виживання та загартування духу, які передавались із покоління в покоління, проте особливо розвинулись у часи козаччини та перейшли в наш час у практику пластунського руху молоді.

Марія Чумарна

Письменниця, педагогиня, засновниця авторської українознавчої школи в Україні. Авторка понад двадцяти книг для дітей, серед них — історична повість із часів короля Данила «Яромір, або Вивідувач короля Данила» та фантастична повість про участь сучасних підлітків у війні проти московських окупантів «Меч Скалобур».

ЯРОМИР, або Вивідувач короля Данила

Історична повість з княжих часів

Частина 1.

ЗРІЛІСТЬ І СИЛА

Яромір прокинувся, коли сонце лише черкнуло променем по небозводу. Тіло від холоду видавалося чужим — лише очі хлопця ловили світло. Ще звечора він, як навчав його дід, уважно приглянувся, де заходить сонце, і зробив собі нічну схованку таким чином, щоб сонце на сході світило просто на нього. Схованку на нічліг вигрїб у снігу, поклав у неї сухого хмизу та оберемок сіна, яке прихопив дорогою поблизу села. Безпечніше було ночувати на пригірку, звідки проглядалася вся долина.

Сонце було холодним, але ясным, — і він дивився в його око та просив повернути силу. Хто, як не сонце, може оживити все у цьому світі?

Сила поверталася повільно — хлопець устав і скинув з ніг чоботи. Вони були завеликі на нього — дідові. Але саме тому можна було добре обмотати ноги онучами. На щастя, вони були сухі. Яромір роззувся і босими ногами пробігся по снігу. Заплющивши очі, тупотів по замерзлому снігу, пробиваючи його голими п'ятами, і подумки уявляв себе птахом, який тріпоче між небом та землею...

Потім сів, полами кожушка насухо розтер ноги, обгорнув їх онучами і взувся. Тіло оживало. Зібрав свої скромні пожитки, закинув за плечі торбину й пішов униз, де під снігом лежала ріка.

Тріскучі морози вже відступили — але ще лежали глибокі сніги, і просуватися в них було навіть важче, ніж за сильних морозів. На морозі сніг легкий та сипучий, а тут він — як біла глина...

Яромир мусив пробиратися крізь найглибші замети понад берегом Дністра. Так він сподівався не заблукати: адже його дорога лежала до Галича. Від спаленої і розграбованої Бакоти — до стольного Галича...

Тільки Дністер знав туди дорогу.

Серед снігів виднілися чорні згарища сіл, які сплюндрували ординці. Він іноді сторожко прокрадався до напівзотлілих жител у надії знайти бодай залишки їжі, але чорне вороння криком відганяло його.

Не було хвилини, коли б Яромир не згадував свого діда Сила — бакотського коваля і мудреця, до якого чи не всі ходили за порадою. Він знався на травах, умів лікувати рани, але найважливішою була його наука виживання. Бакотські хлопчачи проходили біля діда з низьким поклоном, бо саме Силова наука робила їх воїнами.

Батька Яромир не пам'ятав — йому виповнилося лише два роки, коли той загинув, обороняючи Київ від ординців. Він був найкращим лучником у дружині воєводи Дмитра, якого князь Данило прослав захищати Київ.

Мати померла невдовзі після смерті батька — і хлопець зостався під опікою діда. Напевно, доля не просто осиротила Яромира: змалку він відчував у собі непізнанну силу, яка чекала свого пробудження.

Вечорами, підкидаючи дрова в горнило дідової кузні, серед палакотливого танцю вогню він слухав дідові оповіді про Галич, у якому дід народився і став воїном, про те, як після повернення в місто молодого князя Данила Романовича став його дружинником і навчав молодих воїнів. Про бій під Дорогичином, в якому дід бився поруч із князем Данилом, про своїх славних побратимів, про героїчну оборону Києва....

Дід розповідав, як разом із княжою дружиною приїхав у Бакоту й отримав доручення розбудувати місто. Стараннями князя Данила Бакотське городище стало одним з найбільших укріплень на березі Дністра. Може, саме тому, — злякавшись могутності Руської держави, яку, незважаючи на поневолення Батиєм, князь розбудовував та зміцнював, думаючи про її звільнення, — хан Куремса прийшов і вдарив по Бакоті...

Від батька в Яромира зосталася кольчуга, яку вони кували разом із дідом перед походом на Київ. Її так і не встигли доробити — кольчуга

закривала лише груди. Але коли згоріла кузня, Яромир знайшов її серед головешок. І сокиру, з якою дід воював під Дорогичином...

Якби не дідова наука, він би зараз не вижив. Змалечку дід вдивлявся по стрімких дністровських кручах, не беручи зі собою в дорогу навіть паляниці. Влітку вони збирали ягоди, гриби, ловили у Дністрі рибу, а на вечерю часто пекли куропатку, тетерю чи зайця, впійманого сильцем. Дід умів ловити птицю без жодних рогаток, — він примовляв до неї, і птахи без остраху йшли йому до рук. Так само вмів він ловити рибу: пірнав під воду, затримував дихання і чекав, поки мимо пропливе велика рибина.

Під водою дід міг триматися дуже довго — малому Яромирові іноді навіть лячно ставало, коли надовго залишався сам на березі. Але згодом навчився від діда багатьох його таємниць: міг узимку знайти корінь нечуй-вітра волохатого під снігом — це вважали неабияким мистецтвом. Знав, де росте розрив-трава, за допомогою якої можна було відчиняти будь-які брами.

Перед нападом татар дід та кілька вмілих бакотців спорудили човен із подвійним дном, яким у випадку облоги можна було під водою доправляти до міста харчі та зброю. Так місто рятувалося не раз. Цей човен був справжнім дивом: коли його «дно» завантажували важким тягарем, добре і щільно закривали, заливаючи гарячим воском усі щілини, — він ставав важким і опускався на глибину. Веслярі-умільці, які вмів довго триматися під водою, швидко виводили його на течію. Аби мати змогу дихати під водою, дід використовував довгі очеретяні трубочки, що виступали над поверхнею, але були непомітними для ворога. Коли прибували до місця, де вантаж виносили, човен легко гойдався на поверхні води.

Але про це диво рідко хто знав — навіть із бакотців. Тільки вірні дідові побратими ночами потай споруджували та споряджали човна. Так само рідко хто бачив, як дід, простеливши на воді повстяну свиту, міг сідати на неї і пливати по воді на протилежний берег. Лише раз Яромир побачив це — і не насмілювався розпитати діда про його секрет. Дід завжди говорив, що всьому свій час.

— Прийде пора стати чоловіком — життя навчить тебе так, як навіть я не зумію...

Яромир багато чого не розумів, але зараз, провалюючись у мокрий сніг, дякував дідові за те, що навчив його терпіти холод і голод, орієнтуватися в дорозі по зорях, у лісі — за корою дерев, слухати камінь: чи не чути тупоту кінських копит...

Цей тупіт він почув зараз на березі ріки, коли, роздягнувшись догола, дірявою сорочкою ловив рибу. Кілька малих рибин уже тріпотіли на березі, а найбільшу він саме витягував.

Вершники з'явилися зненацька — наче впали з неба. Він аж задушив рукою очі — золоті шоломи сяяли на сонці, зелені корзна розвивалися на вітрі, червоні чоботи пришпорювали коней...

Яромир застиг на місці від захвату і щастя. Саме такими змальював дідусь дружинників князя Данила.

Побачивши на снігу голого хлопця з рибиною в руках, вершники на хвилю зупинилися. Один із них махнув рукою, підкликаючи його. Не випускаючи із рук дорогоцінної рибини, Яромир видряпався на пагорб і став перед князем, сяючи щасливими очима.

— Оце вояка! — сказав князь і звернувся до дружинника: — Подай йому корзно, бо риба замерзне!

Дружинники засміялися.

Яромир схилив голову перед князем і мовчки простягнув йому рибину.

— Дякую, отроче, але спечемо її згодом, коли прибудемо в гридниці. Сідай на коня!

— Я зараз! Мені ще зброю треба забрати!

Яромир скотився вниз, швидко одягнувся, взув дідові чоботи, скинув рибу в торбину, схопив кольчугу й сокиру та кількома стрибками наздогнав воїнів. Якийсь могутній вершник обхопив його, загорнув у кінську попону й посадив позаду себе.

Заколисаний розміреною ходою коня, зігрітий Яромир миттєво заснув — і ледь не звалився з коня. Хлопчину покладали в широке сідло з провіантом, і так героїчні мандри малого бакотця завершилися у княжій гридниці Галича.

Корзно — старовинний верхній одяг, схожий на плащ.

1. Чи вдалося тобі скласти уявлення про головного героя із поданого уривка? Якими рисами він наділений?
2. Яке враження про князя Данила складається із короткого повідомлення про зустріч із ним? Чи можна назвати його жорстоким або надмірно суворим? Якими словами ти опишеш своє враження від короткого знайомства із володарем?

3. Поясни, як ти розумієш фразу: «Прийде пора стати чоловіком — життя навчить тебе так, як навіть я не зумію...»

Знайдіть в інтернет-джерелах відомості про Бакоту — її історію та сучасну долю. Спробуйте по карті скласти маршрут, за яким міг рухатися Яромир із Бакоти в Галич.

БОГУМИЛ

Він майже не пам'ятав, що було далі: хтось поїв його теплим вівсяним напаром на молоці, хтось розтирав тіло запашною маззю...

Коли Яромир вийшов на вулицю, сніги майже розтанули — і в повітрі запахло весною.

— Як же зовуть тебе, отроче, і звідкіля ти прибився? — запитав його сивовусий дядько, котрий ніс дрова на кухню. Він чимось нагадав Яромирові діда.

— Бакотський я, Яромир, — поважно відповів хлопець.

— Та ж Бакота згоріла... — скрушно зітхнув той чоловік.

— Еге ж... — сумно мовив Яромир. — Мені дід казав: коли що станеться — йди понад Дністром до Галича. Я і йшов...

— Бачу, сильний ти хлопець, — усміхнувся чоловік. — Зови мене Богумилом. Будеш моїм помічником...

Від того дня Яромир почав працювати на княжій кухні. Але щовечора брав дідову сокиру і йшов у двір, аби повправлятися у силі. Розколював колоди дров кидками сокири на декілька метрів. Воїнові не можна втрачати пильність і вправність. Не вистачало тільки лука — змалечку він, як і батько, був найвправнішим лучником у Бакоті.

Якось Богумил побачив, як хвацько Яромир «витанцьовує» зі сокирою: він легко метав її у стару колоду із розмаху, з бігу, з півоберту.

— Здається, я вже бачив цю сокиру — з гаком на руків'ї. Такі сокири ми кували, коли готувалися до бою з «рогатими». Це було під Дорогичином. Ці «рогаті» — тевтонці — були з голови до п'ят закуті в залізні лати, навіть їхні коні... — сказав він.

— Це сокира мого діда, — пояснив хлопець. — Він бився нею зі соломоничами під Дорогичином...

Богумил обняв Яромира за плечі й довго вдивлявся у його очі.

— Впізнаю Сила...

Наступного дня Богумил вручив Яромирові лук, колчан зі стрілами і повів на двір за-gridницею, де вправлялися молоді дружинники. З першого ж пострілу Яромир здивував усіх вправністю.

Тепер він уже не був кухонним попихачем. Але іноді зазиравав на кухню, сам собі боячись зізнатися, що не стільки розмови з Богумилом вабили його, як погляди золотокосої Мирослави. Вони мало говорили, але розумілися без слів.

Одного дня прибув князь Данило. Він добирав загін воїнів, які мали рушити на підмогу його братові — володимирському князю Василькові.

Оглянувши молодих дружинників, підійшов до Яромира, який був найнижчий зростом і стояв у кінці ряду.

— Скільки ж тобі років, отроче?

— Дванадцять, — відповів Яромир.

— У чотирнадцять літ я вже воював під Калкою, — наче роздумуючи, сказав князь. — Бачу, стрілець ти вправний, сокирою і мечем добре володієш. Чи готовий стати дружинником?

— Готовий, княже, — вклонився Яромир.

— За що будеш воювати, отроче?

— За себе, — твердо сказав Яромир.

Князь здивовано глянув на хлопця. Він звик чути різні відповіді: «За тебе, княже», «За рідну землю»...

Але — за себе?!

Він так довго дивився в очі Яромира, намагаючись прочитати у них відповідь, що хлопець насмілився заговорити знову:

— Мій дід був воїном, воював поруч із тобою, княже, під Дорогичином. Батько загинув, обороняючи Київ... Дід ставав зі мною на дністровській кручі й казав: «Заплющ очі та послухай себе: ким будеш ти, якщо, розплющивши очі, не побачиш більше Дністра, чистого неба над кручами, не почувеш рідної мови і не відчуєш запаху рідної землі? Ти — все те, що робить тебе людиною в цьому світі. Тебе нема поза цим небом та цією землею. Тому борони не землю, не Дністер, бо раптом тобі захочеться боягузливо втекти від цього всього...»

Борони самого себе! Той, хто йде в бій за самого себе, завжди перемагає. А з ним перемагає його земля і небо, весь рід...»

Князь вражено вислухав молодого воїна, а тоді вийняв з піхов свій меч і простягнув його Яромирові:

— Вбережи себе!

Золочена сталь видалась Яромирові гарячою. Вона аж дзвеніла в його руках. Наче цього меча разом із ним стискали його батько, дід — усі пращури з правіку...

І цей меч мав у бою рубати за всіх...

ДРУЖИННИК КОРОЛЯ

З того дня почалося для Яромира нове життя. Поки князь зі своїм військом їздив присмирювати так званих «татарських людей» — за-проданців на прикордонних із татарами землях по річках Случі та Горині, будував укріплення Кременець та Данилів, вишколював своє військо, зміцнював селянські та міщанські ополчення, вів перемовини з правителями земель за Карпатами про спільний опір Орді, — в Галичі кипіла робота. Яромирові довірили вишкіл молодих дружинників — і це дало йому крила. Упродовж року він навіть на кухню заглядав рідко — влітку засинав просто під небом, на соломі. Зорі сіялися над ним, як срібна роса, іржання коней у стайнях заколисувало до сну, а вранці дзвін мечів зблискував із першими променями сонця...

Про цю велику подію, до якої почали готуватися ще влітку, Богумил говорив Яромирові уже давно. Данило упродовж декількох років вів листування з папською курією в Римі про надання допомоги Русі проти орди. Проте католицький престол у Римі переслідував свої інтереси: його нунції вели перемовини і з Ордою, і з Данилом, — в них були власні потаємні плани. Найперше — повернути Русь на католицизм.

— Можливо, князь і погодився б на це, — казав Богумил, — та римський Папа водить його за ніс. Обіцяє допомогу, але слова не дотримує. Ніхто з королів за Карпатами так і не обізвався на заклики про допомогу. Самі мусимо і свої землі боронити, і чужим заслін робити. Бо як прорвуться ординці по наших землях на захід, то у нас самі попелища зостануться...

Але цього року Папа нарешті звернувся до християн Чехії, Моравії, Сербії, Помор'я та Пруссії із закликом до хрестового походу проти татар. До Данила прибуло посольство на чолі з легатом Опізо з королівською короною та скіпетром. Так вирішили «заохотити» князя до підпорядкування католицькій церкві.

Увечері перед від'їздом князя до Дорогичина, де мало відбутися коронування, Богумил сидів з Яромиром на колоді й довго вдивлявся у холодне осіннє небо...

— Ти знаєш, чому коронування буде в Дорогичині, а не в Галичі? — раптом запитав Яромира.

— Ні.

— Подумай сам: в Дорогичині ми розбили рогатих хрестоносців. Рим і хрестоносці — чим не одна братія? А по той бік наших кордонів — орда, яка вважає Данила своїм слугою, а всю Руську землю — своїм ясиром. Чи сподобається їм, що васал самовільно стає королем? А він каже їм обом: ось я приймаю корону в Дорогичині, де розбив тевтонів і показав свою силу, і показую зараз ординцям, що Русь ніколи не була в рабстві, а її правителі не будуть рабами нікому.

— Оце Данило! Король королів!

Минула довга важка зима після коронування Данила, але жоден із сусідніх королів так і не обізвався на заклик про допомогу Русі. І продовжилось многотрудне виборювання волі у постійних битвах та походах...

За рік Яромир вишколив чудову ватагу молодих дружинників, які уже рвалися в бій, але король поки що довіряв їм лише оборону Галича.

Нарешті прийшов наказ збиратися в дорогу. До Володимира, на підмогу князеві Васильку.

Перед від'їздом Яромир прийшов до Богумила попрощатися.

— Якби нас із твоїм дідом тоді не посікли, мов капусту, ті рогаті соломоничі — я б іще нині вирушив до Володимира... Але скажу тобі найважливіше: то була велика битва! До неї князь готував нас усю зиму. Ми, пішці, звикли воювати у відкритому бою і бачити крізь шоломи очі супротивника. Але коли на тебе суне залізна кіннота дияволів з рогами на голові — ти вже сумніваєшся, що це люди...

Соломоничів, яких ще називали хрестоносцями, до битви під Дорогичином не перемагав ніхто. Вони топтали всі землі довкола, як тепер топчуть ординці. Під їхніми мечами впали Галич, Перемишль, Дорогичин. Без Дорогичина князю були закриті всі дороги до сусідніх князівств: і до ляхів, і до угрів...

Могла б упасти вся Галицька і Волинська Русь. А то й усі землі русичів...

— Нас учили не боятися, — вів мову далі Богумил. — І маневрувати свою зброєю. На сулиці й сокири ми чіпляли такі гаки, як на твоїй дідовій сокирі. Аби в бою можна було зачіпати ними залізні лати і скидати противника з коня...

— Дід розповідав, що лише небагато воїнів знали про те, з ким готуються до битви...

— Твій дід був княжим вивідувачем. Він міг навіть уві сні бачити, що відбувається там, за мурами міста. І такі вивідувачі були скрізь. Тому Данило сказав, що йдемо на ятвягів. А тоді з Берестя зненацька повернув на Дорогичин і став перед мурами міста. Ми з твоїм дідом стояли в першому ряду... Ти ще не раз переконаєшся в мудрості та відвазі нашого володаря!

— А князь Василько який?

— Мудрий. І відважний...

Яромир слухав свого наставника й одним оком уважно стежив за Мирославою, яка не виходила з кухні, стривожено поглядаючи на нього. Не було змоги перемовитися з дівчиною наодинці, тому Яромир сказав голосно, звертаючись наче до всіх:

— Їду до князя Василька у Володимир! Тепер я — княжий дружинник... Але повернуся, бо моє серце в Галичі!

Дівчина раптом відклала посуд і підбігла до Яромира. Вона витягла з-за пояса хустину, вишиту шовком, і швидко пов'язала її на праву руку Яромира.

— Хай береже тебе у дорозі!

Старий Богумил відвернувся, наче не помітивши цієї сцени, і вийшов у двір. Мирослава хвильку дивилася Яромирові в очі, а тоді теж вибігла з кухні...

1. Що нового про князя Данила та Яромира вдалося тобі дізнатися із прочитаних уривків?
2. Чи можна, на твою думку, провести певну аналогію між подіями, що відбувались у часи Данила, і подіями сьогоднішньої війни з московською ордою? Поясни свою думку.
3. Проаналізуй діалог між князем і Яромиром. Чи зрозумів Данило відповідь юнака? Чи погодився з нею?
4. Як би тобі хотілось відповісти на запитання князя: «За що будеш воювати?» Чи поділяєш позицію Яромира?
5. Опиши своїми словами уявний портрет Мирослави. Чи нагадує вона тобі якимись рисами Мирославу із повісті «Захар Беркут»? Що у них спільного? Чим відмінні між собою?

ПІД ШАПКОЮ-НЕВИДИМКОЮ

Було ще тепле літо, коли княжа дружина рушила до Володимира. Хоча все довкола співало, щебетало, раділо сонячній днині — то тут, то там на горизонті підіймалися клуби диму.

Старший воевода Юрій, який вів дружину, раз у раз посилав попереду вивідувачів, аби не потрапити у ворожу засідку. Час був дуже тривожний — тут могли напасти не лише монголи, а й ятвяги. Коли вони рухалися уздовж берегів Бугу, ця небезпека особливо збільшувалася. В болотистих місцях було дуже важко просуватися на конях.

Яромир захоплено розглядав незнайому місцевість. Дністер з крутими схилами не дуже був схожий на рівнинний Буг, хоча дід

розповідав йому, як стояв на березі Бугу під Дорогичином, — і круті схили ріки нагадували рідний Дністер...

В одному місці, уже під Володимиром, дружинникам треба було перейти через міст. Вивідувачі донесли, що неподалік мосту розташувалася в шатрах ординська залога. Обійти її треба було впритул, бо саме в цьому місці берег був крутим.

Уже вечоріло, монголи палили вогні й голосно перемовлялися. Яромир, якого дід навчив добре бачити в темряві, підійшов до воеводи і тихо розповів йому про свій план.

— А ти зможеш? — підозріло глянув на хлопчину Юрій. Він увесь час дивувався, чому князь взяв у дружину цього непримітного малолітка, хай і вправного та витривалого.

— Можете бути певні — я подібне вже проробляв у Бакоті. Коли почну рухатися у бік мосту — ви теж рухайтесь туди. Якщо мене затримують — не зважайте!

Яромир зняв чоботи, корзно і шапку, акуратно склав на сідло зброю. Спершу повагався, чи знімати з руки хустинку, пов'язану Мирославою, а тоді опустив рукав сорочки до зап'ястя. Потім витягнув зі свого мішка стару перелатану сорочку, в якій він прибився з Бакоти. Батькова сорочка. Яромир знав її силу.

Тепер знову мав вигляд обідраного сироти.

А зараз необхідно було зробити найважливіше: надягнути на себе шапку-невидимку. Так навчав його дід Сил. «Ти зможеш зробити все, у що повіриш сам. Шапка-невидимка буває не тільки в казках: ти маєш створити її сам своєю волею та вірою і завжди носити при собі. Якщо зумієш заховатися під нею від своїх думок і свого страху, тебе ніхто не помітить!».

Цю вправність вони відпрацьовували дуже довго. Зараз її треба було проявити у стані реальної небезпеки.

Сутінки швидко вкривали береги, змішуючись із вечірнім туманом. Сторожу ординці виставили тільки під схилом берега — річка проглядалася, мов на долоні. Вдалині вимальовувалися обриси мосту, через який належало перейти дружині.

Яромир скрадливо, ніби кіт, наблизився до першого вартівника. Монгол гриз якусь кістку, лук зі стрілами були сперті до верби, під котрою він примостився. Легким ударом по шиї Яромир звалив дебелого монгола і повільно, дуже повільно поклав, прихиливши до верби. Виглядало, що той сидить. Тоді взяв лук і тятиву, примостився за плечима вартівника та стовбуром верби, уважно розглядаючись, чи не викликав підозри.

Другий вартовий, який саме збирався звестися на ноги, присів без жодного звуку — лише зблизька можна було помітити стрілу, що влучила йому просто в серце.

В Яромира злегка затремтіла рука — це він уперше вбив людину. Заплющивши очі, попросив прощення. «Моя стріла — в Твоїх руках...», — прошепотів, як навчав його дід. Першому вартівникові хлопець лише пошкодив сонну жилу, за годину очуняє...

Треба було оговтатися — він знову побачив перед собою охоплену вогнем Бакоту, крики дітей та жінок, коли монголи завалювали камінням вхід до монастирських печер, в яких поховалися бакотці...

Тільки не впадати у гнів, адже добрий воїн воює з холодним серцем...

Ще раз рішуче натягнув тятиву — видимість щомиті погіршувалася. Третій вартовий стояв біля краю урвища — його силует виразно вимальовувався на тлі ріки. Яромир знав, що монголи, які сидять біля вогнища, його не бачать. Вогонь розмиває всі обриси.

Він вистрілив. Вартівник упав. Почекавши хвилю, чи ніхто не помітив смерті вартових, Яромир піднявся, поклав руку на Мирославину хустинку. «А тепер бережи мене...», — прошепотів сам до себе.

Тепер йому треба було пройти понад рікою — на виду в дружинників та ординців. Він мав пройти в бік мосту й у випадку загрози повернути до себе їхню увагу...

Помітивши, що дружинники вибралися з кущів і почали обережно пробиратися попід кам'яним виступом берега у бік мосту, Яромир повільно рушив уздовж ріки.

Зараз треба було ні про що не думати. Змалечку дід Сил навчав його бути непомітним.

Бакотські хлопчачки були дуже воювничими — вони часто зачіпали менших за себе і вчиняли бійки на вулиці. «Сила воїна не в тому, щоби перемагати навкулачки меншого чи сильнішого, — казав дід. — Сила в тому, щоби без потреби уникнути бійки. Коли станеш дорослим воїном — ця наука тобі пригодиться. Навчися ставати невидимим».

І він вчився. Найважче було навчитися ні про що не думати і не звертати уваги на те, що відбувається поза тобою. Дід казав: «Твоя думка — як стріла, що ти посилаєш у простір. Можеш нею когось зачепити. Твій страх — як ниточка, котру сам підвішуєш між собою і тим, кого стрічаєш на вулиці. А ти сховайся в себе, як у мідну бочку. Щоб жодна ниточка не пролізла...»

Зараз Яромир увесь зіщулювався і вмістив своє нутро у вузьку «трубочку», яка повільно рухалася берегом ріки. Він проходив за кілька метрів від ординців, які шамкотіли, реготали, чавкали. Дехто спав, зарившись носом у землю.

Але Яромир ні на кого не дивився — в його очах була лише мета: уступ берега, за яким відкривалася дорога до мосту. Не дивився й у бік своїх побратимів, щоби не зрушити внутрішньої рівноваги...

На самому краю табору ледь не наступив на монгола, який дрімив з кісткою в зубах. Миттєво розплющивши очі, той щось белькотнув. Яромир зупинився і, простягнувши руку, тихо сказав: «Талх...» У Бакоті він вивчив кілька фраз монгольською мовою, адже нашим людям доводилося розуміти завойовників. «Талх» означало «хліб» — хлопець прикинувся голодним прошаком.

Монгол спересердя сказав якесь слово і жбурнув у нього кісткою. Потім повернувся на другий бік і захропів.

Яромир відчув, як голосно калатнуло серце. Постояв хвилю, врівноваживши самого себе. Монгол спав.

Хлопець відвернувся і повільно пішов за межі ординського табору...

Помітивши, що його дружина вже доходить до кінця мосту, кинувся щосили бігти. Наздогнав своїх уже за мостом — вони чекали на нього у прибережних кущах. Було вже зовсім темно, лише на протилежному березі горіли вогні ординців.

— А ти вояка, отроче, — похвалив воевода Юрій. — Вартових зняв без жодного шереху. І як тобі вдалося непоміченим пройти перед носом ординців? Ти ж навіть не ховався, а вони не звертали на тебе жодної уваги...

— Я йшов без страху, — і тому вони мене не побачили, — відповів Яромир.

— Це легше сказати, ніж зробити, — воевода поплескав хлопця по плечу і вказав рукою на стіни Володимирського замку, який виринув із темряви...

— Дозволь мовити слово, воеводо!

— Кажи!

— Якщо ми підпиляємо дві опори моста з нашого боку і запам'ятаємо, які саме, то при потребі швидко полагодимо міст. Але якщо ординці захочуть поїхати на Володимир — міст завалиться під їхньою вагою...

— Слушно кажеш, хлопче! Тільки зараз від них загрози нема. Може, міст нам ще стане в пригоді...

ВИВІДУВАЧ

Яромир так і не встиг оглянути Галича за час короткого перебування у княжому дитинці. Лише одного вечора постояв коло бійниць, оглядаючи звивистий Дністер унизу і маленькі хатинки міщан.

Усе було схожим на Бакоту, тільки трішки дрібнішим, як йому здавалося. Можливо, тому, що Бакотське городище «молодше» за Галич — його розбудував князь Данило. Як розповідав дід, Бакота процвітала лише десять літ — до того, як її жорстоко пограбували війська хана Куремси.

Але навіть понівечена, Бакота вражала величчю. Дністровські скелі, на яких стояв замок, стрімко спадали в улоговину, в якій, наче у Бога на долоні, лежало поселення. Ріка робила перед ним крутий згин і текла у протилежний бік, ніби не маючи сил пробитися крізь камінну стіну.

А над містом, ліворуч від городища, вилися вгору круті стежки до скельних монастирів. Ці монастирі були дуже древніми — у них колись жили мудрі волхви, які передали людям великі знання. А ще до волхвів тут мешкали люди, про котрих розповідали легенди як про велетів. Дід казав, що духи велетів і досі бережуть дністровські кручі. Та допомагають тим, хто вміє глибоко бачити й високо літати думками.

Краєвиди Володимира були майже рівнинними. Але милуватися їхньою красою воїнам не випадало. Вже наступного дня воевода підібрав групу пластунів для розвідки. Він оцінив пластунські здібності Яромира і дав йому особливе доручення — самому вистежувати ворога та підслуховувати розмови ординців. Для цього привів його до тлумача, який добре знав ординську мову, бо тривалий час був у полоні в Золотій Орді.

Яромир мав навчитися чужинських мов — і не лише ординської, а й ятвязької. Ятвяги часто грабували і палили руські поселення.

А зараз на галицькі та волинські землі сунув Бурундай, і люди розповідали про його неймовірну жорстокість. Із попередником Бурундая — ханом Куремсою — княжі війська давали раду. А що принесе на землі наші новий намісник Батия?

Учитель Яромира виявився дуже мовчазною і стриманою людиною. Він одразу почав розмовляти із хлопцем чужою мовою, проходячи з ним княжими конюшнями, зброярнями. Тут же демонстрував йому різну зброю, якою користуються ординці, вчив готувати їхні страви. Це трішки дивувало Яромира — але згодом він оцінив свого вчителя. Аби зрозуміти мову ворога — треба зрозуміти його світ...

Одного вечора, навчаючи Яромира чужинецького письма, наставник раптом згадав про Київ.

— То ви захищали Київ? — вражено запитав Яромир.

— Я був дружинником воеводи Дмитра. З ним потрапив у полон до ординців.

— І мій батько був у Києві... — схвильовано сказав Яромир. — Лучник Василь з Бакоти. Може, чули?

— І чув, і знав... — суворе обличчя воїна раптом освітілося теплою усмішкою. — І Василя знав, і діда твого Сила знав. Із Силом ми тримали бій під Дорогичином. А коли воевода Дмитро почав збирати найвідважніших вояків на захист стольного Києва, я їздив у Бакоту — наймати охочих до великої битви. Князь Данило дізнався, що Батиева орда уже під Києвом і чекає лютих морозів, аби вдарити по найслабшому місцю — Лядських воротах, які стояли на болотах. Він доручив воеводі Дмитру зібрати військо з найсильніших і найвідважніших вояків, а сам поїхав за Карпати просити допомоги в ляхів, угрів, чехів. Спільно можна було зупинити орду і не пустити її навіть у Київ...

— А де був стольний київський князь?

— Утік, як собака... кинув столицю напризволяще... А князь Роман, батько короля Данила, сидів колись на Київському престолі. Київ — серце Русі. Не можна було його віддавати з ганьбою ворогам на поталу...

— А була допомога від інших князів за Карпатами?

— Не було... кинули нас напризволяще. Думали, що Карпати їх захистять. А тепер поглянь: якби не наша сила, не княжа мудрість та хитрість, то Батий давно би спалив усі землі за Карпатами: до Рима дійшов би. І гори не змогли б захистити наших сусідів. Але вдячними бути вони не вміють...

Яромир був такий схвильований, що не все зрозумів зі сказаного. Він намагався уявити собі свого батька — лучника Василя...

Ніби вгадавши думки хлопця, наставник знову заговорив:

— Хотів іти на Київ і твій дід — Сил. Але син не дозволив йому піти, пояснивши, що кожному свій час і пора. Тіло твого діда дивом відновилося від ран. Усі знали, що він умів битися не лише мечем. Його недарма називали Силом... Він приїхав до Галича тієї зими, коли ми готувалися до походу на солломоничів. Учив нас дивитися дияволів в очі й не боятися. Ухилятися від мечів, перекидаючись через голову, зносити залізних вершників ударом ноги з розмаху... Великий був чоловік — твій дід... І тато у нього вдався. Та й ти, переконуєся, маєш у собі Силу кров... Чув, як ти невидимкою крізь табір ординців пройшов...

Після тієї розмови в голові Яромировій наче прояснилося. Тепер він чітко знав, що має робити. І ще раз подумки повторив слова, сказані королю Данилові: «За себе буду воювати»...

Що йому до тих бундючних і жадібних бояр, котрі торгують своїми людьми заради золота і ситості? Он горять маєтки на Болохівських землях: це князь Данило розорив їх, бо служили бояри болохівські ординцям. А люди-гречкосії за що погинули? Пани чубляться — а в холопів чуби тріщать...

Чи є у світі людина, яка знайде правду в цьому страшному світі розбрату, війни, задрості та жорстокості?

Лише Бог знає правду. Так казав Сил. «А ти, сину, стій на своїй правді. Вона у твоїм серці записана».

І він слухав свого серця...

А в ньому співали солов'ї на дністровських кручах, дзвеніла рідна мова, синіли у промінні золотого волосся очі коханої дівчини...

І вітер волі гуляв понад просторами його серця!

При княжому дворі у Володимирі Яромир пробув два роки. Вивчивши мову, почав їздити із дрібними дорученнями по маєтках довколишніх бояр: то з ковалями — коней підкувати, то хутра купувати для княжого двору, то данину збирати...

І слухав. На кухнях серед челяді, в гуртах ординців, на сільських майданах. Слухав і розмірковував, чим «дихають» бояри, як люди ставляться до князя...

У місті Володимирі найчастіше вів перемовини із молодим княжичем. Володимир Василькович був людиною щирої і правдивої

вдачі — не цурався розмов із простими дружинниками та міщанами. Йому Яромир розповідав про усе, що чув і бачив довкола міста. Знаючи про незвичайну силу юного дружинника, княжич розпитував його про пластунську науку, про настрої простих людей.

— Важко тобі, княже, зрозуміти, як живе простолюдин. Ви, князі і королі, все грабуєте та плюндруєте чужі землі, у вас вороги ваші сватами стають, лукавство та обман — між боярами і князями... А ми засіваємо землю з мечами в руках і навчаємо дітей любити її та оберігати, як рідну неньку... І життя чужого марно не губити, бо кривда кривду пожинає...

— То правда, важко нам розумітися, хоча одна у нас земля, і мова, і віра..., — зітхнув княжич. — Але коли перед тобою не одна хлібна нивка, а велика держава, розтерзана з усіх боків ворогами, то і правду будеш читати по-іншому. Будеш дивитися на свою землю не як перепілка в полі, що стереже своє гніздо, а як орел з високості, який вислідковує яструба, націленого на перепілчине гніздо... Князі теж плачуть, але їхні сльози — як розпалений віск, від якого спалахує все довкола...

— І перепілчине гніздо згорає в тому вогні...

— І гніздо згорає... Великий вогонь — багато згарищ... І болю багато, і гніву... І сили вистояти, не скоритися, не дати упокорити свій край — ще більше!

1. Чого навчило життя Яромира на службі княжого дружинника? Чим, на твою думку, він виділявся серед своїх воїнів-побратимів?

2. Проаналізуй діалог між княжичем Володимиром Васильковичем і Яромиром. Як ти розумієш фразу княжича: «Будеш дивитися на свою землю не як перепілка в полі, що стереже своє гніздо, а як орел з високості, який вислідковує яструба...»?

Хто, на твою думку, більш переконливий у своїх судженнях? Чому простий парубок Яромир і княжич по-різному дивляться на деякі важливі речі?

Виділяють такі типи діалогів: діалог-розпитування, діалог-домовленість, діалог-обговорення, діалог-дискусія. До якого типу, на твою думку, належить діалог між княжичем Володимиром Васильковичем і Яромиром? Обґрунтуй свій висновок. Як побудувати успішний діалог? Запропонуй кілька правил успішного діалогу.

БІЛЯ СТІН ХОЛМА

Яромирові дуже кортіло багато про що розпитати у свого наставника Драгомира: він хотів знати про свого батька якнайбільше. Так і не розпитав, який він був із себе, якою зброєю володів. І як загинув...

Дід завжди казав йому: як би не прожила людина свій вік, про те, чи була вона щасливою у цьому світі, можна судити лише по її смерті. Якщо відходить вільною, непокореною, сповненою довіри до своєї долі, то життя її було вартісне. А якщо скиглить і нарікає — то нікчемним...

Одного дня місто завирувало, тривожні чутки гнали людей за брами. Яромир почув лише одну фразу: Бурундай уже біля міста — вранці князь Василько з найвірнішими боярами виїхав йому назустріч...

— Тебе розшукує воевода Юрій! — гукнув йому хтось із дружинників.

У повному бойовому обладунку Яромир постав перед воеводою.

— Захочай зброю за містом у надійному місці, — сказав воевода. — Одягни на себе сорочку, як тоді — стань непомітним. Наздоганяй князя і біжи попереду нього. За тобою будуть іти ще два вивідувачі, аби передавати, кому треба, що діється в орді. Князь Василько тепер має виконувати накази Бурундая, бо інакше загинемо всі. А ти повинен розвідати все, що приховане від князя. Мову вивчив? Усе зрозумієш?

— Так, пане, — відказав Яромир.

— Ніхто не знає, що попереду. Але земля наша велика... знайдеш дорогу як не в Галич, то в Бакоту...

Яромир скочив на коня і поскакав за місто. Услід за ним, як тіні, мчали двоє галицьких дружинників.

Їхали довго. Позаяк дорóга не була відома хлопцеві, він усю увагу зосередив на запам'ятовуванні. Особливі мітки. Треба фіксувати щось особливе, що відразу впаде у вічі, коли вдруге потрапиш сюди.

Хлопець пильно приглядався, де можна приховати зброю та обладунки. Пригледівши на березі озера глибоке дупло старої верби, він метнувся убік, збивши з пантелику своїх побратимів. Це мав бути лише його сховок. Швидко закинувши своє багатство у дупло й замаскувавши гіллям, він тільки в сорочці вирвався у поле і голосно свиснув. Побратими помітили його і поїхали на відстані.

Удалині здіймався в небо дим від кострищ.

Пригнувшись у траві, пробралися поближче до табору. Тепер треба було чекати...

Яромир залишив товаришам коня і поповз у бік ворожого стану...

Ординці ставили великі шатра, палили вогні, отаборювалися. Він помітив біля найбільшого шатра княжих коней.

А тепер починалася його найважливіша робота. Він повільно пішов поміж юрмищами монголів, намагаючись нікого не зачепити — і тільки слухав...

Із уривків розмов зрозумів, що нападники готуються до великого грабежу. Вони багато говорили про підпал міст.

Наблизившись до найбільшого шатра, Яромир почув голоси і впізнав голос князя Василька. Тлумач — його учитель — голосно перекладав княжі слова і слова Бурундая.

— Данило прийняв ярлик на правління землями від великого володаря всіх земель Батия, — говорив Бурундай. — Але з ханом Куремсою ви поводитися не так, як належить добрим слугам. Я прийшов навести лад у володіннях Золотої Орди. Всі бунтівні міста мають бути спалені! Ти разом із Данилом маєш їх спалити — щоб я не сумнівався у вашій вірності! Будеш при моєму сидлі їхати, і якщо я побачу підступ чи непокору — позбудешся голови, а міста непокірних будуть вогнем та мечем з лиця землі стерті. Чи тобі все зрозуміло?

Василько відповів, що сьогодні ж накаже підданам розібрати міські стіни Володимира.

«Ось чому міщани спішно покидали Володимир, — подумав Яромир. — Очевидно, Василькові вивідувачі уже донесли йому про наміри Бурундая зруйнувати і спалити всі галицькі та волинські міста».

— Завтра Володимир має бути зруйнований, і ми вирушаємо у гості до Данила — в Холм. Хай не ховається від нашого ока, як лис! — гнівно сказав Бурундай.

Яромир вирішив вибиратися з табору і передати звістку воеводі. Треба рятувати людей — ординці не пощадять нікого.

Зустрівшись із дружинниками в умовленому місці, переказав їм почуте. Звістка про зруйнування Володимира прикро вразила їх.

— А чи не можна боронитися? — запитав Яромир.

— Ти сам усе чув. Князь Василько знає, що мури його міста є надто слабкими, аби втримати навалу ординців. Тому він згодиться

руйнувати і палити те, що й так згорить. А людям треба дати звістку, аби рятувалися в лісах і чекали кращих часів...

Яромир скочив на коня. Тепер йому треба бути ближче до Холма, щоби там якимось зв'язатись із княжими людьми. На руці у нього, вище від ліктя, воевода зробив маленьку позначку. Її мали впізнати свої люди...

Хустинку Мирослави закріпив на поясі. Все тепер ставало дуже важливим, навіть важливішим за його життя...

Один з його попутників повернув до Володимира, а інший поскакав із хлопцем до Холма.

КАМІНЬ МУДРОСТІ

Дорога до Холма виявилася значно коротшою, ніж Яромир сподівався. Рухався на захід, як учив його дід, орієнтуючись по зорях і деревах. До жител наближався дуже обережно, подорожніх не було: люди ховалися в хащах і печерах.

Коли на горизонті замаячило місто, став особливо обережним. Відчував, що ординський загін рухається слідом за ним: прикладав вухо до каменя, «слухав» землю ногами. Перед містом відпустив свого попутника, домовившись, у якому місці той буде переховуватися в очікуванні звістки.

Треба було знайти безпечне місце перед мурами, де можна було би спостерігати за всім, що відбувається. Поодинокі кущі росли надто далеко від мосту.

Помітивши на мосту вартового, Яромир гукнув йому, що наближається Бурундай з ордою — нехай передасть боярам.

За хвилину на оборонному валу постали люди — очевидно, управителі Холма. Вони довгенько вдивлялися в далечінь, а потім один із них махнув рукою. Мабуть, помітили куряву на шляху — за хвилину важкі брами зачинили, міст підняли.

Тепер місто було готове до зустрічі гостей.

Яромир примостився за стовбуром верби. Звідси він побачив, як темна хмара ординців зупинилася за кількасот метрів од міських мурів. Бурундай уважно оглянув міські укріплення — очевидно, побачене йому не сподобалося. Холм був справжньою твердинею.

Він щось сказав князеві — й той зіскочив із коня та пішов до міських воріт. Слідом за ним бігли трое татар — мабуть, тлумачі. Вони мали передати Бурундаю кожне слово Василька.

Дорогою князь Василько підхопив із землі кілька камінців — од хвилювання Яромир увесь напружився...

Дід навчав його потаємних воїнських знаків. Коли треба було, аби ворог не збагнув твого наміру, користувалися ось такою безслесною «мовою»...

Яромир збагнув, яку звістку хоче подати міщанам князь.

Бояри та озброєні охоронці стояли на мурах. До них заговорив Василько:

— Великий володар Золотої Орди прислав до нас хана Бурундая з його військом, щоби показали ми йому свою вірність!

— Ми вірні королю нашому Данилу і своїй землі! А ти прийшов сюди як запроданець! Забирайся геть! — гукали люди з мурів.

— Я знаю, що це місто брата мого, а тому кажу вам: здайтеся! — і Василько кинув каменем об землю.

І вдруге, і втретє повторив він слово «Здайтеся!», вдаряючи каменем об землю.

І холмщани зрозуміли його. Боярин сказав:

— Їдь звідси, бо буде тобі камінь у лоб. Ти вже не брат своєму братові! А ординцям перекажи, що міста свого ми не здамо!

І повернувся Василько до ординців, а тлумачі переказали Бурундаю, що князь намагався вмовити міщан здатися, а ті не послушали його.

І ніхто, на щастя, не здогадався, що мудрістю своєю порозумівся князь із холмщанами: камінь, що він кинув, означав для них «Бийтеся!»

І вистояв Холм проти орди.

*Мозаїчний портрет короля
Данила на станції метро
«Золоті ворота» у Києві*

1. Як ти розумієш поведінку князя Василька у розмові з жителями Холма? Чому він віддав наказ спалити своє рідне місто Володимир?

2. У чому полягала мудрість князя? Як вдалося йому передати наказ короля Данила захищати місто?

Спробуйте «перенести» у своїй уяві Яромира у нинішній час. Яку участь міг би він узяти в сучасній війні? Чи стали б у пригоді тепер його здібності? Які саме?

Книга «Яромир, або Вивідувач короля Данила».
Трейлер до фільму «Король Данило» (2018),
режисер Тарас Химич.

Кадр із фільму «Король Данило»

СЛОВО — ЗБРОЯ

Тарас Шевченко

Світоч світової літератури і культури, поет і живописець, що у неймовірно важких життєвих умовах творив безсмертну Поезію Правди, пророчо прозирає майбутнє України і закликає до незламності народної волі виборювати свою свободу.

Упродовж усього свого життя на чужині Тарас подумки повертався спогадами у своє дитинство, у роки юності, які, незважаючи на сирітство і важкі поневір'яння, принесли йому багато щасливих переживань. І про це він пише у поезіях «Мені тринадцятий минало», «Ми вкупочці колись росли», «І золотої, й дорогої» та інших. Власний гіркий досвід пробудив у душі поета велику співчутливість до усіх знедолених — чи то в Україні, чи у степу безкраїм за Уралом: до всіх народів, поневолених московськими окупантами. Ця тема сирітства відображена у його картинах та літературних творах.

Особливою пророчою силою, яку ми відчуваємо сьогодні, у час великої війни, наділена поезія «Мені однаково». Поетове серце віщувало, що коли наступні покоління українців забуватимуть свою історію, впадуть у «сплячку» несвідомості, втрачатимуть пильність, Україна може прокинутися у вогні, окрадена й розграбована ворогами.

МИ ВКУПОЧЦІ КОЛИСЬ РОСЛИ

Ми вкупочці колись росли,
Маленькими собі любились,
А матері на нас дивились
Та говорили, що колись
Одружимо їх. Не вгадали.
Старі зарані повмирили,
А ми малими розійшлись

Та вже й не сходились ніколи.
Мене по волі і неволі
Носило всюди. Принесло
На старість ледве і додому.
Веселеє колись село
Чомусь тепер мені, старому,
Здавалось темним і німим,
Таким, як я тепер, старим.

І бачиться, в селі убогим
(Мені так бачиться) нічого
Не виросло і не згнило,
Таке собі, як і було.
І яр, і поле, і тополі,
І над криницею верба,
Нагнулася, як та журба
Далеко в самотній неволі.
Ставок, гребелька, і вітряк
З-за гаю крилами махає.
І дуб зелений, мов козак
Із гаю вийшов та й гуляє
Попід горою; по горі
Садочок темний, а в садочку
Лежать собі у холодочку,
Мов у раю, мої старі...

Хрести дубові посхилялись,
Слова дощем позамивались...
І не дощем, і не слова
Гладесенько Сатурн стирає...
Нехай з святими спочивають
Мої старії... «Чи жива
Ота Оксаночка?» — питаю
У брата тихо я. «Яка?» —
«Ота маленька, кучерява,
Що з нами гралася колись.
Чого ж ти, брате, зажуривсь?» —
«Я не журюсь. Помандрувала
Ота Оксаночка в похід
За москалями та й пропала.

Т. Шевченко.
Селянська родина. 1843

В. Штернберг.
Кобзар із поводитирем. 1840

Вернулась, правда, через год,
 Та що з того. З байстрям вернулась.
 Острижена. Було, вночі
 Сидить під тином, мов зозуля,
 Та кукає; або кричить,
 Або тихесенько співає
 Та ніби коси розплітає.
 А потім знов кудись пішла,
 Ніхто не знає, де поділась,
 Занапастилась, одуріла.
 А що за дівчина була,
 Так так що краля! І не вбога,
 Та талану Господь не дав...»
 А може, й дав, та хтось украв,
 І одурив святого Бога.

(1849)

1. У поезії Т. Шевченка згадує про дитячу дружбу з сусідською дівчинкою Оксаночкою, яка, як розповів йому брат, була одурена легковажним москалем і стала покриткою, повернулася в село з дітям і збожеволіла з горя. У цій поезії інформація про справжню долю Оксани Коваленко, яка вийшла заміж і проживала з сім'єю у селі, доповнена долею скривдженої москалем дівчини.

Як ти розумієш рядки, вкладені в уста брата *«А що за дівчина була,/ Так так що краля! І не вбога,/ Та талану Господь не дав...»*, і коментар автора *«/А може, й дав, та хтось украв, І одурив святого Бога?»* З'ясуй значення слова «талан».

2. Які художні деталі у поезії створюють образ рідного села? Чому саме на цих деталях акцентує увагу автор? Яку інформацію про село вони передають? Чому, на твою думку, в дитинстві село здавалося *«веселим»*, а *«...тепер мені, старому,/ Здавалось темним і німим,/ Таким, як я тепер, старим»*?

3. Сатурн (у греків Кронос) у римській міфології вважався богом землеробства, охоронцем посівів, пізніше — богом часу. Як ти розумієш рядки поезії *«І не дощем, і не слова/ Гладесенько Сатурн стирає...»*?

1. Чорновий автограф поезії в альбомі Т. Шевченка датується 1846-1850 роками. Остаточний варіант поезії, яка, очевидно, редагувалася автором кілька разів, датований 1858 роком.

У вірші є рядки, у яких поет згадує, що його «по волі і неволі/ Носило всюди. Принесло/ На старість ледве і додому». Що мав на увазі автор? Для відповіді на питання зверніться до біографії Т. Шевченка, поданої у вікіпедії. Зверніть увагу на дати, з якими пов'язане написання і редагування поезії.

2. Доберіть ілюстрації до поезії. Поясніть свій вибір.

І ЗОЛОТОЇ, Й ДОРОГОЇ

І золотої. й дорогої
Мені, щоб знали ви, не жаль
Моеї долі молодой:
А іноді така печаль
Оступить душу, аж заплачу.
А ще до того, як побачу
Малого хлопчика в селі.
Мов одірвалось од гіллі,
Одно-однісіньке під тином
Сидить собі в старій ряднині.
Мені здається, що се я,
Що це ж та молодість моя.
Мені здається, що ніколи
Воно не бачитиме волі,
Святої воленьки. Що так
Даремне, марне пролетять
Його найкращії літа,
Що він не знатиме, де дітись
На сім широкім вольнім світі,
І піде в найми, і колись,
Щоб він не плакав, не журился,
Щоб він де-небудь прихилився,
То оддадуть у москалі.

[Кос-Арал, 1849]

Т. Шевченко.
Хлопчик-натурник. 1860

1. Якби тобі запропонували намалювати картину, нав'яну поезією «І золотої, й дорогої», що було б на ній зображено? Які деталі? Чому?
2. Якими епітетами означив поет свою молодість? Як ти це розумієш?
3. Як у поезії передано внутрішнє спустошення митця?

4. Яким поет уявляє собі долю хлопчика? Чому? Що, на твою думку, символізує **образ гіллі** у поезії («мов одірвалось од гіллі»)?
5. Що у поезії підказує тобі, що найвищою цінністю для Шевченка була **воля**?
6. Які рядки поезії звучать іронічно?

Іронія (грец. *εἰρωνεία* — глузування, удавання) — спосіб вираження думки, коли слово чи висловлювання контекстуально набуває значення, протилежного буквальному змісту.

Порівняйте образ хлопчика-ліричного героя у поезії «І золотої, й дорогої» із образами хлопчиків-натурників, яких любив Тарас Шевченко. Що між ними схожого?

7. Вірш «І золотої, й дорогої» поклав на музику український композитор Денис Січинський у 1903 році. Послухайте цей солоспів. Який настрій він навіює? Як змінюється мелодія протягом усього твору? Чи передає вона драматичну силу та глибину поезії?

Вірш написаний 1849 року під час перебування поета на острові Кос-Арал у складі Аральської описової експедиції. Знайдіть інформацію про цю експедицію і про картини, намальовані у цей час Т. Шевченком. Представте результати свого дослідження.

МЕНІ ОДНАКОВО

Мені однаково, чи буду
 Я жить в Україні, чи ні.
 Чи хто згадає, чи забуде
 Мене в снігу на чужині —
 Однаковісінько мені.
 В неволі виріс між чужими,
 І, неоплаканий своїми,
 В неволі, плачучи, умру,
 І все з собою заберу —
 Малого сліду не покину
 На нашій славній Україні,
 На нашій — не своїй землі.

І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: «Молись.
Молися, сину: за Україну
Його замучили колись».
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять...
Ох, не однаково мені.

(1847)

На фото зображений спалений Бахмут. Саме під Бахмутом загинув командир спецпідрозділу ЗСУ «Вовки Да Вінчі» Дмитро Коцюбайло (позивний «Да Вінчі»). Побратими легендарного героя кажуть, що **його постать увійде в історію нарівні з Тарасом Шевченком**. Як ви думаєте, чому? Для відповіді знайдіть в інтернеті інформацію про героя, його інтерв'ю, розповіді про Дмитра, його побратимів. Які риси, притаманні Дмитру Коцюбайлу, ви хотіли б виховати у собі?

Спалений Бахмут. Фото

1. Вірш написаний у 1847 році й належить до циклу «В казематі». Створений він в умовах ув'язнення поета як учасника Кирило-Мефодіївського братства, хоч офіційно Т. Шевченко й не входив до Братства. Поет був переконаний, що його чекає заслання в Сибір. Які рядки з поезії це підтверджують?

2. У яких рядках поезії звучить мотив байдужості поета? До чого поетові байдуже? Як ти думаєш, чи справді поетові було «однаково»? Чи це лише літературний прийом, щоб із особливою силою наголосити на тому, **ЩО** поетові справді не однаково?
3. Які рядки поезії передають трагізм людини, яка багато зробила для свого народу?
4. Як ти вважаєш: чому поетові **не байдуже**, що «Україну злії люди/Присплять, лукаві, і в огні/її, окраденую, збудять...»? Дослідник творчості Т. Шевченка Г. Ключек зауважив, що йдеться про національну свідомість українців, яка була приспана: «Не було рідної школи, царськими указами періодично заборонялася українська мова, переслідувалися діячі національної культури.... — всі ці засоби були і справді лукаві, і чинились вони вельми злими для України людьми...». Обдурена й окрадена Україна буде розбуджена в огні революції.
5. Як ти розумієш рядки поезії «На нашій славній Україні, /На нашій — не своїй землі»?
6. Художньою особливістю вірша є повторення фрази «Мені однаково». Така стилістична фігура, що являє собою повтор звуків або слів на початку речень, віршових рядків, строф називається анафорою. Анафора може підкреслювати певну ідею, додавати більшого драматизму та виразності; створювати ритм. З якою метою, на твою думку, автор використав цей художній засіб?
7. За жанром вірш «Мені однаково» належить до медитативної лірики. Літературознавець Леонід Білецький визначив його жанр як елегію: «В цій елегії одна ідея поета особливо вражає читача. Шевченко поставив свою власну долю поруч долі України і висловив найосновнішу з цього зіставлення думку....». Про яку думку йдеться?

8. Послухайте пісні на слова «Мені однаково» у виконанні Марії Бурмаки, Кузьми Скрибіна та «Ой чого ж ти почорніло...» у виконанні гурту «Хорея козацька».

Опишіть свої враження від почутого. Чи передано музикою настроїв поезії?

Пісні на слова Тараса Шевченка, що стали народними (аудіозапис).

Картини Тараса Шевченка на тему України.

Підказки Вікі-Всезнайка

Гостре і правдиве слово Тараса Шевченка має дивовижну силу: воно здатне будити волю людей, пробуджувати в них пам'ять про свої корені. Полум'яна поезія нашого Пророка впливає на всі наступні покоління українців. Вона спонукала до написання віршів українською мовою юного поета із Києва, який народився у 1946-му й відійшов із життя у віці 22 роки. Леонід Кисельов виріс у російськомовній сім'ї. Саме слово Тараса так глибоко пронизало серце і свідомість поета, що останні два роки життя він писав лише українською.

Його називали майбутнім Шевченком. Сміливі друзі: Іван Дзюба, Юрій Щербак та Іван Драч написали в газеті «Літературна Україна» некролог: *«На жаль, тільки близьке коло його знайомих і друзів повністю розуміє, якого поета ми втратили...»*.

Та не однаково мені...

Тарас Шевченко

Він був як полум'я. Його рядки —
Дзвінки і небезпечні, наче криця,
Переживуть і жито, і пшеницю,
І хліб, і сіль, і війни, і віки.

Він був як полум'я. Свої слова —
Легкі, як небо, сині, наче квіти,
Що ними тільки правду говорити, —
Він в наші душі спрагли наливав.

Він був як полум'я.

Леонід Кисельов, 1968

1. Як поет передає силу Шевченкового слова?
2. Яка, на твою думку, роль анафори «Він був як полум'я»?
3. Як ти думаєш, чому поет характеризує твори Т. Шевченка то як *«дзвінки і небезпечні, наче криця»*, то як *«легкі, як небо, сині, наче квіти»*?

Леонід Кисельов, який виріс у російськомовній сім'ї, на запитання, чому він перейшов на українську, відповів: *«Якщо вважати поезію одним із засобів самовизначення, то доведеться примиритися з тим, що я саме так самовизначаюсь»*. Знайди в інтернеті розповіді/інтерв'ю людей, які зреклися російської мови. Випиши аргументи, якими вони це пояснюють. Не забудь назвати джерела, з яких взято інформацію.

Леся Українка

Українська письменниця, перекладачка та культурна діячка. У сучасній українській традиції входить до переліку найвідоміших жінок давньої та сучасної України.

Писала в жанрах поезії, лірики, епосу, драми, прози, публіцистики, розвинула жанр драматичної поеми в українській літературі. Працювала в галузі фольклористики (наспівала 220 народних мелодій) й активно долучалася до процесів українського жіночого руху та національного відродження.

Серед мистецької спадщини — збірки поезій «На крилах пісень», «Думи і мрії», «Відгуки», поеми «Давня казка», «Одно слово», драми-поєми «Кассандра», «В катакомбах», «Лісова пісня», «Камінний господар», «Бояриня».

В ранньому дитинстві юній поетці доля визначила важке випробування — вона змушена була відмовитись від занять музикою, від багатьох радощів життя через важку недугу. Але незламний дух Лесі відчув силу слова, і Слово стало її Силою, Музою, провідною зіркою життя.

Кімната в будинку, де жила Леся Українка

ХОТИЛА Б Я ПІСНЕЮ СТАТИ

Хотіла б я піснею стати
У сюю хвилину ясну,
Щоб вільно по світі літати,
Щоб вітер розносив луно.

Щоб геть аж під яснії зорі
Полинути співом дзвінким,
Упасти на хвилі прозорі,
Буяти над морем хибким.

Лунали б тоді мої мрії
І щастя мое таємне,
Ясніші, ніж зорі яснії,
Гучніші, ніж море гучне.

(1899)

Іван Труш.
Портрет Лесі Українки

Поезія «Хотіла б я піснею стати...» ввійшла до другої збірки Лесі Українки «Думи і мрії», що побачила світ у Львові 1899 року.

1. Образ пісні використовується у багатьох поезіях Лесі Українки. У цьому творі пісня не просто супроводжує ліричну героїню — вона сама хоче стати піснею. Як ти вважаєш: чому? Символом чого для Лесі Українки є, на твою думку, пісня? У якому контексті згадується пісня у поезіях Лесі Українки «Contra spem spero» і «До мого фортепіано»?

2. Назви слухові та зорові образи поезії. Поясни їхню роль у поезії.

Доберіть ілюстрації до вірша. Поясніть свій вибір.

Доберіть музику, яка могла б супроводити виразне читання поезії. Продемонструйте і поясніть свій вибір.

Які слова Лесі Українки могли б передати твій життєвий девіз? Поясни, чому.

У соціальних мережах часто можна зустріти цитування, розміщення фото, відео, текстів, привітань без вказівки на автора. Як ти оцінюєш це явище? Чому? Підготуй у групі з однокласниками презентацію на тему «Що таке плагіат і авторське право». Дізнайся про те, як захистити свої авторські права, розміщуючи медіатексти в інтернеті.

ДО МОГО ФОРТЕПІАНО

Елегія

Мій давній друже! мушу я з тобою
Розстатися надовго... Жаль мені!
З тобою звикла я ділитися журбою,
Вповідувать думки веселі і сумні.

То ж при тобі, мій друже давній, вірний,
Пройшло життя дитячєє моє.
Як сяду при тобі я в час вечірній,
Багато спогадів тоді встає!

Картина повстає: зібравсь гурточок,
Провадить речі, і співа, й гука,
На клавішах твоїх швидкий, гучний таночок
Чиясь весела виграва рука.

Та хто се плаче там, в другій хатині?
Чиє ридання стримане, тяжке?..
Несила тугу криєть такій малій дитині,
Здавило серце почуття гірке.

Чого я плакала тоді, чого ридала?
Тоді ж кругом так весело було...
Ох, певне, лихо серцем почувала,
Що на мене, мов хмара грізна, йшло!

Коли я смуток свій на струни клала,
З'являлась ціла зграя красних мрій,
Веселкою моя надія грала,
Далеко линув думок легкий рій.

Розстаємось надовго ми з тобою!
Зостанешся ти в самоті німій,
А я не матиму де дітися з журбою...
Прощай же, давній, любий друже мій!

(1890)

Підказки для творчості

Поезія «До мого фортепіано» входить до збірки «На крилах пісень» і має автобіографічний характер. Леся дуже любила музику, старанно вчилася грати на фортепіано. На думку сестри Ольги, якби Леся набула необхідних теоретичних знань і не була би змушена через хворобу покинути музику, то стала б не тільки першокласною піаністкою, а й композитором, бо в музиці вона виливала свою душу. «Коли Леся грала, — згадувала Ольга, — то ми всі сиділи тихесенько і слухали: не можна було наслухатися її музики». Сама поетеса також писала: «Мені часом здається, що з мене вийшов би значно кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що натура утяла мені кепський жарт».

Вчитися грати на фортепіано Леся почала у дев'ятирічному віці. Найчастіше виконувала твори Бетховена, Шумана, любила мотиви Шуберта, Моцарта, Баха. Через хворобу змушена була робити тривалі й нетривалі перерви. Але як тільки рука дозволяла, відразу сідала за інструмент.

1. Які почуття передає Леся Українка у вірші «До мого фортепіано»? Жанр поезії вона визначила сама. Як вважаєш, чому поетеса назвала вірш елегією?
2. Авторка персоналізує фортепіано, звертаючись до нього, як до живої істоти. Чому? Як це впливає на твоє сприйняття змісту поезії? Який настрій викликає?
3. Вірш має своєрідне обрамлення, звернення до фортепіано. Починається словами «Мій давній друже! мушу я з тобою/ Розстатися надовго...» і завершується словами «Прощай же, давній, любий друже мій!». Яку роль, на твою думку, виконує такий кільцевий повтор? Як це впливає на твоє сприйняття поезії?
4. Який образ фортепіано постає у твоїй уяві?
5. Охарактеризуй ліричного героя поезії. (Пригадай, що ліричний герой — це особа, думки і почуття, враження якої висловлені у ліричному творі).
6. Чи можемо ототожнювати «Я» авторки і ліричного героя поезії? Обґрунтуй свою думку.

Знайдіть в інтернеті фото, картини на тему «Леся Українка і фортепіано». Прокоментуйте їх. Дізнайтеся, з якими епізодами із життя поетеси вони пов'язані.

Підготуйте виразне читання поезії. Доберіть музику, яка його супроводжуватиме.

CONTRA SPEM SPERO!¹

Гетьте, думи, ви хмари осінні!
То ж тепера весна золота!
Чи то так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть думи сумні!

Я на вбогім сумнім перелозі
Буду сіять барвисті квітки,
Буду сіять квітки на морозі,
Буду лить на них сльози гіркі.

І від сліз тих гарячих розтане
Та кора льодовая, міцна,
Може, квіти зійдуть — і настане
Ще й для мене весела весна.

Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.

¹ Без надії сподіваюсь! (лат.).

В довгу, темную нічку невидну
Не стулю ні на хвильку очей —
Все шукатиму зірку провідну,
Ясну владарку темних ночей.

Так! я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть думи сумні!

[2 травня 1890 р.]

Підказки для творчості

Вірш написаний 2 травня 1890 року. Вперше надрукований у збірці «На крилах пісень».

У листі до брата Михайла від 18 травня 1890 року Леся писала: «Любий Миша! Resurrexi! (Я воскресла!) От і знов беруся здійсмати «сізіфовий камінь» догори!.. Позволь при сій нагоді навести тобі цитату з мого нового безнадійно-надійного вірша...»

Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важенький здійсмати
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співати.

Я співатиму пісню дзвінкую,
Розганятиму розпач тяжкий, —
Може, сам на ту гору крутую
Підійметься мій камінь важкий.

(Таких віршів маю близько десятка. Гай-гай, тем багато, а часу так мало!).

Як ти думаєш, чи підійметься? Гей, навряд — не такий то камінь!.. Бо то, бачиш ти, я так думаю, що не минути мені ножа чи то кацапського, чи то німецького (мама каже, що зимою поїду до Відня), а вже-бо мені так не минеться... Моє оце двомісячне лежання у липких кайданах було зовсім надаремнісінько, отак-таки зовсім надаремно! А прибиток хіба тільки той, що тепер знову ходжу на двох милицях, що болять ноги в ступнях...».

1. Вірш «Contra spem spero!» належить до медитативної лірики. Над чим роздумує авторка? Як у вірші передано внутрішню драму хворої дівчини? Як змінюються її почуття? Як авторка виражає свій протест несправедливій долі?

2. Які слова виражають головну життєву настанову ліричної героїні, її девіз? Як ти це розумієш?
3. Як і в поезії «До мого фортепіано», авторка використовує прийом обрамлення, повторюючи «Геть думи осінні», «Геть думи сумні»? Як це впливає на твоє сприйняття основної думки поезії? Сформулюй її.
4. У вірші на початку рядків в окремих строфах повторюється слово «буду». Така стилістична фігура, коли у вірші повторюються слова або звуки на початку рядків, називається анафорою. Які думки, настрої з'являються у тебе, коли ти це читаєш?
5. Авторка порівнює свої думки з осінніми хмарами. Чому?
6. Як ти розумієш рядки «Я на вбогім сумнім перелозі /Буду сіять барвисті квітки,/ Буду сіять квітки на морозі,/ Буду лить на них сльози гіркі»?

Що символізують у поезії вислови «крута крем'яная гора», «важкий камінь», «весела пісня», «зірка провідна»? Чому, на вашу думку, вірш називається «Contra spem spero!»?

Доберіть ілюстрації до вірша. Поясніть свій вибір.

Доберіть музику, яка могла б супроводити виразне читання поезії. Продемонструйте і поясніть свій вибір.

Трейлер до мультфільму «Мавка. Лісова пісня». (2023), режисери Олександра Рубан та Олег Маламуж.

Елегія — жанр лірики медитативного, меланхолійного, часом журливого змісту. Ліричний вірш задумливого, сумного характеру.

Медитація (лат. *meditatio* — роздум) — жанр ліричної поезії, темами розмірковувань у яких є питання про найважливіше у житті, про причинність, про свободу вибору і відповідальність за свій вибір, про сенс життя тощо. У центрі уваги поета — аналіз душі, внутрішнього світу. Переважає інтонація-роздум.

Ліна Костенко

Видатна українська письменниця, поетка. Авторка поетичних збірок «Над берегами вічної ріки», «Неповторність», «Сад нетанучих скульптур», роману у віршах «Маруся Чурай», поеми «Берестечко», а також роману «Записки українського самашедшого».

Почесна професорка Києво-Могилянської академії, почесний доктор Львівського та Чернівецького університетів. У сучасній українській традиції входить до переліку найвідоміших жінок давньої та сучасної України.

Перебуваючи у Польщі, поетеса спостерігала за красою річки Одри у морському порту Щеціна. Була весна, ламалася крига. На одній крижині вона побачила чайку. Під впливом побаченого народився вірш «Чайка на крижині», у якому авторка в думках застерігає чайку перед небезпекою, яку несе річка і крижина:

*А крижина тонка. А крижина майже прозора...
Ну, а що, як її підміє вода весняна?
Ну, а що, коли їй та удержать тебе несила?
затріщить і відломиться... Піде вода кругами...*

У цьому діалозі з чайкою, а насправді внутрішньому діалозі самої ліричної героїні, авторка отримала поштовх для роздумів про крила:

*— Дивна людино! Я ж маю крила,
Нащо крилатим ґрунт під ногами?*

Крила

(Із поеми «Чайка на крижині»)

А й правда, крилатим ґрунту не треба.
Землі немає, то буде небо.

Немає поля, то буде воля.
Немає пари, то будуть хмари.

В цьому, напевно, правда пташина...
А як же людина? А що ж людина?

Живе на землі. Сама не літає.
А крила має. А крила має!

Вони, ті крила, не з пуху-пір'я,
А з правди, чесноти і довір'я.

У кого — з вірності у коханні.
У кого — з вічного поривання.

У кого — з щирості до роботи.
У кого — з щедрості на турботи.

У кого — з пісні, або з надії,
Або з поезії, або з мрії.

Людина нібито не літає...
А крила має. А крила має!

1. Послухай вірш «Крила» у виконанні Богдана Ступки. Опиши свої враження, настрої, емоції.
2. Як ти вважаєш, про що ця поезія насправді? Що символізує образ крил?
3. Кого, на твою думку, стосується фраза «*крилатим ґрунту не треба*»? Вона вжита у прямому чи переносному значенні?
4. Що протиставляється у поезії? Як це допомагає тобі зрозуміти основну ідею вірша? Висвітленню якої, на твою думку, ідеї підпорядковані всі образи поезії?
5. Що дає людині крила? Як про це сказано у поезії?
6. Чи пережив/переживала ти стан натхнення, окриленості? Які тоді були почуття та емоції? Опиши цей стан.
7. Л. Костенко двічі повторює фразу «*А крила має. А крила має!*». У чому вона нас переконує? Чи погоджуєшся з авторкою?
8. Підготуйся до виразного читання поезії. Вивчи вірш напам'ять.

1. Послухайте пісню «Крила» у виконанні гурту «Kozak System» та інших співаків. Яке виконання вам сподобалося найбільше? Чому? Хто, на вашу думку, найкраще передав музикою настрої поезії?

2. Опишіть ілюстрацію до вірша. Яким буде передній і дальній плани картини? Що/кого буде зображено? Які кольори переважають?

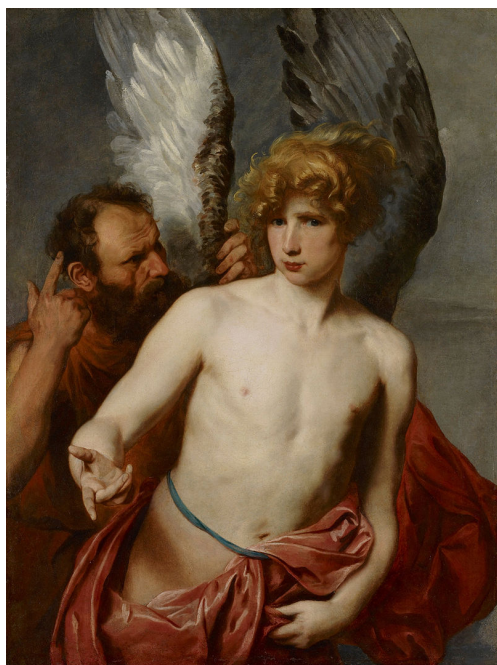
Пісня «Крила» у виконанні гурту «Kozak System» та інших співаків.

Аудіозапис. Богдан Ступка читає вірш Ліни Костенко «Крила».

Редьярд Кіплінг. «Якщо» (переклад В. Стуса, аудіозапис).

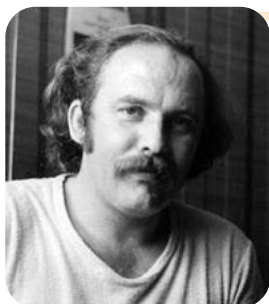
Відеокнига О. Генрі «Останній листок» | Аудіокнига «Вуха».

Антоніс ван Дейк.
Дедал та Ікар (1615–1625)

Чайка

Грицько Чубай

Видатний український поет, перекладач, художник, мистецтвознавець. Один із лідерів українського літературно-мистецького андеграунду 1960, 1970 та 1980-х років, видавець самвидавного літературно-мистецького часопису «Скриня».

Автор посмертно виданих поетичних книг «Говорити, мовчати і говорити знову», «Плач Єремії», «Скоромовка не для вовка», збірки віршів для дітей.

УКРАЇНІ

Ти синім небом дивишся на мене,
Щоб я, бува, душею не зачах.
В моїх ночах — тополь свічки зелені,
В моїх ночах, в задуманих очах.

В моєму щасті твого щастя зливи,
В моїй крові пожар твоїх калин.
З твоїх давнин на плечах вітер сивий,
Гіркий, печальний вітер, мов полин.

За мною ходять твого горя тіні,
Лицем до твого сонця я встаю.

Вид на Дніпро з Канівських круч

В твоїм сумлінні — і моє сумління
По проводі життя передаю.

З твоїх знамен несу я вільне кредо.
Впаду як треба. Тільки ти — іди.
...Дивлюсь вперед. І бачу попереду,
Себе з тобою бачу назавжди.

1. Який основний мотив поезії?
2. Як поет передає у вірші свою нерозривну єдність з Україною?
3. Назви зорові образи в поезії. Яка, на твою думку, їхня роль?
4. Які рядки передають мотив жертвності заради України?
5. Як ти розумієш вислів «зачахнути душею»? Що рятує ліричного героя, щоб він «душею не зачах»?
6. Що у поезії символізує «вітер»? Чому для ліричного героя він «гіркий, печальний, мов полин»?

Послухайте пісні у виконанні гурту «Плач Єремії» на слова Грицька Чубая.

Лірика — один із трьох, поряд з епосом і драмою, родів літератури. Це найсуб'єктивніший рід літератури. Предметом ліричного переживання може бути усе, що хвилює, тішить чи засмучує поета. Думки, почуття, переживання у ліричному творі узагальнені й спресовані. Лірика змальовує душевний стан: порив, здивування, спалах гніву, розпач тощо.

Ліричні твори мають здебільшого віршовану форму. Як правило, для вірша характерна рима — співзвучність закінчень віршованих рядків:

Хотіла б я піснею стати
У сюю хвилину ясну,
Щоб вільно по світі літати,
Щоб вітер розносив луни (*Леся Українка*).

Рима — явище звукове, а не графічне: у римі збігаються звуки, а не букви. Рима підсилює ідейне й естетичне звучання вірша, посилює музикальність віршової мови; є важливим еле-

ментом ритму; за допомогою рим віршові рядки об'єднуються у строфи.

У ліричних творах для розкриття внутрішнього світу людини часто використовують описи (природи, речей, інтер'єру) або окремі деталі. У деяких ліричних творах є епічні елементи, наприклад, розповіді про якісь події. Можна натрапити й на драматичні елементи — діалоги. У ліричних творах нема розгорнутого сюжету, ситуацій. Іноді може бути конфлікт між ліричним героєм та оточенням. Це надає ліричному творові драматизму, як, наприклад, у поезії Т. Шевченка «Мені однаково». Лірична поезія близька до музики, яка також виражає внутрішній світ людини. Тому багато ліричних творів покладено на музику. В основі поезії, як і музики, лежить ритм.

Розрізняють дво- і трискладові віршові розміри. До двоскладових належать ямб і хорей.

Для визначення віршового розміру користуються такими позначеннями: «**U**», «**_**» та «**/**», де «**U**» — ненаголошений склад, «**_**» — наголошений склад, «**/**» — поділ слова на склади.

Ямб — це віршовий розмір, у якому наголошений склад іде після ненаголошеного. Схематично це має вигляд: «**U _**».

Хорей — це віршовий розмір, у якому першим іде наголошений, а наступним — ненаголошений склад. Схематично це виглядає так: «**_ U**».

Дактиль — віршовий розмір, у якому наголос припадає на перший склад рядка та супроводжується двома ненаголошеними складами: «**_ UU**».

Амфібрахій — віршовий розмір, у якому наголошений склад є оточений двома ненаголошеними, а саме: «**U _ U**».

Анапест — віршовий розмір, у якому після двох ненаголошених складів йде наголошений: «**UU _**».

Щоб визначити віршовий розмір, поділіть тексти рядків на склади. Виділіть, які голосні наголошені, а які ненаголошені. Позначте їх схематично. Пам'ятайте, що зазвичай ритмічні та звичайні наголоси збігаються, але задля ритму автор твору міг їх змінити. Крім того, довге слово з 4—5 складів може мати декілька інтонаційних наголосів. А деякі прийменники (*тут, на, від*) або сполучники (*та, і, але*), та й навіть односкладові слова (*сім, дім*) можуть не мати власного ритмічного наголосу

і позначатимуться як ненаголошений склад. Знайдіть певну регулярність та систематичність у чергуванні наголошених і ненаголошених складів. Визначте віршовий розмір. Наприклад, віршовий розмір поезії Лесі Українки «Contra spem spero!» — тристопний анапест:

Так! Я буду крізь сльози сміятись,
UU / UU / UU / U
Серед лиха співати пісні,
UU / UU / UU /

Віршовий розмір поезії Т. Шевченка «Мені однаково» — чотиристопний ямб:

Мені однаково, чи буду
U / U / UU / U / U
Я жить в Україні, чи ні
U / U / UU / U /

Повторювану ритмічну частину вірша називають **стопою**. Стопа містить у собі склади з різним наголошенням (довгі та короткі). Повторюваність стоп і створює відповідну ритмомелодику. Наприклад: у рядку «Так! Я буду крізь сльози сміятись» три повні стопи і одна (остання) неповна: UU / UU / UU / U.

Тему ліричного твору називають **мотивом**. У поезії нема сюжету — лише почуття, емоції, враження, роздуми. Мотивів може бути кілька. Основний мотив називають лейтмотивом. Так, наприклад, у вірші Т. Шевченка «Мені однаково» є мотив байдужості до власної долі, а основним мотивом є патріотичне почуття відповідальності за долю України.

1. Визначте віршові розміри вивчених поезій. Прочитайте вголос дві поезії з різними віршовими розмірами. Порівняйте ритми. Спробуйте їх охарактеризувати (ритм може бути плавний, розлогий, прискорений, маршовий, повільний тощо).
2. Визначте основні мотиви вивчених поезій. Укладіть відповідну таблицю (впишіть автора, назву твору, основний мотив).

Микола Руденко

Український письменник (автор науково-фантастичних, філософських та поетичних творів), поет, філософ, політичний та громадський діяч, правозахисник, політв'язень радянських концтаборів, засновник та голова Української Гельсинської Групи. Герой України (2000). Кавалер ордена «За заслуги» II ступеня, лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка (1993).

НАРОДЖЕНИЙ БЛИСКАВКОЮ

Повість-феєрія (уривки)

Частина перша

СПІВРОЗМОВНИК У КИСЕТИ

I. Марсела дарує сина

Себаст'ян жив на горищі старого будинку у великому ящику, що був змайстрований із фанери. Влітку тут стояла задушлива спека, а взимку було холодно. Щоправда, сніг у його країні випадав рідко, але вологий вітер з океану пронизував до кісток. Тоді починали боліти суглоби, і Себаст'ян обмотував їх м'якими електричними грілками. Грілки виготовляв сам. За електрику не платив — крадькома брав її з мережі, що проходила на горищі. Заощаджень ледве вистачало на тарілку супу, яку Себаст'ян раз на день одержував у вдови Мірти.

Колись він був механіком. Давно, років двадцять тому. Мав дружину і сина Едмундо. Син загинув на барикадах, а дружина померла з горя. Відтоді його ніде не брали на роботу. А тепер він і сам уже не просився — надто старий.

Себаст'ян дуже карався своєю самотністю. Часто пригадував сина, особливо його дитинство. Нерідко ловив себе на тому, що бачив, — просто-таки бачив! — його чорняву голову біля свого ліжка.

Тоді Себаст'ян мимохіть скрикував:

— Едмундо!..

І видиво одразу ж зникало.

Над усе любив сидіти біля слухового вікна, вдивляючись у вечірні хмари, що плвли над містом. Йому ні з ким було розмовляти. Розмовляв із хмарами. І здавалося Себастьянові, що найближче до нього завжди підходила та сама хмара. Вона міняла свої обриси, проте це їй не заважало бути тією ж, а не якоюсь іншою. Себастьян назвав її іменем своєї дружини — Марсела. Хіба Марсела не була отакою ж мінливою, як вечірня хмарка?..

З небесною Марселою він розмовляв так само, як колись із землею. Просто вголос марив.

Одного разу сталося таке.

Був сонячний день. Себастьян важко розігнув суглоби, що затріщали, мов ламке хворостиння, і, хапаючись руками за крокви, наблизився до слухового вікна. Місто своїми околицями сягало аж за небокрай. Тут, поблизу, можна було розгледіти і автобуси, і постаті перехожих, і стомлених спекою чужоземців, що в затінку під парусиновими тентами пили прохолодні напої. Далі все зливалося в хаотичне нагромодження сірих кубиків, мовби їх порозкидали діти казкових велетнів після гри, яка їм уже набридла.

Бережучи сили, Себастьян виліз по хисткій драбині на дерев'яний поміст, який він уже давно змайстрував для себе на даху поміж двома димарями. Тут його ніхто не міг бачити, і старий, оголивши хворі суглоби, вигрівав їх на сонці.

Надвечір небо затягнуло хмарами. Гнані вітром, вони хутко полинули над містом. Упав дощ. Себастьян був змушений покинути нагрітий сонцем поміст. Стоячи біля слухового вікна, він за звичкою почав розмовляти з хмарою, що зависла над його головою. Нічого нового їй не сказав. Вона для нього була Марселою. А Марсела вміла терпляче слухати ті самі слова день при дні.

— Слухай, Марсело, — бубонів старий, — чому ти подарувала мені тільки одного хлопчика? Хоч би двох. То, може б, я не знав тепер отакої самотності.

Саме тут це й сталося. Блискавка вибухнула так близько, що грім і спалах вдарили одночасно. Оглушений громом, засліплений полум'ям вибуху, Себастьян не відразу опанував себе.

Розплющивши очі, він побачив те, що трапляється бачити не кожній людині, — кулеподібну блискавку. Вона якусь мить висіла в повітрі, потім зазирнула у слухове вікно і повільно, ніби чогось побоюючись, спустилася на горище. Вона рухалась ривками, — то

спиняючись, то рвучко посуваючись вперед. У її рухах була та неза-
лежність, яка властива лише живим істотам.

Потім полум'яна гостя почала вгасати. Ні, то тільки здалося! Правда, її світло вже так не сліпило, вона змінювала колір від бі-
лого до синього чи навіть до фіолетового. Блискавка помітно пуль-
сувала — як пульсує серце.

Якась дивовижна сила, здавалося, підняла Себастьяна над зем-
лею. Довкола панувала цілковита порожнеча, як у міжзоряному
просторі.

Зовні Себастьян здавався мертвим або принаймні непритомним.
Його мозок був у владі променів, про властивості яких люди нічого
не знають. Поволі почав усвідомлювати: струми його мозку гармо-
нійно еднаються зі струмами, які випромінює куля. Він був прийма-
чем, який ловить невідомі хвилі. В такій розмові не потрібні ні слов-
ники, ні тлумачі.

— Тут хтось є, — сказала куля. — Якась розумна істота. Хто ти,
незнайомцю? Ти називаєш мене Марселою. Мене звать інакше.

Але хай буде так.

— Марсело! — беззвучно, променево кричав мозок Себастьяна. —
Я так довго ждав. Не тікай від мене. Подаруй мені ще одного хлоп-
чика. Бо я дуже самотній.

— А що таке хлопчик? — запитала куля.

— Хлопчик — це маленький чоловік. Дівчинка — маленька жінка. Так діляться люди — на чоловіків і жінок.

— Розумію, — сказала блискавка. — Але так не діляться зорі. В них жіноче й чоловіче поєднується в одній особі.

— Стривай, Марсело... Хіба зорі живі?..

— Ким же ти народжений?

— Людською матір'ю.

— А людська мати? — допитувалась Марсела. — А та перша клітина, яка поклала початок усьому живому?..

— Не знаю, — зітхнув Себастьян.

— Краще скажи, як ти мене бачиш?

— Я бачу тебе кулею.

— Значить, ти бачиш тільки моє серце. А я тебе не бачу зовсім... Але ж ти є, ти живеш! Просто твої клітини виткані з того проміння, яке мені не властиво бачити.

— Із видимого світла, — уточнив Себастьян. — Так ми називаємо проміння, яке вбирають наші рослини і передають нам.

— Це для вас воно видиме. Я живу в іншому вимірі світу.

— Ти прийшла, Марсело, — болісно простогнав мозок Себастьяна. — І незабаром підеш. А я знову залишусь на оцьому горіщі. І жодної живої душі біля мене! Дай мені сина, Марсело.

— Я живу так само, як живуть зорі. В одній особі чоловіче й жіноче. Можу залишити часточку себе самої. Мое повторення. Якщо хочеш, назви його сином. Але для тебе це буде тільки синове поле. Ти бачитимеш тільки його серце, як і моє.

— А розмовляти? — запитав Себастьян. — З тобою ж я розмовляю.

— Це явище рідкісне, майже неможливе. Природа нас вивела на одну хвилю... Розмовляти зможеш.

Коли Себастьян опритомнів, полум'яна гостя уже зникла. Але до його мозку стукалися чийсь беззвучні слова. І маленький вогник, ніби світлячок, блимав на його долоні. То було серце невидимого сина.

— Тату, як мене звати? — запитала істота, народжена кулею.

— Едмундо, — знетямлено відказав старий і гірко заплакав. Він плакав тому, що не міг бачити сина. Бачив тільки його маленьке серце.

— Мені холодно, — заблимав світлячок. Себастьян загорнув його в електричну грілку, якою обмотував хворі суглоби. І вони обоє заснули.

II. Співрозмовник у кисеті

Прокинувшись, Себастьян негнучкими пальцями відразу ж намацав грілку. Розгорнувши її, він мало не скрикнув з подиву: світлячок виріс до розмірів яблука. Тепер Себастьян уже не наважувався до нього доторкнутись — боявся, що серце Едмундо вибухне, як вибухають кульові блискавиці.

— Я ніколи так смачно не снідав, — весело заблимав невидимий син.

Себастьян зміркував, що їжею для його сина була електрична енергія. І хоч це спершу вразило старого, але потім він дійшов висновку, що людська їжа — це теж, зрештою, законсервована енергія сонця.

Просто ця енергія по-різному засвоювалась. Люди беруть її з хліба. Зараз Едмундо брав її з дротів. Для нього це було так просто, як для людини з'їсти шматок хліба.

Одного разу, повернувшись від Мірти, Себастьян не застав Едмундо. Серце старого виповнилось горем. Тепер йому знов доведеться розмовляти тільки з хмарою.

Та ось він почув променевий голосок:

— Тату! Ти мене шукаєш? Я тут, біля тебе.

— Але ж я зовсім тебе не бачу, — полегшено зітхнув Себастьян. — Куди ти закотився? Для тебе це дуже небезпечно.

— Ні, — відказав Едмундо. — Коли я розгортаюсь, мене не зможе дістати жодна залізна змія. Я танцюю по них, а вони мене навіть не помічають. Тоді мені так весело!

Залізними зміями Едмундо називав телефонні дроти, водогінні труби — словом, усе те, що здатне викликати розряд блискавки.

Виявляється, природа подбала про безпеку променевих істот. Полум'яний клубочок розгортався в просторі, ставав зовсім невидимим, вільно мандрував по металевих спорудах, не боячись, що якась із них захопить і одним ударом зажене в землю.

Едмундо знов згорнувся в променеву кулю і наблизився до батька...

— Ти кудись ходив. А мене покинув. Не кидай мене, тату. Я хочу бути завжди з тобою.

— Спасибі, Едмундо, — зворушено проказав старий. — Але як же нам бути? Ти ж не хлопчик, а блискавка. Тебе не понесеш на руках, як носять людських дітей.

Кажучи це, Себастьян дістав кисет і почав натоптувати тютюном люльку. Так він робив завжди, повернувшись від Мірти. Кисет, виготовлений із чорної гуми, нагадував плескатий диск. Як тільки Себастьян виймав із нього пальці, отвір пружинисто закривався. Такий кисет можна кинути у воду, а тютюн все одно залишиться сухим. Це був подарунок моряка, з яким Себастьян колись приятелював.

Зараз пальці Себастьяна були занурені в кисет.

— У тебе є добра хата для мене, — сказав Едмундо. — Я вже якось там був. Але в тій хаті багато смердючого сміття.

Радісна думка змусила Себастьяна посміхнутися. Едмундо був у кисеті! Нічого кращого не можна вигадати.

Себастьян витрусив із кисета тютюн. Вимив, висушив на сонці.

— Ти — великий кмітливець, Едмундо. Я думав про одяг для тебе. Та, мабуть, мій мозок висох від старості. А ти сам собі знайшов і житло, й одяг.

Відгоді вони разом мандрували по місту. В кишені Себастьяна лежав його заповітний кисет, а в ньому жив Народжений Блискавкою. Ця несподівана, але така доречна схованка зовсім не заважала їхній розмові. Для хвиль, на яких вони перемовлялись, гума була прозора.

Себастьян намагався розповісти синові про все, що бачив довкола себе. Для Едмундо-Блискавки це був зовсім незнайомий і незрозумілий світ.

Ось до якогось добродія наблизилась жебрачка з консервною бляшанкою в руці. В бляшанці бряжчали дрібні монети. Чоловік недбало кинув кілька монет і заспішив далі.

Цей буденний епізод викликав цілу зливу запитань.

— А що таке жебрачка? — питав Едмундо.

— Людина, яка не має ні притулку, ні їжі, — пояснював старий. — У неї нема грошей.

— А що таке гроші?..

Виявилось, що на це запитання не так легко відповісти. А може, навіть важче, ніж на будь-яке інше. Їжа — це енергія Сонця, згущена в плодах. Плоди можна купити за гроші. Що ж таке гроші?

Після тривалих роздумів Себастьян пояснив:

— Умовні знаки... За допомогою цих знаків люди обмінюються енергією Сонця.

— Виходить, якщо немає грошей, людина не може взяти того, що їй дає Сонце. Але ж ти береш.

— Що я беру? — здивувався Себастьян.

— Береш їжу із дротів. Хіба ж то не енергія?

Себастьянові завжди дошкуляв голод. Мірта дедалі ставала скупішою. Йому й зараз шлунок судомило. І все ж він знову посміхнувся. Це була його друга посмішка за останні двадцять років.

— Ні, синку. Я так не можу брати енергію. Я просто вигріваю старі суглоби. До того ж я краду енергію. Це дуже негарно. Але що тут можна вдіяти?

— Красти — це значить брати без грошей?

— Так.

— У вас багато зла, — скрушно промовив Едмундо. — Поміж Сонцем і людиною стоять гроші.

— На жаль. Але без грошей не можна прожити, — зауважив Себастьян.

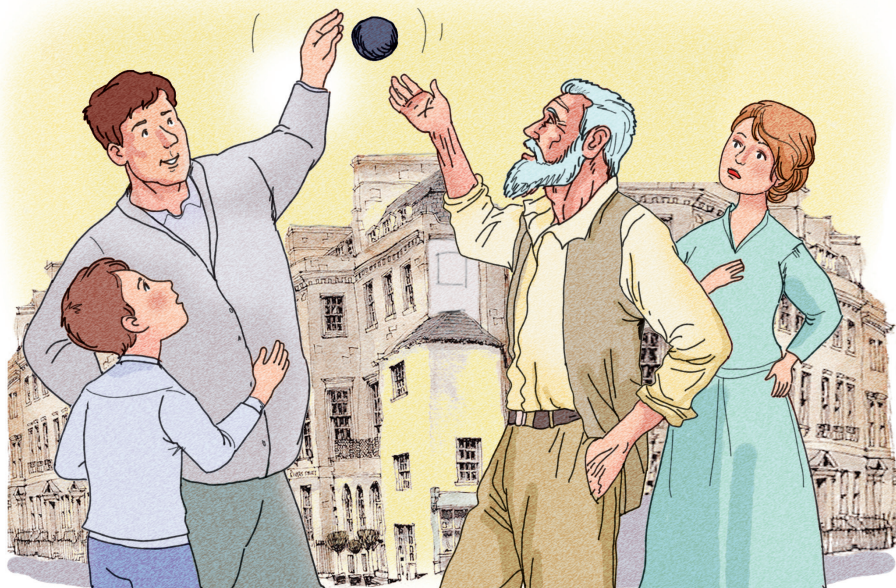
— Як же ти живеш, тату?

— Кепсько. Дуже кепсько.

Запала мовчанка. Себастьян відчував, що в променевому серці Едмундо щось боролось, шукало виходу. Нарешті Едмундо сказав:

— У тебе зараз будуть гроші.

І сталося неймовірне. Кисет вислизнув із кишені, поплив над головою Себастьяна. Він плив так само вільно, незалежно, як рухалась кульова блискавка. Це відразу ж прикувало увагу перехожих.

Їх не можна було здивувати гумовою кулею, що плаває в повітрі. Але ця невелика куля була справді жива. Вона то летіла проти вітру, то раптом зависала в повній нерухомості над чиеюсь головою.

Якийсь здоровань ухопив її в руки, мов звичайний м'яч. Але в ту ж мить м'яч пружно вислизнув із його пальців і вдарив переляканого здорованя, мов кулак досвідченого боксера. Здоровань упав. Люди спершу засміялись, потім, ніби отямившись, почали перешіптуватись:

— Що це? Звідки? Диявол у кисеті.

— Отой старий, певно, циркач. Ілюзіоніст. Це його фокуси.

Тим часом чарівний кисет, покружлявши в повітрі, ковзнув по кістлявій Себастьяновій спині і повільно пірнув у його кишеню.

Публіка заплескала в долоні:

— Віва! Віва!..

— Покажи іще.

До Себастьянових ніг посипались мідні та срібні монети. Давно він не бачив стільки грошей. Тепер скупа Мірта нагодує його королівським обідом. Страждав Себастьян від того, що йому на старості довелося заробляти на життя отаким чином.

— Прости мені, Марсело! — шепотів Себастьян. — В тебе завжди було добре серце. Хіба я винен, що вони вигнали мене з роботи? Вигнали за нашого Едмундо. Бо наш Едмундо не хотів, щоб на цій землі у людей відбирали світло.

1. Чи цікава тобі тема безсмертя людської душі — або вічної енергії, яка переходить із одного стану в інший? Що тобі відомо про кульову блискавку?

2. Едмундо наділений здатністю думати і проявляти почуття. Які саме почуття, на твою думку, проявляються у його ставленні до Себастьяна? Чи можна назвати його кмітливим і винахідливим? Вмотивуй свою позицію прикладами із тексту.

3. Прочитайте уважно діалог між Едмундо і Себастьяном.

«...Себастьянові завжди дошкуляв голод. Мірта дедалі ставала скупішою. Йому й зараз шлунок судомило. І все ж він знову посміхнувся. Це була його друга посмішка за останні двадцять років.

— Ні, синку. Я так не можу брати енергію. Я просто вигріваю старі суглоби. До того ж я краду енергію. Це дуже негарно. Але що тут можна вдіяти?

— Красти — це значить брати без грошей?

— Так.

— У вас багато зла, — скрушно промовив Едмундо. — По-між Сонцем і людиною стоять гроші.

— На жаль. Але без грошей не можна прожити, — зауважив Себастьян.

— Як же ти живеш, тату?

— Кепсько. Дуже кепсько...»

4. Виділіть найважливішу думку в наведеному діалозі.

Поспілкуйтесь парами, розширте діалог, висловлюючи свої судження про те, наскільки ефективно чи неефективно люди використовують енергію сонця. Наведіть приклади того, як у наш час використовується сонячна енергія. Пофантазуйте, як ще можна було би поліпшити життя людей за допомогою енергії нашого світила.

III. Підступи Марлона

Це був напівтемний підвал, до якого вели кам'яні, вичовгані підшвами сходи. Колись у таких підвалах стояли незграбні дубові столи. Тепер дерево дорожче за пластмасу, тому столики та крісла виглядали досить охайно. Але підлога була засмічена недоїдками, стеля чорна від тютюнового диму, а вузькі смужки скла замуровані павутинням. Через них ледь-ледь пробивалося з вулиці денне світло.

Коли Себастьян спустився в харчевню і сів за столик, Хосе Безвухий вигукнув:

— Алло, сеньйори! Кого я бачу? Я гадав, що наш друг Себастьян сьогодні обідає в розкішному ресторані. А він знов причовгав туди, де готують котлети із торішніх пацюків. Що сталося, дружище? Тебе пограбували?

Себастьян був сумний. Нічого не відповів на базікання Безвухого. Чомусь подумав: «А де Хосе втратив вухо? Ага, він служив колись на кораблі. Таким повернувся з плавання. Бився з кимось на ножах».

— Він тепер може черпати гроші, як воду із моря. Його не пограбуеш, — зауважив верткий, пронозливий Педро. — Кличте щербату Мірту. Хай готує пів сотні смажених курчат і котить барило вина.

Себастьян не відмовив друзям у частуванні, але сам їв неохоче. До вина не доторкнувся. Його сумління гризло відчуття якоїсь провини.

Кисет лежав у кишені. Себастьян час від часу обмацував його пальцями. Проте цього можна було й не робити — вони з Едмундо не припиняли розмови, якої ніхто сторонній не міг почути.

— Тобі добре, тату? — питав Едмундо. — Тепер у тебе є гроші.

— Так, мені кидали щедро. Але це гіркі гроші.

— Чому? — дивувався Невидимий.

— Жебрак просить — йому дають. Тут усе чесно. А про мене гадають, що я володію якимось таємничим мистецтвом. Якби ці люди знали правду...

Себастьян важко опустив голову на груди.

До нього підсів Педро. Він пропонував свої послуги. Хто краще, ніж Педро, уміє зазивати публіку?

Невидимий Едмундо слухав цю розмову на хвилях батькового мозку.

— Тату! Хай зазиває публіку. Людям потрібні розваги. Тут немає зла.

Якось, виступаючи на міській площі, Себастьян помітив у натовпі того здорованя, якого Едмундо колись поклав на землю. Здоровань був зодягнений у смугастий піджак, у зубах диміла сигара. Він мав вигляд людини, яка не виявляє особливого зацікавлення видовищем. Проте, коли кисет повис над його головою, підступний гевал стрибнув за ним, наче кіт за мишею. Цього разу йому пощастило схопити Едмундо й убгати його за пазуху.

За гевалом кинувся Педро, який тепер справді допомагав Себастьянові.

— Тримайте злодія!..

Але злодій, орудуючи кулаками, встиг видертися із натовпу і вскочив у дорогий лімузин. Проте машина ще не рушила, а її господар, смішно скорчившись, спиною наперед виштовхався із відчинених дверцят. Під смугастим піджаком ворушився величезний горб. Той горб тягнув його за собою. Здоровань задихався, бо комір сорочки глибоко вривався йому в горлянку.

А горб, витанцьовуючи, волік його все далі й далі. Посеред площі вигравав на сонці фонтан, оточений великим басейном. За якусь мить здоровань опинився на дні цього басейну. Збіглася поліція. Цвіркотіння свистків, гамір, штовханина. Та ось із води з'явився мокрий піджак, — тільки піджак, без атлета. Він піднявся в повітря і, струшуючи холодні краплини води на голови приголомшених поліцаїв, закружляв над площею.

— Тату! — весело кричав Едмундо. — Сподобався їм фокус?

— Мерщій до мене, — занепокоєно звелів Себастьян. — З поліцією не слід жартувати.

— Що таке поліція? — запитав Едмундо.

— Потім поясню. А зараз мерщій до мене.

Кисет вислизнув з-під смугастого піджака, поплив до Себастьяна і зник у його кишені. Себастьян хотів було нишком утекти, але публіка його не випускала. Люди підхопили старого на руки, несли над головами і кричали:

— Віва, віва, Себастьяне! Ти покарав клятого Марлона.

— Де Марлон?.. Хіба то Марлон?..

— Він загримований. Боїться, щоб не впізнали.

Тим часом атлет виліз із води. Поліцай шанобливо подав йому мокрий піджак. Здоровань владним тоном наказав:

— Затримайте цього кістлявого антихриста.

Двоє поліцаїв підбігли до Себастьяна, якого публіка вже опустила на землю, і скрутили йому руки. Дехто з юрби хотів захистити мандрівного фокусника, але Себастьян попросив:

— Заспокойтесь, сеньйори. Мені ніщо не загрожує.

Так Едмундо й Себастьян опинилися в поліції.

За столом сидів той самий гевал, який наважився вступити у двобій із чарівним кисетом. Тепер його обличчя виглядало значно природніше, мовби він зняв машкару. Мабуть, Марлон справді вдавався до гриму.

Чи був у нього якийсь державний чин — того ніхто не знав. Але вся поліція тремтіла перед ним. Досить було його одного слова, щоб спровадити когось до катівні.

Марлон підійшов до Себастьяна, звичним жестом обмацав кишені. Дістав кисет, зважив на долоні. У кімнаті не було вікон, а через стіни, на думку Марлона, сатанинський кисет втекти не міг. Коли Марлон занурив пальці в кисет, його вдарило струмом. Проте удар був не дуже сильним — рятували гумові підосшви та килим під ногами. Відразу ж кисет втратив ознаки життя. Це була мертва, нерухома річ, яку лишилося тільки викинути на смітник.

Тим часом Едмундо, вислизнувши з кисета, запитав у батька:

— Чого він хоче?

— Зараз дізнаємось.

— А ти не вмєш ходити крізь стіни?

— О, ні! — посміхнувся Себастьян. — Якби люди вміли ходити крізь стіни — не було б і самих стін.

Марлон, помітивши його посмішку, сказав:

— У кишеті нічого нема. Це значно краще, ніж я сподівався.

— Краще? — здивувався Себастьян.

— Так. Бо справа не в кишеті. Справа в тобі. А ти в наших руках. І ми змусимо тебе служити Генералові.

Далі Марлон пояснив, чого він хоче. Незабаром відбудеться футбольний матч. Приїде відома заморська команда. Генерал буде глибоко розчарований, якщо виграють чужоземці.

— Раз ти вмієш отак орудувати кишетом, — закінчив Марлон, — впораєшся і з футбольним м'ячем. Треба діяти обережно, щоб публіка нічого не помітила. — Наблизившись до Себастьяна, поклав руку йому на плече. — Знаєш, скільки це коштує?

— Скільки? — приховуючи посмішку, запитав Себастьян.

— Відкупити харчевню у Мірти цілком вистачить. Годуватимеш своїх злидарів. І хай вони нічого не знають про нашу угоду. На вулицях більше не виступай. Футбол! Ось твоя професія.

Себастьян промовчав.

А через тиждень відбувся матч, про який потім писали всі газети світу. В цьому матчі було так багато незрозумілого, що дехто натякав на втручання нечистої сили.

Себастьян сидів поруч з Марлоном. В окремій ложі праворуч, оточений офіцерами та міністрами, сидів Генерал. Це був той самий Генерал, від куль якого загинув Себастьянів син. Старий дивився в його одутле обличчя з відвертою ненавистю. Марлон перехопив цей погляд і підозріло запитав:

— Чому ти нічого не робиш?

— А що я маю робити? — відповів запитанням Себастьян.

— Ну як там у вас, у чаклунів?.. Щось шепочуть. Виголошують якусь тарабарщину.

— Мені не потрібна тарабарщина, — стомлено посміхнувся Себастьян. — М'яч буде там, куди я його пошлю.

Спрямований сильним ударом, він і справді полетів у ворота. Але що це? Біля самісіньких воріт його ніби занесло вітром. Окресливши ледь помітну дугу, він перелетів через штангу і впав за межами поля. Навіть воротар гостей стояв з безтямно роззявленим ротом. На трибунах лаялись, репетували, шарпали одне одного. Ніхто не розумів, як міг влучно спрямований м'яч сам — ніби за власною

волею — обминути ворота. Вітру не було. Навіть листя на деревах не ворушилось.

Генерал гнівно глянув на Марлона. Розлючений Марлон непомітно для інших стусонув Себастьяна.

— Що це означає? — зловісно прошепотів атлет.

— Ви ж наказали діяти так, щоб публіка нічого не помітила.

— Але ж м'яч летів у ворота! Законний гол.

— Ще рано. Я просто хотів показати, що м'яч виконує мою волю.

Це трохи заспокоїло Марлона. Доказ був справді переконливий, а Себастьян був у його руках.

Далі все йшло досить буденно. Важко було визначити, хто переможе. Сили здавались рівними. Себастьян заспокоював Марлона, обіцяючи своє втручання десь наприкінці матчу. Бо інакше гра буде нецікава, публіка розчарується.

Сенсація сталася тоді, коли до кінця гри лишалось п'ять хвилин. М'яч ніби сказився. Він робив такі дивовижні зигзаги й петлі, яких не зміг би пояснити жоден фізик. Ось він уже у воротах господарів поля! Глядачам здавалося, що цей гол забив собі сам воротар. Так само здавались випадковими і ще два голи, які були забиті протягом останніх трьох хвилин.

Обличчя Генерала налилось кров'ю, потім посиніло і нарешті зблідло. Очі стали скляними, на губах з'явилась піна. До Генерала підбіг його лікар. А Марлон, вигукуючи прокльони, схопив Себастьяна за руку і потягнув у кімнату, призначену для відпочинку знатних уболівальників.

— Що ти накоїв, старий бовдуре? — лаявся Марлон. — Ти бачив, що сталося з Генералам?

— Він хіба епілептик? — незворушно запитав Себастьян. — Я цього не знав.

— Мовчати! — заревів Марлон. — Ти ще в мене затанцюєш, кістлява потворо.

Очі Себастьяна засвітилися молодечим вогником. Підвівся, розігнув спину, зміряв презирливим поглядом розлюченого Марлона.

— Ви вимагали від мене шахрайства. Не діждетесь!

В ту ж мить на руках Себастьяна клацнули сталеві браслети. З глузливою поштивістю Марлон процідив крізь зуби:

— Сеньйоре! Ви погано знайомі з побутом Чорної фортеці. Предки залишили нам дуже затишні кам'яні мішки. Там є цілюща вода, в якій вам доведеться стояти по коліна. Ви навіть матимете змогу

обтирати спиною голе каміння. Воно вам замінить ліжко. А через місяць зустрінємось. Сподіваюсь, ви тоді будете згідливіші.

Марлон ударив Себастьяна кулаком під груди. Старий поточився і впав на підлогу.

В ту ж мить над телефонним апаратом з'явилась полум'яна куля. Це був Едмундо, який чув усе, що казав Себастьян. Він уже встиг вислизнути з м'яча, незримо пролетіти над головами галасливих уболівальників і, шугнувши в телефонні дроти, вийти із них грізною кульовою блискавкою.

— Тату! — кричав Едмундо, намагаючись відшукати знайомі хвилі батькового мозку. — Тобі боляче?..

Але батько мовчав. Він був непритомний. Зате переляканий Марлон, забившись у куток, тремтів усім тілом. З жахом дивився на вогняну кулю, що плавала над обличчям Себастьяна. Вона майже торкалась його волосся. І дивно: волосся не горіло, на обличчі старого не було опіків. Навпаки: опромінення повернуло йому свідомість. Не розплющуючи очей, Себастьян попросив:

— Синку, звільни мої руки.

Він промовив ці слова вголос, і Марлонові здалося, що старий марить. Та ось вогняна куля ковзнула по витягнутій руці Себастьяна, черкнула об наручники, і вони з брязкотом упали на підлогу.

— Спасибі, синку, — промовив старий. — Тепер виведи мене звідси. Я дуже заслаб.

Ці слова також були сказані вголос. Можна собі уявити, що переживав Марлон! Його трясло, щелепи тіпались, рот конвульсивно скривився, а руки були ніби налиті чавуном. Тим часом Себастьян підвівся, розігнув скрипучі суглоби й попрямував до дверей. Двері були міцні, окуті бронзою. Тут інколи відпочивав сам Генерал, за безпеку якого відповідав Марлон. Ключ від дверей лежав у його кишені. Через те, трохи отямившись, він звернувся до Себастьяна:

— Пане дияволе! Давайте краще домовимось. Ці двері не відімкнуті навіть вашій величності.

У відповідь Себастьян лише стомлено посміхнувся. А полум'яний Едмундо наблизився до замкової щілини й відразу ж опинився по той бік дверей. Там, де був замок, лишився випалений отвір. Себастьян легко штовхнув двері, вони вільно відчинилися. Блискавка відразу ж зникла. А за мить Себастьян загубився в натовпі, який усе ще вирував навколо стадіону.

IV. Візит чемності

Десь аж на третьому тижні Генерал почав подавати ознаки життя. Він був слабкою, примхливою людиною. На трибунах обирав для себе величні пози, а вдома бурчав і вередував, мов ображена дитина.

Рухатись він не любив. Через те руки і ноги були тонкі, розслаблені, а живіт нагадував черево павука. Мабуть, він жив за рахунок масажів, які трохи пожвавлювали кровообіг. І Марлон був не якимось міністром чи дипломатом, а звичайним масажистом. Від інших масажистів його різнило те, що він захоплювався спортом, був хитрий та вмів користуватися слабостями Генерала. За кілька років Марлон став його довіреною особою. Марлона боялися навіть міністри, не кажучи вже про чиновників. Важко було визначити, чия воля діє в державі й кому належить те чи інше рішення — Марлонові чи Генералові.

Кожен ранок Генерала починався масажми. І щоразу Генерал скаржився Марлонові на свої болячки. Та сьогодні йому найбільше болів програш на стадіоні.

— Ти запевнив мене, — скиглив Генерал, — що мої орли здобудуть перемогу. Я тебе питаю: де ж ця перемога? Знаєш, скільки мені коштували твої запевнення? Вісімсот тисяч песет!

Обличчя Генерала то роздувалося, то болісно морщилось, стаючи маленьким, жалюгідним, наче в гумового блазня, із якого поволі випускали повітря. Таких блазнів продавали в дитячих магазинах.

— О мій Генерале, — скрушно зітхав Марлон. — Я втратив шістсот тисяч. Але здобув те, що варте всієї державної казни. Треба лише якось порозумітися з цим дияволом. І тоді ми завоюємо цілий світ!

— Що ти там здобув? — сонно мурмотів Генерал, ніжачись від приємного дотикання швидких масажистових пальців до його драглистої спини.

— Пригадуєте, я вам розповідав про фокусника?

— Це той, що морочить публіку своїм кисетом?

— Який там кисет! — вигукнув Марлон. — Цьому фокусникові підкоряються блискавиці!

— Ти при своєму розумі? — спантеличено буркнув Генерал, скосивши око на Марлона, що своїм могутнім тулубом нависав над його спиною. — Тобі приверзлося.

— О мій добрий Генерале! Хай мене грім поб'є... — Марлон відразу ж спохватився: — Свят, свят! Хай поб'є наших ворогів... Нічого страшнішого я не бачив за все своє життя. Блискавиці повзають по

ньому, як звичайні жуки. Він називає їх синками, синочками. Досить його слова — і вони наскрізь протикають двері, стіни, що завгодно!.. Одне слово...

Та він не встиг докінчити, як у розкішній спальні Генерала розкололася стіна, у великому отворі засиніло ранкове небо, а попід стелею тихо, безгомінно попливла полум'яна куля. Вона наблизилась до ліжка, де лежав Генерал, погралася ковдрою і, лишивши в спальні запах смаленої вовни, викотилась через відчинене вікно.

— Візит чемності, — ховаючи переляк, невесело посміхнувся Марлон. — Всього тільки візит чемності.

Не будемо описувати того жалюгідного стану, в якому перебував Генерал. Він забув і про свій програш, і про хворий шлунок. Перед Генералом ніби розверзлась темна безодня, і він висів над нею, безпорадно силкуючись за щось зачепитись. Але те, за що він чіплявся, також пливло над безоднею, і ніде не було жодної речі, яка б мала під собою твердий ґрунт. Кінець його владі! Тепер влада у державі належала мандрівному фокусникові...

Та це було перебільшення, викликане страхом. Ніхто поки що не зазіхав на владу Генерала. За мить подзвонив телефон. Боячись, що з нього знову викотиться полум'яна куля, Марлон стрибнув за порт'єру й німотно застиг там з перекошеним обличчям. А телефон дзвонив довго, настирливо. Нарешті Марлон тремтячою рукою зняв слухавку. Дзвонили з поліції. Мандрівний фокусник, якого за наказом Марлона вони затримали на площі, прийшов за кисетом. Ось Марлон почув голос Себастьяна, якому, видно, передали на той час слухавку:

— Мій син дуже гнівається. Він шукає кисет, який ви забрали. Це його одяг. Едмундо до нього звик. Я намагався замінити кисет гумовою грілкою, але хлопчикові вона не сподобалась. Він пішов до вас! Ви його там не бачили?.. Правда, він лагідної вдачі і має добре серце. Але ви його дуже розгнівили. Накажіть повернути кисет...

Кисет відразу ж повернули. Едмундо ковзнув у затишну темряву гумової оселі й відразу ж ущух...

А Марлон намагався втовкмачити задубілому від переляку Генералові, якої могутності можна досягти, приручивши кістлявого володаря блискавиць.

— О мій Генерале! Не шкодуйте нічого. Зробіть його міністром, командуючим — ким завгодно...

Та, пригадавши, як Себастьян потішився на футбольному полі, Марлон уже обережніше додав:

— Правда, це не гарантує нам безпеки. Але як вона може бути гарантована, коли той перевертень лишається поза нашим впливом? Немає меж його могутності. Мені здається, він про це навіть не здогадується. Чи просто придивляється, зважує. А потім в один день знищить нас і захопить владу... Ну й личину собі обрав! Ходячий кістяк, та й годі. Але цим він нас не обдурить.

Нарешті Генерал таки отямився. Але його реакція на візит Едмундо була несподіваною, навіть смішною. Схопившись на криві ноги, він метушливо забігав по спальні.

— Забороняю! Категорично забороняю.

— Що ви забороняєте? — майже сердито перепитав Марлон.

— Кисет, блискавиці та всякі інші трюки. Все це пішло від цирку-чів. Я їх добре знаю! Забороняю цирк.

— Цирк тут ні до чого, — намагався Марлон урезонити свого примхливого володаря. Але той не слухав, продовжував бігати, розмахуючи руками.

— Кожного, хто з'явиться з блискавицею в кисеті, негайно тягніть на шибеницю. Все!..

Генерал зів'яв, ніби скінчилась дія пружини, що була заведена на кілька хвилин.

Безсило поплентався до ліжка і впав на присмалену ковдру.

— Як же оголосити вашу волю народів? — запитав Марлон.

— Так, як я її висловив, — сказав Генерал і тяжко закашлявся.

Наступного дня на вулицях столиці — на всіх вітринах та дошках для об'яв — з'явився наказ Генерала, у якому заборонялися циркові видовища. А наприкінці чорним по білому було написано: «Категорично забороняється поява на вулиці із блискавицями у кисетах».

Далі йшли погрози — аж до смертної кари.

Ця фраза облетіла всі газети світу. З неї глумилися, як тільки могли. Одна із заморських газет писала:

«Грізний Генерал у цьому наказі виглядає Зевсом, який розгнівався на власних дітей.

О, занебесні шибайголови! Вони останнім часом так загралися, що перестали розрізняти, де батькова зброя, а де звичайна запальничка».

Проте не всі прийняли цього кумедного наказу так безтурботно. Як кажуть, без вогню диму це буває. Отож на одному із таємничих островів Тихого океану незабаром дехто дізнався і про

чарівний кисет, і про дивовижний матч, і про візит кульової блискавки в спальню Генерала.

І ось одного разу...

Але будемо послідовні.

1. Про що генерал дізнався від Марлона?
2. Чому Генерал заборонив циркові видовища?
3. Що, на твою думку, буде відбуватися далі?

V. Золотоволоса Рут викликає велику грозу

Поволі Едмундо вчився не лише слухати людські розмови через батьків мозок, але й бачити ті предмети, які бачив Себастьян.

Це до нього приходило так, як для наших очей воскресає звичайний світ, коли зникає ранковий туман. Спершу окреслюються невиразні обриси предметів — стовпів, дерев, будинків — і лише згодом проступають сотні подробиць, які довершують гармонію світу.

Мозок Себастьяна був для Едмундо передавачем, який відтворював зорові образи. Без Себастьяна Едмундо нічого не бачив — він тільки вгадував форми предметів, що йому доводилось інколи сторожко їх обминати.

Якось Себастьян та Едмундо сиділи у Мірти, оточені давніми друзями. Хосе Безвухий і Педро докоряли Себастьянові за його бездіяльність. Хіба публіка не була щедра? Чому ж Себастьян відмовився від своїх трюків із кисетом? Треба ж сяк-так годуватися...

Саме тут хтось із відвідувачів приніс генералового наказу. Спершу його сприйняли як дивацтво.

— Наш Генерал втратив останню клепку в голові, — реготав Педро. — Блискавка в кисеті! Що за чудасія?.. — Та ось його погляд упав на Себастьяна. — Стривай, це часом не про тебе?..

І Себастьян не став критися. Він розповів друзям про все, що сталося з ним на горищі, коли хмара подарувала йому променевого сина. І хоч тут було щось від казки, але друзі йому повірили. Вони вже не вимагали, щоб Себастьян виходив зі своїм кисетом на вулицю. Навпаки, вирішили приносити їжу для свого друга на горище.

Тут підійшла Мірта і прошепелявила у свою щербину:

— Хіба ж це чоловічий клопіт — носити їжу? Хто б це вам дозволив? Та в мене очі від ганьби повилазять, якщо сеньйор Себастьян не матиме доброї страви.

Її подвійне підборіддя тряслося, а очі усміхалися підступно, неширо.

Аж ось за її спиною защебетав дитячий голосок. То вбігла небога Мірти — донька її сестри. Була вона в тому віці, коли дитинство мало незабаром скінчитися. Гострі плечі, тонкі руки, худенька шия свідчили про те, що її скоро можна буде назвати підлітком. Відразу ж у похмуру харчевню ніби закрався сонячний зайчик.

— Тітонько! Вас кличуть.

— Хто? — підняла голову Мірта.

— Сеньйор, що привозить м'ясо.

І тут Едмундо вислизнув із кисета, незримо наблизився до дівчинки, лоскітно впівся в її золоте волосся. Мірта, яка поклала руку на голову небоги, відразу ж її відсмикнула — жінку наче хтось уколов шпилькою. Волосся дівчинки затріщало електричними розрядами.

— Рут! — розсердилась Мірта. — Що у тебе у волоссі?

— Нічого, тітонько.

Тим часом Едмундо відчував себе у її волоссі так, наче то був єдиний світ, де він здатний жити. Яким здавався йому тепер тісним і незатишним батьківський кисет!

А Себастьян боявся, що надто сильне опромінення завдасть шкоди дівчинці. Він покликав Едмундо:

— Повертайся до мене. Рут може захворіти.

— Рут, Рут, — шепотів Едмундо. — Хай Рут живе з нами, тату.

— Для неї ти не існуєш. Вона про тебе нічого не знає.

— Зате вона існує для мене, — сказав Едмундо.

— Гарзд. Рут ходитиме до нас у гості. Спробую умовити Мірту, щоб відпускала.

Рут любила старого. Він вигадував для неї дотепні іграшки. Але Мірта не дозволяла дівчинці покидати домівку. Сестра Мірти померла позаминулого року. У Мірти не було своїх дітей. Отже не дивно, що вона ревно доглядала небогу.

Несподівано для Себастьяна Мірта не лише дозволила дівчинці відвідувати таємниче горище, але й сама з'явилася там, щоб вигребти багатолітнє сміття, познімати павутину та випрати прости-рала.

Коли Рут, набавившись гвинтиками, коліщатами від старих годинників та іншим добром, поверталась додому, між Себастьяном і його сином починалась тривала розмова.

— Тату, я хочу, щоб Рут мене бачила.

— Це неможливо, Едмундо. Ти стоїш ближче до зірок, ніж до людей. Ти ніколи не знатимеш, що таке хворі суглоби або, скажімо, штучні щелепи...

При цьому Себастьян показав на склянку, в яку він кидав на ніч свої пластмасові зуби.

— Хай будуть хворі суглоби, — благав Едмундо. — Мені набридло жити в кисеті. В неї таке гарне волосся! Але ти чомусь не дозволяєш оселитися в ньому. Я хочу, щоб Рут сама мені дозволила. Для цього вона повинна мене бачити. І чути мої слова. Ми б із нею ніколи не розлучалися.

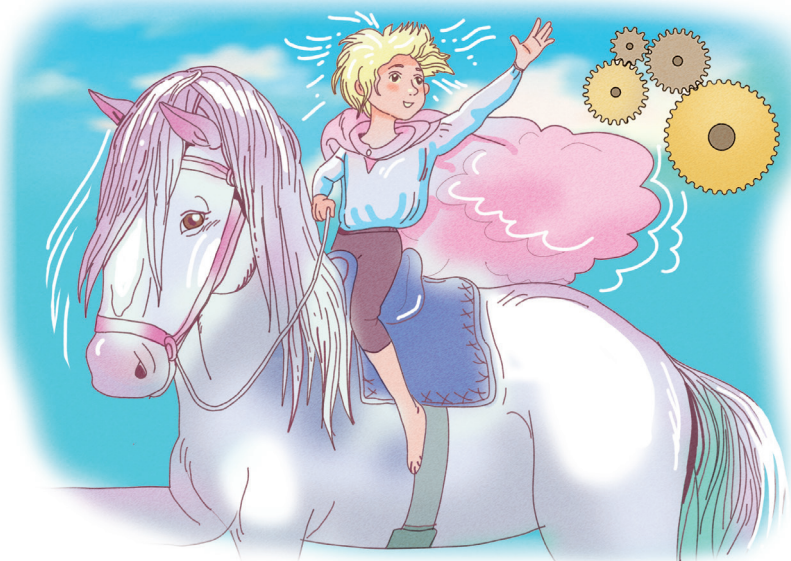
Як боляче було Себастьянові слухати оті благання! Хіба він сам не хотів, щоб його Едмундо був звичайним хлопчиком? Дружив би із маленькою Рут, росли б разом. А там, дивись, відгуляли б весілля...

Просте людське щастя. Те щастя, за яке ми навіть не дякуємо природі, приймаючи його як належне. Але Едмундо ніколи не знає такого щастя. І це завдавало Себастьянові нестерпних мук.

— Преси у Сонця, сину. Воно могутніше від мене. Це воно зробило Рут людиною, а тебе — блискавкою.

— Я хочу, щоб вона знала про мене. Розкажи їй, тату.

Це була слухна думка. І старий Себастьян почав оповідати Рут довгу казку. На колінах дівчинки лежав кисет, а в ньому жила променева істота, яка очима Себастьяна бачила Рут — прекрасне земне створіння, що також було дитиною Сонця.

Дівчинка поринала в казку, мов у прекрасний сон. Через моря й гори до неї летів білоголовий хлопчик, щоб разом із нею бавитися коліщатами від старих годинників. Він був зодягнутий у плащ із рожевої хмарки, під ним гарцював полум'яний кінь. У гриву вплетені не стрічки, а справжні блискавиці. Але вони не обпікали Рут. Вони були теплі й лагідні, мов руки матері — руки, які Рут востаннє бачила в чорній труні.

Хлопчика звали Едмундо. Він не дражнив Рут, як це робили інші. Він брав її за руку, вони разом бігли до затоки, збирали перламутрові черепашки. Потім Едмундо кликав свого коня, вони летіли в Чорну фортецю, де жив страшний дракон. І Рут бачила, як Едмундо стинав драконова численні голови своїм полум'яним мечем... Та голови відростали знову...

Тепер Едмундо не скаржився на батьків кисет. Той кисет лежав на колінах Рут — і цього було доволі.

Незабаром кисет став улюбленою іграшкою дівчинки. Вона інколи брала його додому, і Себастьян не боронив, бо це було єдиною радістю в житті Едмундо.

А Мірта з кожним днем ставала щедрішою. Вона безкоштовно чагувала обідами не лише Себастьяна, а й Педро та Хосе Безвухого.

Якось Себастьян почув від Едмундо такі слова:

— Тату! Мені хочеться щось зробити для Рут. Я вирішив влаштувати для неї велику грозу.

Гроза була природною стихією Едмундо. Отож Себастьян, подивувавшись несподіваному бажанню сина, не став перечити. Він лише запитав:

— Звідки Рут знатиме, що вона одержала від тебе такий подарунок?

— Ти її попередити. Скажеш, що завтра увечері всі блискавиці неба належатимуть їй. Хай обирає, куди треба вдарити.

— У неї ще немає ворогів, — посміхнувся Себастьян.

— Є!.. Дракон із Чорної фортеці.

Себастьян погодився. Чорною фортецею поліція лякала дорослих, а матері — малих дітей.

Наступного вечора Себастьян і Рут стояли біля слухового вікна, очікуючи, доки в небі з'явиться вершник на полум'яному коні. Внизу снували перехожі, блимали сигнальні вогні автомашин, але ніхто не знав, що десь на даху стоїть золотоволоса дівчинка, якій належала найвища на землі влада. Такої влади не мала жодна із

королев. А вчора ця дівчинка була лише беззахисною сиріткою, яку міг скривдити хто завгодно.

Мірта поставилася з цілковитою байдужістю до щебетання Рут, яка намагалась пояснити, що завтра всі блискавиці неба належатимуть їй. Як і слід було сподіватись, дівчинка вирішила покарати дракона із Чорної фортеці. Вона дарує волю всім, хто перебуває в його страшному полоні.

Рут запросила тітку на горище, але Мірта відмахнулась:

— Сама карай драконів. Мені треба котлети смажити.

Отож, коли спалахнула перша блискавка, на даху було їх тільки двоє — Рут і Себастьян.

— Ти бачиш Едмундо? — запитав старий, відшукавши руку дівчинки. Її пальчики тремтіли, голівка горнулася до Себастьяна.

— Бачу, — відказала Рут. Їй і справді здавалося, що там, за блискавицею, з'явилася ледь окреслена постать велетенського вершника.

За першою блискавкою вдарила друга. Небо вирувало, як штормове море. Хмари набігали одна на одну, мов кораблі під час грізної баталії.

І котилися полум'яні ядра...

То тут, то там можна було бачити, як з'являються і зникають поміж дахами неквапливі, мов дозорці, що видивляються супротивника, кульові блискавиці. Здавалося, їх десятки, сотні. Десь потім з'являться засвідчені науковцями описи незвичайного явища природи — граду із кульових блискавок.

Лише Себастьян знав, що то була одна-єдина блискавка, яка творила священний танець. Вона розгорталась у невидиме поле, — і тоді мовби переставала існувати. А за якусь мить її можна було побачити в іншому місці. Спостерігачі гадали, що то з'явилася інша блискавка. Але ж ні — то був Едмундо, який нині повернувся у власну стихію, щоб відсвяткувати появу друга. У нього з'явився друг!..

І тільки Себастьян чув променеву пісню Едмундо — величальну пісню на честь золотоволосої Рут:

«О Сонце, батьку наш всемогутній! Чи бачиш ти, яке у неї волосся? Воно пахне дощами і травами, яких не знають поза хмарами — їх знають лише дивовижні істоти, що називають себе людьми.

Шкіра в неї така ніжна, що до неї боязко доторкнутись. І що мені робити з моєю силою, яка здатна сколихнути небо? Забери її в мене,

Сонце! Поверни її вітрам та хмарам. А мені дай людські руки, якими можна доторкнутись до щоки прекрасної Рут.

Дай мені ноги, якими я приросту до землі. Я хочу стояти поруч неї. Хочу, щоб вона мене бачила. І розмовляла зі мною, і чула мою пісню. І сміялася так, як сміється хвиля — морська, бавлячись береговими камінцями...»

— Рут, — тихо мовив старий, — ти чуєш пісню Едмундо?

— Чую, — урочисто відповіла дівчинка. Їй справді здавалося, що вона чує пісню, яку співає для неї полум'яний вершник.

Нарешті Едмундо звернувся до батька:

— Мені треба знати, що хоче Рут.

— Рут, — запитав Себастьян, — куди ти хочеш послати блискавку?

Для дівчинки це питання було давно вирішене.

— На Чорну фортецю.

Лише три слова. А те, що згодом сталося, забере для докладних описів цілі гори паперу.

Розплавлені, покручені ґрати. Пролами у стінах — наче від снарядів. Мертва сторожа. І сотні в'язнів, які по крем'янистих стежках підіймаються все вище й вище у безлюдні гори. Там вони створять загони повстанців, які оголосять війну Генералові...

А Рут бігатиме по дворику біля харчевні і, показуючи язика малим забіякам, радісно гукатиме:

— Ага! Це я випустила в'язнів. Не вірите? Таки ж я...

І лише одна людина серйозно поставиться до її слів. Ця людина — сеньйор Професор.

VI. У полоні

Розгром Чорної фортеці справив гнітюче враження на Марлона. Він боявся вживати будь-яких заходів проти Себастьяна. Знищити старого неважко. Спиняла думка: що буде потім? Чи не прийде кара у вигляді полум'яної кулі, від якої не здатні захистити ні стіни генеральського палацу, ні поліція, ні військо?..

Марлон обмежився тим, що доручив своїм агентам наглядати за Себастьяном. Незабаром йому доповіли про сеньйора Професора, якого кілька разів бачили у Мірти.

Кмітливий масажист зрозумів, що ця дійова особа з'явилась не випадково.

Едмундо для Марлона був не другом, а ворогом. Хто ж стане шкодувати, коли викрадають ворога? Марлон наказав агентам не чинити жодних перешкод Професорові.

Отож підводний човен Професора цілком вільно почував себе в гавані. Він належав науковій організації, яка вивчала життя океанських глибин. Насправді ж Професора цікавили зовсім інші проблеми.

Ще замолоду він поставив собі за мету розкрити таємницю кульової блискавки. Вперті пошуки привели його до винаходу. Професор сконструював апарат, що приймав і аналізував ті самі хвилі, які приймав мозок Себастьяна. Проте кульова блискавка була не дуже частим явищем природи. І тут Професор почув про блискавку, яку вдалося приручити.

Тепер, мабуть, читач здогадався, чому скупа Мірта раптом перестала бути скупюю. Заповітний кисет став іграшкою Рут. А це, власне, і все, чого від Мірти вимагав сеньйор Професор.

Друзі Себастьяна, особливо Педро, натякали старому, що Професор тримається якось підозріло. Чи не задумав він чогось лихого?

Себастьян відповів:

— Едмундо викрасти не можна. Він здатний себе захистити.

Не врахував старий одного: можна викрасти Рут. Не врахувала цього й Мірта, яка гадала, що Професорові потрібен тільки кисет — і нічого більше.

І ось одного разу...

Професор умовив Мірту відпустити дівчинку на підводний човен. Вони зроблять невелику прогулянку. Професор покаже дівчинці той таємничий світ, про який оповідають так багато казок. А щоб Рут добре себе почувала, нехай прихопить свою улюблену іграшку...

Як тільки човен опустився під воду, Едмундо перестав чути Себастьяна. Остання фраза, яку він почув, була така:

— Бережи Рут...

Едмундо відчував, що Рут близько, — і це його заспокоювало.

Та незабаром велика тривога оволоділа його серцем. Що сталося з батькам? Чому він його не чує? Раніше такого не траплялося. Де б не був Едмундо, а хвилі батькового мозку завжди бриніли в його естві.

Це добре знав Професор. Він знав також, що металева оболонка човна та велика товща води припинять зв'язок Едмундо з Себастьяном. Саме на це він і розраховував.

Рут захоплювалась тим, що відкривалося їй за склом великого ілюмінатора. То були незнайомі риби — такі чудернацькі, що Рут час від часу скрикувала від подиву.

— Попереду в тебе стільки цікавого, що тобі можуть позаздрити всі твої подружки, — сказав Професор.

— А скоро ми повернемося додому? — запитала дівчинка.

— Ми туди більше не повернемося, — суворо дивлячись на Рут, відповів Професор.

Рут спершу зацікавилася від страху, потім заплакала.

— Я хочу додому.

Її голосок тремтів, по щоках текли сльози, а маленькі пальчики вп'ялися в руку Професора.

Тим часом Едмундо відчув тривогу, яку переживала Рут. Апарат Професора ловив хвилі, які випромінював Едмундо. Аналізуючи їх, електронний мозок відтворював думки. Професор зрозумів: якщо дівчинка не заспокоїться, Едмундо може вчинити якесь лихо. І тоді все загине.

— Рут, дитино моя, — сказав Професор. — У тебе нікого немає. Батька ти навіть не пам'ятаєш. Матуся теж померла. А тітка Мірта...

— У мене є дідусь, — плакала дівчинка. — Я хочу до нього.

— Який дідусь?

— Дідусь Себастьян.

Їй хотілося знов опинитись на заповітному горищі, де вона стала володаркою блискавиць. І хоч ніхто їй не вірив, що то вона зруйнувала Чорну фортецю, але ж Рут це знала. А скільки попереду добрих справ, які належало їй вчинити разом з дідусем Себастьяном та казковим Едмундо! І може, прийде такий день, коли вона побачить свого полум'яного лицаря не в казці. Він з'явиться живий, могутній, у всій своїй величі.

Все це Рут пов'язувала з дідусевим горищем, і поза ним для неї вже не лишилося світу.

Професор знав, чим можна привабити дівчинку.

— Дідусь Себастьян тобі розповідав казки про Едмундо. Я ж везу тебе туди, де він живе. Ти його побачиш так, як бачиш мене.

Ці слова справили на дівчинку велике враження. Розтерши кулачками сльози, вона запитала:

— Вас послав Едмундо?

— Так, мене послав Едмундо, — лагідно посміхаючись, відповів Професор.

Було дивно спостерігати, як мінявся вираз її обличчя. Ніби вона готувала себе до тяжкої дороги, яку їй належало пройти заради вірного друга. Професор відзначив для себе, що природа нагородила Рут добрим серцем, яке вміє чекати й вірити. Щось було в ній від дорослої жінки, для котрої жоден шлях не може бути тяжким, якщо попереду на неї чекає зустріч з другом.

— Ви його бачили? — тремтячим голосом запитала Рут.

— Ми разом його побачимо, — ухильно відповів Професор.

Рут набралася терпіння. Вона повірила. До неї повернулася рівновага і навіть веселість. І це відразу ж вплинуло на поведінку Едмундо. Прилади, які відтворювали його потаємні думки, іще відзначали вагання та сумніви. Йому невловимо передавався настрої Рут. Едмундо також заспокоївся.

Тепер Професор дістав змогу зайнятись удосконаленням своєї апаратури. Поки що вона діяла односторонньо: лише приймала хвилі променевої істоти, але не могла передати думки Професора так, щоб їх прийняв Едмундо.

Об'єкт дослідження жив поруч, отож не дивно, що незабаром Професор помітив: імпульси, які посилав електронний мозок, викликають поштовхи у психіці Едмундо, що по суті також був електронним мозком, створеним самою природою.

Нарешті дві електронні істоти — Едмундо й машина — почали вільно обмінюватись думками. Звісна річ, машинний мозок розмовляв з Едмундо від імені Професора. А точніше, то було «Я» самого професора, запрограмоване в машині.

— Ти чуєш мене, Едмундо? — запитало оте «Я».

Коли Едмундо почув це запитання, він так розхвилювався, що Професор почав побоюватись за Рут. Спершу Едмундо здалося, що то був голос батька.

— Тату! — вигукнув Едмундо. — Чому ти так довго мовчав?

— З вами розмовляє зовсім інша особа, — поспішив застерегти його збентежений Професор. — Я вийшов на зв'язок з вами за допомогою приладів.

— Чого ви хочете?

— Я хочу зробити вас щасливим.

Едмундо кілька секунд мовчав. У невидимому полі, яке огортало Рут, щось пульсувало, думало, боролось з сумнівами. Нарешті Едмундо сказав:

— Я й так щасливий.

— В чому ж полягає ваше щастя?

— Я став доповненням Рут. Значить, я став людиною.

— Ні, ви не стали людиною, містер Едмундо, — безжально заперечив Професор. — Але ви можете нею стати.

— Як?..

— Ми ідемо туди, де вміють виготовляти білкових роботів. Ви не будете роботом, не хвилюйтесь! Ви — незалежна особа із власною волею. З вами можна лише скласти угоду. Але ми вам дамо організацію роботи. Він буде слухняною машиною, якою керуватиме ваша свідомість. Ви зможете кидати цю машину, вона житиме окремо від вас. Так само, як ви покидаєте кисет. Тоді ви знову станете блискавкою. А машина завжди на вас чекатиме.

Незабаром підводний човен увійшов до широкої лагуни. Острів нагадував зелену підкову, загублену серед безмежних просторів океану. Весь він належав Професорові. За високими кам'яними мурами височів палац, споруджений зі скла та алюмінію. Навколо маєтку буяла тропічна рослинність.

Отримавши велику спадщину, Професор створив на острові мікродержаву, яка мала свої таємниці. Найвищою із таємниць були дослідження самого Професора.

Зелену підкову омивав океан. Інколи на коралове узбережжя падали могутні штормові хвилі. А в лагуні вода завжди була спокійна, блакитна — хоч пиши нею, мов чорнилом.

Професор поселив Рут у великій кімнаті зі штучним кліматом. Тут було багато сонця, із коркової підлоги росли пальми. За прозорими стінами шелестіли візерунчастим листям дерева-папороті. Поміж ліанами весело лементували зграйки барвистих папуг.

Дівчинку доглядала висока жінка із сивим волоссям. Її звали міс Делія. Була вона сувора й неговірка. До Рут ставилася з материнською ніжністю. Ця ніжність виявлялася не в словах, а в стриманих дотиках, у намаганні якимось скрасити самотність сирітки. Дівчинку вона називала не інакше, як міс — без імені.

— Міс без мене не повинна виходити з кімнати, — розчісуючи волосся дівчинки, наказувала Делія. — О, яке дивне у міс волосся! Воно б'є струмом, як зіпсована кавоварка.

— А ви не розчісуйте, — образилась Рут. — Я сама.

— Не хвилюйтесь, міс. Делія на цьому клятому острові до всього звикла. Якщо навіть із вашої голови почнуть виповзати змії — і це мене не здивує.

— Ви кажете щось жахливе, — зойкнула Рут. — А чому цей острів клятий?

Зрозумівши, що вона сказала щось зайве, Делія поспішила виправитися:

— Прекрасний острів!

Професор не часто відвідував Рут. Його, мабуть, стомлювало запитання, яке завжди було те саме:

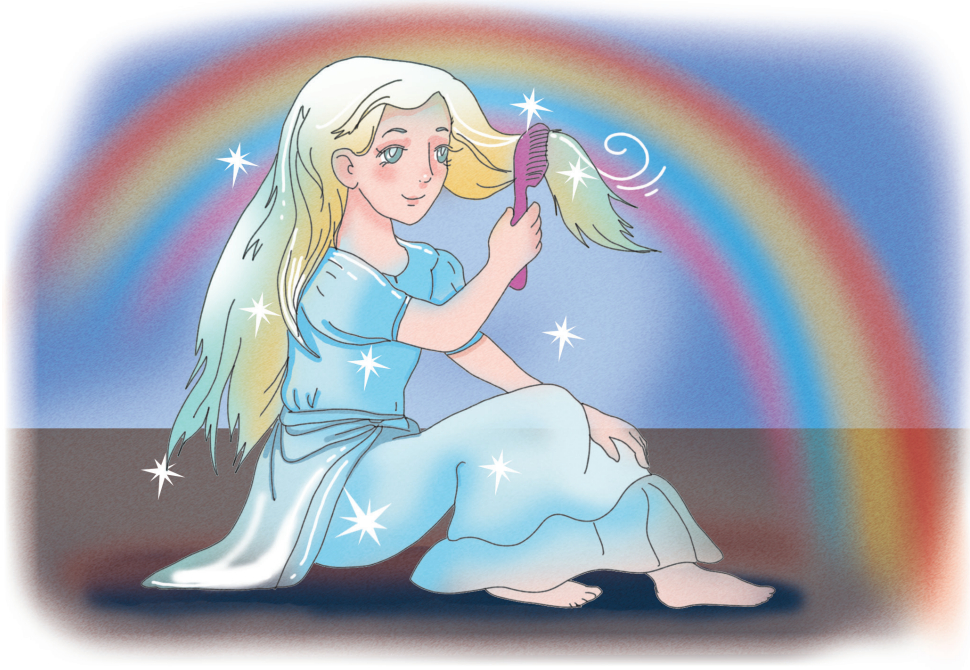
— Чому немає Едмундо?

І відповідь була тією самою:

— Незабаром ти його побачиш, мила дівчинко.

Рут запевняла себе, що цей розкішний маєток належав Едмундо, а сеньйор Професор був лише його управителем. Вона терпляче ждала, коли вечірне небо спалахне сотнями блискавиць, — мов колись над дідусевим горищем, — і вдарить об хмару золота підкова полум'яного коня. І тоді прийде Едмундо — величний і простий, пустотливий і задумливий. Хлопчик і зрілий воїн водночас. Вогонь і людина...

Якось Професор подарував Рут невеличку коробочку — на зразок транзисторного приймача. Вона була налаштована на хвилі, які випромінював мозок полум'яного хлопчика.

— Тепер ти можеш розмовляти з Едмундо. Але недовго...

Рут спершу не повірила:

— З Едмундо?.. А де він?

Професор узяв коробочку, натиснув ледь помітну кнопку і тихо сказав:

— Містере Едмундо! Я виконую ваше прохання. Ви нарешті маєте змогу поговорити з Рут. Вона слухає вас.

І відразу ж Рут почула із коробочки незнайомий голос:

— Рут! Це я — Едмундо. Ти чуєш мене?

Рут завагалась.

— Чую. Але звідки знати, що це ти? Я ніколи не чула твого голосу.

— Так, це правда. І все ж це я подарував тобі всі блискавиці неба. І за твоєю волею зруйнував Чорну фортецю.

— Чому ж ти сам тоді не прийшов? — все ще з недовірою запитала Рут. — Ми з дідусем так чекали...

— Я завжди був поруч з тобою. Але ти не могла мене бачити. Зате я бачив тебе.

— Невже бачив? Тоді скажи, як я була одягнена, коли ти руйнував Чорну фортецю?

Коробочка якусь мить мовчала. Професор здалеку стежив за виразом обличчя дівчинки. Воно було ніби облите ранковою зорею. Рут нетерпляче ждала відповіді, від якої залежало все її життя. Якщо з нею розмовляв Едмундо, а не хтось інший, тоді вона справді потрапила до його володінь. І тоді Делія сказала неправду: цей острів не може бути клятим. Рут залишиться на ньому назавжди.

— На тобі була синя сукня в білу горошинку, — сказав Едмундо. — Жовті черевички. І жовті панчішки. В руках ти тримала кисет...

Рут повірила: це справді промовляв Едмундо. Синю сукню вона в той вечір одягла вперше. Тітка Мірта купила її у знайомої кравчині, яка обшивала дітей з їхнього дворика. Черевички їй подарував дідусь Себастьян.

— А в тебе є полум'яний кінь? — довірливо запитала дівчинка.

— Я стомився бути полум'яним, — відповів Едмундо. — І хочу бути таким, як ти. Професор обіцяв, що незабаром я стану людиною. Ти будеш зі мною дружити?

— Буду! — майже урочисто прошепотіла дівчинка.

На цьому їхня перша розмова увірвалася. Сеанс закінчився. Професор був дуже задоволений з нього. До Рут підійшла Делія і мовчки повела її обідати.

VII. Професорова таємниця

У цьому розділі розповідається, що дівчинка звекає до свого по-лону, їй дозволяють навіть самій гуляти. Рут інколи розмовляє з Едмундо, намагаючись уявити його та які в нього уподобання. Але полум'яний хлопчик не знає земного життя і звичок людей.

Якось доглядачка Делія запитала дівчинку, чого хоче Професор, тримаючи її на острові.

— Хоче зробити Едмундо людиною, — поважно відповіла Рут.

— О, вони тут роблять таке... Немає на них грому небесного. Хай би спопелив оцей клятий острів.

Рут сприйняла згадку про грім небесний так, як його може сприйняти лише володарка блискавиць.

— Навіщо? Тоді Едмундо ніколи не стане людиною. І я ніколи його не побачу.

Якось Рут заблукала в хащах. Вона побачила двох хлопчиків, які ранили одне одного і залишались неушкодженими. А потім почула розмову Професора з лікарем про те, що тут вони виготовляють біо-роботів, людей-манекенів. Таку роль манекена вони готували і для Едмундо.

Рут вирішила порадитися з Делією. І та розповіла свою сумну історію: колись професор заманив її на цей острів і використав як донора для клонування¹ дівчаток, що були копіями її. Проте їх народжували інші жінки — і ці дівчатка насправді ставали роботами. Як і ті хлопчики, яких бачила Рут.

Але Едмундо був блискавкою. І дівчинка хотіла побачити його у людському тілі.

1. Чи зрозуміле тобі бажання Рут побачити Едмундо у людському тілі? Чого не врахувала дівчинка, мріючи про це?

2. Який випадок зародив у дівчинці сумнів?

3. Чому Делія так розхвилювалася, дізнавшись про бажання Рут? Як Професорові вдалося заманити Делію на острів?

1. Спробуй уявити собі, як міг виглядати Едмундо, коли він являвся у вигляді блискавки.

¹ Клонування людини — створення генетично ідентичної копії людини.

2. Розглянь фото кульової блискавки та відшукай в інтернет-джерелах відомості про це явище.

Частина друга

БЛИСКАВКА СТАЄ ЛЮДИНОЮ

Може, так воно й сталося: вдарила блискавка в земний океан — і там зародилась перша білкова клітина. Згрупувавшись у живий організм і ставши людиною, клітинки оті «забули», що вони походять від блискавки.

Зараз це повторилося. Але те, на що природа витратила багато століть, в лабораторії Професора вимагало одного або двох років.

Едмундо бачить себе! І знає, що це він, а не хтось інший. Бачить у дзеркальній воді, що невеличким озерцем виграє поміж пальмами. Бачить небо над головою, білі хмарки, що поволі плывуть у просвітах поміж листям жовтосмолок, — те небо, яке нещодавно було його домівкою.

Едмундо поки що боїться зустрічатися з Рут. Те, що для неї здається звичайним, буденним, для Едмундо становить загадку з десятками несподіванок та перешкод. Але Рут була поруч — і це втішало хлопця.

Професор багато розмовляв із Едмундо. Якось він запитав, як той збирається жити в земному світі. Хлопець знав тільки, що хоче зустрітися з Рут. Професор розпитував, чи подобається Едмундо біологічна їжа і всі матеріальні речі, які його оточують.

— Ваш світ здається мені надто жорстоким. В ньому немає гармонії, — відповів Едмундо.

Професор намагався схилити Едмундо до того, аби він вивільнив своє тіло від блискавки. Сказав, що дозволить зустрітися з Рут. І стане його батьком. І їх буде троє. Це збентежило Едмундо...

Нарешті ця зустріч відбулася. Едмундо явився перед Рут у тілі білявого хлопця, якого вона прийняла за одного із роботів Професора. Але коли той нарешті зізнався, хто він є, вона неймовірно зраділа. Нарешті мовила:

— Я все розумію, Едмундо. Якби ти навіть прийшов до мене в якійсь нелюдській подобі... Хай навіть мавпою або собакою... Якби навіть сталося таке, — і тоді б я бачила тебе серед хмар, а не на землі... Для мене ти завжди на полум'яному коні, Едмундо!..

— Ти стала майже дорослою, Рут, — мовив Едмундо. — Ти кажеш дорослі слова.

— Я довго чекала й багато думала. Може, навіть дорослі стільки не думають. Вони бояться казки.

— Світ — це суцільна казка, — тихо проказав Едмундо. — Як же можна її боятися? Рут! Я не хочу більше ставати блискавкою. Дозволь мені бути таким, яким бачиш зараз...

— Ти не можеш бути таким. Бо ти з іншого світу. Це тільки наше побачення, Едмундо. Тебе знову покличуть хмари — і ти підеш від мене.

Професор дозволив Делії відпустити Рут з Едмундо, а жінка плакала, не розуміючи, який підступний план задумав цей диявол у людській подобі.

Якогось дня на морі поблизу острова з'явився корабель. Кораблі сюди ніколи не заходили — Професор відчув небезпеку. Він намовляв Едмундо знищити корабель, бо там, мовляв, їхні вороги. Едмундо сумнівався. Він вирішив просто зупинити корабель, забравши в нього енергію.

Як з'ясувалося, на кораблі пливли представники спеціальної місії, які давно хотіли розібратися зі злочинною діяльністю Професора. Як свідків його злочинів вони взяли із собою на корабель

Себастьяна та Педро. На щастя, Себастьянові вдалося вийти на зв'язок з Едмундо, і той подав енергію на корабель.

Вони знайшли один одного!

Едмундо намагався зрозуміти, яку мету переслідує Професор.

— Гаразд. Ви розраховуєте на вічність. Мене ви також вважаєте безсмертним. Отже, в нашому розпорядженні досить часу, щоб не поспішати з висновками.

— Я мушу поспішати! — розчаровано вигукнув Професор. — Вічність народжується цієї хвилини. Принаймні для мене і моєї справи.

— Вічність ніколи не народжувалась і ніколи не помре. А те, що надто поспішає, до вічності не належить... Приймайте гостей, Професоре! Вони вже йдуть.

Гадаючи, що все необхідне зроблено, Едмундо полетів до батька...

Тіло хлопця непорушно лежало на канапі, і Себастьян не міг повірити, що це його син.

В ту ж мить він побачив, як ворухнулися губи у незнайомого хлопчика.

— Він повернувся, — тихо прошепотіла Рут, яка знову стала звичайною дитиною.

Себастьянові було важко впізнати у незнайомому хлопцеві того сина, якого він носив у своєму серці. А Едмундо не впізнавав батька, бо чув його лише у своєму мозку. Зустріч у них вийшла не такою, про яку мріяла Рут. Вона запропонувала усім піти в бараки, де Професор уже завбачливо замість роботів поселив мавп. Дівчина вирішила відкрити правду перед вченими членами комісії, які захоплено розглядали результати роботи Професора з мавпами, нічого не підозрюючи.

Коли розкрилась правда, Професор непомітно втік з острова на підводному човні. Делія погодилася покинути острів і поїхати з новими друзями.

У світі людей Едмундо відкривав для себе багато цікавих речей.

— Знаєш, Рут, Сонце творить із самого себе. Так, як люди народжують. Руки йому не потрібні. А у вас без рук нічого зробити не можна. Скільки я б не силкувався створити оці коліщата самим тільки променем, що народжується у моєму мозку, — нічого не вийде. Потрібні руки. Їх треба було виліпити із земних мінералів...

Рут намагалася збагнути все, що він казав, але це їй давалося важко. Вона просто дослухалася до його голосу, вірила, що Едмундо

знає значно більше, ніж сам Професор. Їй було затишно від його слів, які по-справжньому розумів лише дідусь Себастьян.

Едмундо, щоб вижити у світі людей, довелося стати двірником і заробляти ще й на старого батька. Він терпляче вчився ставати людиною.

Минуло років зо два. Якось вони виїхали на літо в гірське селище. Мабуть, добре знав Себастьян, як розбудити в Едмундо почуття земної краси. Бо що є прекраснішого, ніж зустріч Сонця в горах?..

Але в горах Едмундо довелося зустрітися з повстанцем, який вислідковував охоронців Чорної фортеці. Едмундо зізнався, що це він зруйнував її, та цю тюрму знову відбудували. Переконавшись, що Едмундо не беруть кулі, селянин-повстанець прийняв його за посланця вищих сил. Порозумітися з ним було важко.

Чорна фортеця відбудовувалась. Отже, те, що поклало початок їхній дружбі, вимагало великої боротьби. Бо виявилось: навіть усі блискавиці неба безсилі перед злом, яке чинять на землі лихі істоти в людській подобі. Проти цього зла здатні боротися тільки люди.

І Едмундо долучається до боротьби поневолених людей. Його розшукує Марлон.

Друзі Педро і Хосе переховують дітей. Але Марлон заарештував Себастьяна, щоби тримати його як заручника. До нього прийшов Професор, який умовляв повернути Едмундо. Умовляв і погрожував. Але Себастьян сказав, що у його сина є власна воля.

Тим часом Едмундо із Рут оселились у маленькій кімнатці, яку запропонували їм друзі. Едмундо необхідне було ліжко, аби він міг залишати своє тіло і ставати блискавкою. Тільки так він міг розшукати батька і дізнатися, що замислили Професор і Генерал.

Частина третя

ЛЮДИ — НЕ БЛИСКАВИЦІ

Професор намовляє Себастьяна співпрацювати з ним та прихилити до цієї співпраці Едмундо. Поступово у розмовах та демонстраціях біороботів починає розкриватися його задум: клонування людей, здобування власного «безсмертя» із допомогою своїх білкових макетів, як він їх називає. І завоювання всього світу — він мріє використати силу Едмундо як новітню зброю, проти якої не встоїть

жодна країна. Едмундові Професор пропонує стати президентом своєї країни.

Себастьяна мучили сумніви. Якщо відкинути ідею війни, то у досліджах Професора він не вбачав нічого злочинного. Хіба це погано — продовжити фізичне життя людського тіла?

А може, старий помилявся? Щось у ньому бунтувало, навіть ви-кликало відразу.

— Ви створюєте не особу, а копію особи, — сказав він похмуро, щоб якимось дошкулити Професорові.

Той підійшов до Себастьяна і довго вивчав його холодним, нещадним поглядом.

— Хіба я вам казав, що створюю особу? Я лише зберігаю її, даю їй безсмертя!.. Спитайте кого завгодно: чи хотів би ти після смерті залишитись на землі у вигляді кішки, слона, собаки? Аби тільки жити... Просто жити!..

Після цієї розмови, побачивши клоновані копії Делії, Себастьян почав згадувати свою дружину Марселу і її сестру Ірену. Він любив їх обох, але за дружину вибрав Марселу...

Вночі Себастьяна розбудив голос Марсели, яка кликала його. Вражений, він прокинувся і побачив, що сестри стоять під його вікном.

Професор був задоволений. Його експеримент вдавнявся. Він пояснив Марлонові (той не хотів більше служити Генералові, а сам мріяв захопити владу), що приділяє увагу Себастьяну тільки тому, щоби схилити на свій бік такого ворога, як Едмундо. І показав старому цілу армію клонів Едмундо. Професор переконував Себастьяна, що Едмундо-блискавка може стати володарем світу. А потім привів до ошелешеного старого клон Ірени. Колись йому вдалося взяти зразок клітини цієї жінки. Бо обдурих її, як Делію.

Коли копія Ірен зустрілася із Себастьяном і розповіла йому, як Професор використав її, старий усе зрозумів. Але як тільки до нього пробився Едмундо у формі блискавки і запропонував вивезти його разом з Ірен, жити разом — з Рут та іншими друзями, — Себастьян відмовився. Він захопився своєю ілюзією молодості, побачивши Ірен...

Рут дуже сумувала, коли Едмундо покинув тіло. Вона підслухала розмову у штабі повстанців, що чоловік на ім'я Густаво доносить у поліцію. Зрозуміла, що не всі з їхніх друзів усвідомлюють, хто

такий Едмундо. Радість приніс їй Хосе: це була коробочка-рація, яку зуміла зберегти Делія.

Нарешті Едмундо повернувся і повідомив, що Себастьян живий. А старий втішався зустрічами з Ірен і не підозрював, що Професор читає його думки і має для нього сюрприз: він зберіг зуб Себастьяна. Вслухаючись у думки старого, Професор усе частіше натрапляв на слово, яке здавалося йому позбавленим змісту: совість. Він чув це слово. Особливо часто, надто часто його любили повторювати колишні колеги Професора. Спершу він із ними сперечався, запитуючи: де, в яких своїх діях природа користується цим поняттям?

Все, чого досягнув Професор, лежало на схрещенні генетики й кібернетики. І все це можна описати математичними формулами... Але в людській природі справді є щось невловиме — поза всіма формулами! Це підрізало самовпевненість Професора, якому здавалося, що він до останніх закутків вивчив людську психіку і здатний повністю її змодельовати. Більше того, навіть Ірена, яка вже пройшла через математичні обчислення, несла в собі щось поза формулами.

Але його задум таки спрацював. Після довгих роздумів Себастьян у думках висловив бажання стати молодим, щоби прожити з Ірен щасливе життя. Цю думку підстеріг Професор. Це була його перемога. Клон уже був наготові.

А тим часом сталася зрада у таборі повстанців. Густаво викрав тіло Едмундо, щоби віддати його поліції. Він був певен, що таким чином не робить нічого злого для своїх товаришів. Але сам потрапив у пастку, з якої уже ніколи не зможе вибратись. І скинув у прірву тіло Едмундо...

Нарешті докери почали повстання. Але проти них Марлон виставив дюжину своїх роботів, яких не брали кулі. Це були клони Едмундо.

Серед тих повстанців, які вижили після страшної поразки, почалось заворушення. Едмундо, тіло якого Густаво викинув у прірву, більше не служило хлопцеві-блискавці. Рут по рації повідомила йому, що відбувається. Повстанці хотіли пояснень.

Ніде на землі не було людини, яка зараз володіла більшою владою, ніж Рут. Варто їй шепнути Едмундо лише одне слівце — й від генералового палацу залишаться тільки руїни. Але сам Едмундо навчив її не зловживати силою. Бо то велика хвороба земного людства: володарює той, хто здатний краще вбивати й руйнувати. Є інша сила — сила розуму, сила людського духу. І тільки тоді люд-

ське життя здобуде повну гармонію, коли не лишиться іншої влади на землі, окрім влади совісті, влади розумного слова.

Вона почала говорити, але повстанці слухали її розповідь як казку. Тоді вирішила показати свою силу. Дівчина попросила Едмундо зняти з її руки браслет, подарований мамою. Едмундо блискавично виконав її бажання. Проте присутні знову сприйняли це як цирковий фокус. Тоді Рут попросила провести її крізь стіну. Підземелля потряс велетенський вибух. Всі попадали. Світло погасло. Тріщали і сипалися довкола синюваті іскри. І в їхньому ореолі стояла золотоволоса Рут. Вона була прекрасна і спокійна, мов олімпійська богиня.

А коли грозові розряди вщухли, знов спалахнуло світло. Рут бачила перекошені від жаху обличчя, благальні погляди, ніби ці люди щойно побували в пеклі. Всі зрозуміли, що саме вона зруйнувала Чорну фортецю.

— Він подарував мені всі блискавиці неба, — сказала Рут. — Мій Едмундо!

У той час Професор уже вмовив Себастьяна на пересадку у нове тіло. І коли старий повідомив про це Ірен, несподівано обізвався Едмундо. Він коротко сказав батькові, що сталося. Наступного дня блискавка вдарила по казармах клонів.

— Не чиніть дурниць! Найбільшої шкоди ви завдасте собі! — Професор усе ще не розумів, що є люди, які, забуваючи про власні вигоди, здатні пожертвувати всім, навіть власним життям, заради совісті й честі. Блискавка метнулась до бараків, де мешкали Професорові автомати-воїни. Жоден із них не встиг вибігти. Чорні, обвуглені, вони корчилились у полум'ї, що пожирало обвалену кривлю. Тим часом Едмундо говорив із Професором. Він готовий був подарувати йому життя, аби той подбав про безсмертя людини.

— Ні, — сказав Професор, — я не прийму від вас цієї ласки, містер Едмундо. Кому потрібне безсмертя?

— Безсмертя потрібне людині, — почув Себастьян голос Едмундо. — Погляньте, як безглуздо ділиться життя земної людини. Тридцять років від народження до зрілості. П'ятнадцять років розквіту людських сил. Потім починається вгасання... Людина довше готується до діяльності, ніж плідно діє. Суспільство обтяжене малими й старими. Муки народження, муки смерті... Де ж тут місце для щастя?

— Хто не пізнав мук, той не пізнає щастя, — холодно, з повною байдужістю в голосі відповів Професор.

Він сам зруйнував свою лабораторію. Себастьян покинув цей світ. А їхні друзі відбудовували своє життя.

Катакомби, як і раніше, давали притулок усім тим, хто вірив: рано чи пізно, а на всій землі запанує свобода. Її принесуть не захмарні істоти — вона народиться із боротьби людської, із відваги та самопожертви.

Ірена та Рут вірили в це. Разом з Однооком та його друзями вони готувалися до нових боїв.

Чи віриш ти, що на нашій планеті, у нашій країні нарешті відродиться свобода? Чи поділяєш думку героїв цієї повісті, що свобода відродиться «із боротьби людської, із відваги та самопожертви»?

1. Прочитай вислови, подані нижче, і спробуй «розгорнути» думки, висловлені автором:

«Бо то велика хвороба земного людства: володарює той, хто здатний краще вбивати й руйнувати. Є інша сила — сила розуму, сила людського духу. І тільки тоді людське життя здобуде повну гармонію, коли не лишиться іншої влади на землі, окрім влади совісті, влади розумного слова».

«...Є люди, які, забуваючи про власні вигоди, здатні померти за всіх, навіть власним життям, заради совісті й честі».

2. Знайди в інтернет-джерелах, у колі власних знайомих та відомих тобі людей приклади, що підтверджують правдивість позиції Миколи Руденка, актуальність ідеї, закладеної у його творі.

3. Придумай власну версію продовження цієї повісті.

Леся Воронина

Українська письменниця, перекладачка, журналістка, авторка багатьох книг, що полюбилися юним читачам.

Найпопулярніші дитячі твори письменниці — збірка повістей «Суперагент 000» («У пащі крокодила», «Пастка у підземеллі», «Таємниця підводного міста», «У залізних нетрях», «Таємниця золотого кенгуру»), пригодницькі повісті «Пригоди голубого папуги», «Хлюсь та інші», «Таємниця Чорного озера». Літературні псевдоніми: Гаврило Гава, Ніна Ворон, Олена Вербна. Під псевдонімом Гаврило Гава написала понад сто сюжетів коміксів.

IMAGINE

Ця історія почалась для Дана несподівано і спершу здавалася якимось ідіотським розіграшем.

Одного недільного ранку мама обережно постукала в двері його кімнати, а коли він сонним невдоволеним голосом пробурмотів щось нерозбірливе, підсунула під двері великий червоний конверт. Хлопець простяг руку, підгріб його до себе, подумавши при цьому, що п'ятиметрова кімнатка на горищі й спання на кариматі мають свої переваги.

— Щось важливе?

Мама залишилась стояти під дверима і чекала, коли Дан відкриє конверт і прочитає листа.

— Я сплю, — збрехав хлопець.

Насправді він одразу ж прочитав листа й тепер намагався зрозуміти, що це за фігня. І хто з кентів вирішив його розвести. Хоча, на перший погляд, лист здавався справжнім: марки, печатки — все, як треба. Але хто ж із нормальних людей тепер пише паперові листи? Дан замислився і зрозумів, що сам він востаннє отримував такого листа, коли батьки заслали його у відстійний літній табір після третього класу, де навіть не було інтернету. Мобіла не працювала, а щоб поговорити з батьками, доводилось бігати на сільську пошту і потім довго чекати, поки тебе з'єднають з «абонентом». Хлопцю тоді здавалося, що він потрапив у кам'яний вік і зараз із халабуду

з написом «Поштове відділення» вийде волохатий неандерталець із кам'яною сокирою в руках.

Та найбільшу підозру викликало те, що надруковане англійською на кількох аркушах цупкого паперу, серед яких було й запрошення до Нідерландів у місто Амерсфорт на міжнародні змагання зі старовинних бойових мистецтв серед тінейджерів. Дана запрошували як представника української боротьби «*Combat Норак*».

«Ну хто, хто може знати про те, що я з десяти років ходжу на бойовий гопак? Навіть в Україні багато хто вважає його фейком, вигадкою місцевих диваків, які хочуть довести всьому світові, що Україна — батьківщина слонів і що навіть боротьба у нас — найкраща...».

Дан стріпнув головою, звичним рухом намотав на вухо довгого «оселедця», а тоді рвучко підвівся з підлоги, миттєво скатав кари-мат разом із невеличким валиком, який він клав під шийку замість подушки, та тонкою ковдрою, якою вкривався в будь-яку пору року. Так він почав спати після своєї ганебної поразки на показових виступах, куди запросив мало не весь свій 9-А, а головне — Юлю Джунь, у яку безнадійно закохався ще в п'ятому класі. Адже був упевнений, що свого суперника, смішного кирпатого хлопця, котрий приїхав із маленького провінційного містечка, він подолає за п'ять хвилин.

Насправді ж це він гепнувся на мати, мов жаба, безпорадно розчепірівши ноги і смішно мотаючи головою, на якій метлявся туди-сюди розкуйовджений «оселедець», що ним Дан так пишався. Особливо через те, що ця зачіска виділяла його у школі серед сірого натовпу нещасних ботанів і викликала дике роздратування в класній керівниці Ізольди Петрівни.

— Журавель, якщо завтра ти не прийдеш до школи з нормальною зачіскою... я... я... не знаю, що зроблю! — Ізольда Петрівна вкривалася червоними плямами і починала затинатися.

А Дан спокійно відповідав:

— Це традиційна козацька зачіска, що має назву «чуприна», або «оселедець». Ізольдо Петрівно, хіба це якось впливає на моє знання англійської мови?

Ізольда викладала у них англійську, і Дан ще жодного разу не отримував менш ніж 12 балів.

Певно, Юлька якось почула цю розмову, бо після Данової поразки, зустрічаючись із ним у коридорі, зневажливо примружувала свої зелені котячі очі, посміхалася і ехидно промовляла:

— Чуприна! Аселедець! Гапак!

Дан нахилив голову і мовчки обминав дівчину, ненавидячи і себе, і її. При цьому розуміючи, що сьогодні вночі Юлька знову снитиметься йому, й там, уві сні, вона буде лагідна й закохана. А він усміхатиметься їй упевнено й трохи поблажливо, готовий захистити її від будь-якої небезпеки. В одному сні він майже наважився поцілувати Юльку, та останньої миті дівчина зникла, розтанула, мов привид, у кінці шкільного коридору. Від цих нав'язливих снів його не рятували ані каримат, який мама називала «собачою підстилкою», ані дурнуватий твердий валик під шиєю, ані тоненька ковдра.

— Ти йдеш снідати? — почувся мамин голос.

— Зараз! — гукнув хлопець.

Він усе ще тримав у руках червоний конверт із дивним листом і вже зовсім зібрався зіжмакати його й викинути в кошик для сміття.

— Покажеш мені це загадкове послання? — загукала мама знизу, ніби підслухавши його думки.

«А чом би й ні? — подумав Дан. — Усе одно вона не заспокоїться, поки я все не розповім. А так хоч посміємося разом».

Збігши крутими сходами донизу зі своєї «шпаківні», він кинув на стіл, де вже стояла тарілка з мюслями і фруктовий йогурт, червоний конверт.

— Від кого це? — запитала мама якимось напруженим голосом.

— Та якась дурня, типу з Голландії. Начебто запрошують мене на міжнародні змагання. Щоб я показав бойовий гопак. Уявляєш? Хтось вирішив розвести мене, як останнього кріпера.

Дан чекав, що мама засміється разом із ним. Тому відірвався від несмачних, як солома, але корисних (як стверджував їхній тренер) мюслів і глянув на маму. Дивно, мамині щоки палали, а очі були винуваті й повні сліз.

— Ма, ти чого? — злякався Дан, бо він уже сто років не бачив, як мама плаче.

Востаннє, здається, вона плакала тоді, як п'ять років тому тато пішов від них у «довготермінове відрядження». Так мама називала його нову сім'ю.

— Розумієш, я не могла дивитися, як ти себе мучиш — спиш на підлозі на цій жахливій собачій підстилці, ходиш по своїй шпаківні з кутка в куток і сам із собою розмовляєш... Ну от, раптом на фейсбуці побачила оголошення про ці підліткові змагання, взяла і вислала запис твого найкращого бою. Пам'ятаєш? Минулого вересня?

— Ти що? — голос у Дана захрип. — Чому не запитала у мене?!

— А ти би дозволив?

— Звичайно — ні!.. — Хлопець від хвилювання пустив півня і замовк.

— Чому? Ти що, назавжди вирішив залишитися лузером, який ненавидить цілий світ?! І все через те, що один-єдиний раз тебе переміг нікому не відомий хлопець із провінції і ти перестав бути нездоланим суперменом?

Мама теж зірвалася на крик, і Дан злякався, що раптом у неї знову станеться серцевий напад і доведеться викликати швидку. Він боявся, що її заберуть до лікарні, звідки вона вже не повернеться.

— А з ким же я там битимусь? — тихо спитав хлопець. — Що, у Голландії, виявляється, повно майстрів бойового гопака?

Мама загадково усміхнулася і сказала:

— Не повно, але партнер у тебе буде! Є там місцева знаменитість, що змусила навіть спокійних голландців шаліти від захвату, коли вони побачили прийоми нашого бойового гопака! Саме тому вони й дали оголошення. Знаєш, скільки у тебе було конкурентів? П'ятсот! Розумієш? А вибрали — ТЕБЕ!

І Дан поїхав. По-перше, уявив, як вечорами мама тихо плакатиме у себе в кімнаті, шкодуючи, що її син-невдаха не використав свого єдиного шансу. По-друге, зрозумів, що на все життя залишиться лузером, якщо не спробує виграти у тієї нідерландської суперзірки. А по-третє (а може, й по-перше?), йому страшенно хотілося, щоб Юлька нарешті подивилася на нього так, як у снах, які переслідували його щонаочі, — віддано й захоплено.

Він вийшов із літака в аеропорту Схіпхол у Амстердамі й побачив у натовпі височенного афроамериканця з табличкою у руках: «*BOHDAN ZHURAVEL*». Усе, що сталося потім, нагадало Данові епізод із якогось американського трилера. Річ у тім, що їхній літак спізнився майже на добу і до початку його виступу залишалося якихось півтори години. Чорношкірий велетень, вхопивши Дана за руку, потяг його до величезного, мов ракета, «Харлей-Девідсона», що чекав на них на стоянці, натяг хлопцеві на голову шолом, і вони помчали гладенькою, мов скло, швидкісною трасою з такою космічною швидкістю, що навколишні краєвиди зливалися у суцільну кольорову пляму.

Лише зрідка, коли «Харлей» трохи пригальмовував, Дан помічав цибаті механічні вітряки з трьома крилами, що ліниво перемелювали десь у височині хмари; чистеньких і вгодованих, як на ети-

кетці шоколаду «*Milka*», корів, що скубли траву посеред нереально зелених лужків; та цілі табуни велосипедистів, що їхали по спеціально відведених доріжках, зневажливо поглядаючи на механізованих подорожніх.

Можливо, саме через цю шалену гонитву Дан просто не встиг налаштуватися на вже звичний лузерський настрої. Коли вони підїхали до спортивного комплексу, що був схожий на перевернуту мушлю, хлопець ледве встиг забігти до роздягальні, витягти з наплічника пожмакані шаровари, натягти їх і вибігти на середину круглого майданчика, де вже стояв його суперник.

«Нарешті я побачу цю суперзірку бойового гопака голландського розливу», — подумав Дан і відчайдушно стріпнув головою так, що його чуприна злетіла догори і майже завмерла в повітрі. Бо її власник просто заляк на місці: перед ним стояла... дівчина — зовсім невеличка, вона ледь сягала Данові до плеча.

Дівчина усміхалася і дивилася на Дана своїми величезними фіалковими очима так, що в хлопця перехопило подих, і він раптом зрозумів, що всі на світі змагання і навіть бойовий гопак не варті цієї усмішки. А над стадіоном вже голосно лунало:

— *Bohdan Zhuravel, Ukraine, and Mari Bird, Netherlands. Co-o-o-mbat Ho-o-opak!!!*

«Марі, яке гарне ім'я, — подумав Дан. — *A bird* англійською означає — пташка».

На трибунах у цей час почали скандувати:

— Марі! Марі! Марі!

А вони стояли і не могли відвести очей одне від одного. Потім Марі запитала українською з ледь чутним акцентом:

— То що ми їм покажемо — забаву, борню чи герць¹?

Дан, не вагаючись, відповів:

— Забаву!

Бо не уявляв, що ось зараз намагатиметься виконати один із прийомів, які так класно виходили у нього на тренуваннях і проти яких не міг встояти жоден із його суперників, крім одного...

І вони почали свій виступ, що був схожий не на двобій, а на дивний танок. Хлопець і дівчина справді рухались, як дві пташки, — одночасно високо підстрибували в повітрі, торкаючись одне одного плечима й пальцями, сідали на шпагат і нахилялися над землею так

¹ «Забава» — різновид двобою з обмеженим дотиком. «Борня» — різновид двобою з легким дотиком. У «борні» дозволена серійна робота на середній та дальній дистанціях. «Герць» — різновид двобою із повноцінним дотиком.

низько, що їхні підборіддя майже торкалися холодного пластикового покриття. А весь стадіон завмер і стежив за ними, мов заворожений.

Коли їхній виступ закінчився, вони втекли зі стадіону разом, лише на мить забігши до своїх роздягалень, щоб перевдягнутися. Бо їм було нецікаво, хто переміг і чиї бойові мистецтва найдосконаліші. А потім гуляли до ранку по цьому неймовірному місту, яке, здавалося, існує в паралельній реальності. І стояли, взявшись за руки й задерши голови, біля височенної дзвіниці, що зветься «Лібе Фрау» — «Люба Пані», а потім зачаїлися біля старої каплички і слухали, як тихо просила чогось у Бога молода дівчина з розкішним тату у вигляді фіолетового кажана на лівому плечі, й ховалися від дощу, забігши до кав'ярні, де старий хіпі з довгим сивим волоссям і смішними круглими окулярами а-ля Джон Леннон¹ співав під гітару бітлівські пісні. А вони з Марі підспівували:

*Imagine there's no heaven,
It's easy if you try,
No hell below us,
Above us only sky,
Imagine all the people
Living for today...*

¹ *Джон Леннон* — британський рок-музикант, співак, композитор, художник, письменник, політичний активіст. Засновник та учасник The Beatles — найзнаменитішого музичного гурту в історії людства.

І рано-вранці, коли сходило сонце, Марі завезла Дана на своєму старенькому скутері в Схіпхол, бо час було прощатися. Дівчина глядила Дана по мокрих від дощу щоках і повторювала дитячий віршик про журавля, що облітав сто морів, сто земель. А Дан проводив долонею по її смішному колючому «їжачку», який був, за словами Марі, найзручнішим для гопака — щоб ніхто не зміг ухопити її за волосся, — і шепотів їй на вухо:

— Чуеш, пташко, прилітай до Києва, я на тебе чекатиму кожного дня.

І врешті наважився — поцілував Марі в кінчик веснянкуватого носа.

Якби цієї миті хтось спостерігав за дивною парою, що стояла серед людського мурашника, де всі поспішали до своїх терміналів, то помітив би, що за високим хлопцем із довгим чубом посеред виголеної голови, який закинув на плечі рюкзак і рушив у глиб аеропорту, полетіла ледь помітна прозора тінь, обрисами схожа на маленьку пташку. Але в сум'ятті й гаморі ніхто не звернув уваги на це диво, і пташка поступово зникла за спинами метушливого натовпу.

Хоча від цього дощового ранку Дан відчував її присутність завжди.

1. Укладіть план тексту повісті. Сформулюйте запитання до змісту. Обмінуйтеся запитаннями, знайдіть на них відповіді. Представте результати своєї праці.

2. Укладіть план роботи над образом головного персонажа оповідання: врахуйте, що кожен пункт плану — це назва риси характеру. Розкажіть, де, коли і як ці риси змальовані.

1. Яким постає Богдан у ставленні до інших людей? Опиши його думки та внутрішні стани.

2. Яку деталь у портреті Богдана виділила авторка? Як це його характеризує? «Допиши» портрет хлопця. Яким ти його уявляєш?

3. Знайди епізоди у творі, які дають тобі уявлення про роздуми головного героя. Що його турбує? Які висновки він робить? Чи вплинули роздуми на прийняття ним рішень та поведінку? Зверни увагу на самооцінку Богдана. Як це його характеризує?

4. Чому Богдан погодився поїхати на міжнародні змагання зі старовинних бойових мистецтв серед тінейджерів?

5. Яку роль у становленні характеру Богдана відіграла Марі?

6. Кожен герой твору має своє «надзавдання». Він є носієм певної ідеї. Як ти вважаєш, яка ідея закладена автором в образ Богдана?

7. З якою метою, на твою думку, в оповідання введено Юлю Джуль?

1. Знайдіть епізоди, які дозволяють вам уявити емоційний стан персонажів. Опишіть цей стан. Що спровокувало ці емоційні стани (які мотиви, потреби, бажання, переживання тощо)? Які події, персонажі пробудили емоційні реакції головного персонажа. Як цей емоційний стан відображено через мову персонажів твору?

2. Установіть ціннісні пріоритети, які були актуальними для героїв твору. Пригадайте, що таке цінності.

Знайдіть неточності в ілюстрації до твору.

Соціальні мережі стали невід'ємною частиною повсякденного життя сучасної молоді. Уявіть, що головний герой повісті Богдан — активний користувач соціальних мереж. Підготуйте для нього пам'ятку-презентацію на одну з тем: «Поведінка у соціальних мережах» або «Загрози соцмереж та інтернету».

Підказки Вікі-Всезнайка

У всьому світі знають запальний український танець гопак. За своїми надскладними трюками та елементами він неперевершений. Але мало хто знає, що у цьому танці закладено елементи бойового мистецтва, яким користувались козаки. І неспроста у січовій пісні «Ой у лузі червона калина», що сьогодні стала гімном незламних борців за волю України, звучать слова: «Виступають стрільці січовії з москалями в тан». Для наших воїнів-характерників бій із ворогом був іскрометним танцем, у якому вони ударом однієї ноги могли вибити ворога із сідла.

Сьогодні бойовий гопак як вид бойового мистецтва уже визнаний у всьому світі на рівні з карате, джиу-джитсу, айкідо та іншими прославленими видами бойових мистецтв. В Україні існує школа бойового гопака, засновником якої став Володимир Пилат, який і повернув українцям цей славний спадок предків.

Однотан, тан-двобій, забава, борня, герць — все це назви різновидів бойового мистецтва, які використовуються в реальному бою.

Якщо тебе зацікавить ця тема, в інтернеті можеш знайти дуже багато інформації про сучасне бойове мистецтво.

Оксана Весна

Авторка повісті-казки «Які ж вони — Янголи?» та роману «Ліс на межі», збірки поезій «Нерозстріляні вірші».

Активна волонтерка.

ВІЙНА — НЕ ПРО ЛЮБОВ. НЕ ПРО ЛЮБОВ...

Війна — не про любов. Не про любов.
Однак — про вірність, віру і чекання.
Про мрію ще побачитися знов,
Про захист, про пожертву й піклування.
Війна — про смерть, але і про життя.
Про виживання — там — на полі бою.
Війна — про жах і кровопролиття,
Але й про нову зустріч із тобою.
Війна — про сенс. І — трішечки — про мир.
Про неба шмат, що видно з домовини.
Війна — про теплий затишок квартир,
Про очі мами, діток і дружини.
Війна — про біль...
Війна — за все і всіх...
Про те, заради чого варто жити.
Війна — про крик, про сльози... і про сміх.
Про те, щоб найдорожче захистити.
І ти, який пішов на цю війну,
Побіг напереріз жорстокій смерті,
Зустрінеш вдома знов свою весну
І заживеш у часу круговерті.
З окопів перші квіти проростуть.
Відтане серце. Місяць лютий скресне.
І медом влітку липи зацвітуть,
І ти відчуєш знов: життя воскресне!

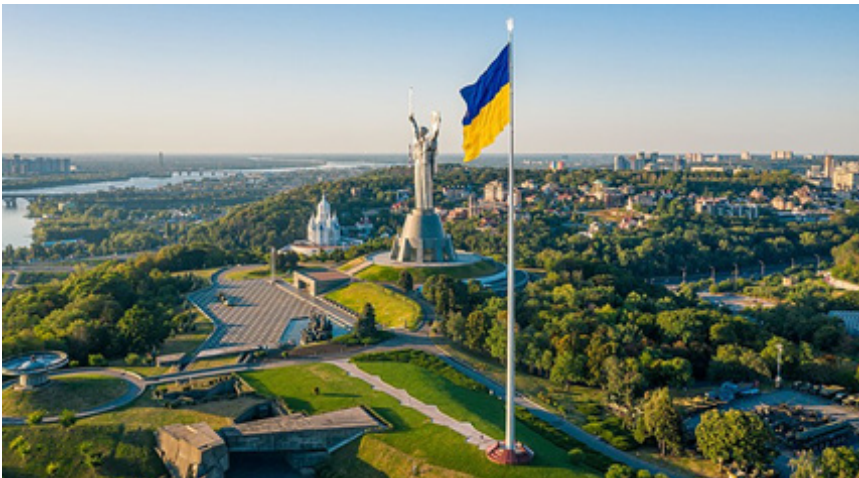
Оксана Весна

1. Який настрій навіює тобі ця поезія? Як вплинув цей вірш на твій стан? Опиши свої емоції.
2. Як ти розумієш перший рядок поезії «Війна — не про любов. Не про любов»?
3. Який образ війни створює у твоїй уяві ця поезія?
4. Вірш побудований на протиставленні. Що протиставляє авторка?
5. Визнач у творі анафори. Яку роль, на твою думку, вони виконують (наприклад: підсилюють емоційну насиченість та образність, створюють ритм, вказують на центральний образ, зосереджують увагу читача, надають поезії певного емоційно-смыслового відтінку, посилюють вплив поезії на читача)?
6. До кого звертається лірична героїня? У чому вона переконана?
7. Сформулюй основний мотив поезії. Поясни свій висновок.

В Україні є багато звичайних людей, які вкладають свій час, талант чи ресурси у втілення соціально корисних проєктів. Цих людей називають волонтерами. Робити добрі справи можуть усі: і діти, і дорослі. Розкажи про свій досвід волонтерської діяльності (якщо такий є) або знайди в Інтернеті інформацію про волонтерів, інтерв'ю з ними, відеорепортажі. Підготуй про них презентацію. Вкажи джерела інформації. Переконайся у їхній надійності.

РОЗКВІТНЕ ЗНОВУ ЗЛАМАНА КАЛИНА:
І БУДЕ МИР, І ПРАВДА, Й УКРАЇНА!

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Українські билини. Історико-літературне видання східнослов'янського епосу. Упорядкування, передмова, післяслово, примітки та обробка українських народних казок і легенд на билинні теми В. Шевчука. К.: Веселка, 2003.
2. Лотоцький А. Княжа слава: Оповідання; для серед. шк. віку. — Львів: Каменяр, 1991.
3. Олександр Олесь. «Княжа Україна». Тернопіль. Навчальна книга «Богдан».
4. Іван Франко. «Староруські оповідання». Твори у 50 томах. Том 21. Видавництво: К.: Наукова думка. 1976-1986 рр.
5. Іван Франко. «Захар Беркут». Твори у 50 томах. Том 9. Видавництво: К.: Наукова думка. 1976-1986 рр.
6. Марія Чумарна. «Меч Скалобур». Тернопіль, видавництво «Навчальна книга «Богдан». 2023.
7. Г.Клочек. Поезія Тараса Шевченка. Сучасна інтерпретація. Посібник для вчителя. Навчальна книга – Богдан.
8. Тарас Шевченко. Повне зібрання творів у 12 томах. Т.1, т. 10.. — К.: Наук. думка, 2001.
9. Леся Українка. Зібрання творів : у 12 т. / Т. 1. Київ : Наук. думка, 1975–1979.
10. Спогади про Лесю Українку [у 2 т.]. Українська вільна академія наук у США. – Нью-Йорк; Київ : Темпора, 2016.
11. Літературознавчий словник-довідник/ За ред. Р.Т.Гром'яка, Ю.І.Коваліва, В.І.Теремка. – К.:ВЦ «Академія», 2007. – 752 (Nota bene).
12. Леся Воронина. «Imagine». Оповідання. «Книжка заборон і таємниць».ТОВ «Видавництво «Віват». М. Харків 2016.
13. Оксана Весна. «Нерозстріляні вірші». Львів, вид-во «Аверс». 2023.

ДЖЕРЕЛА

1. <https://slovnkyk.ua/> <https://ukrclassic.com.ua/katalog/sh/shevchuk-valerij/1384-valerij-shevchuk-ukrajinski-bilini>
Бібліотека української літератури © ukrclassic.com.ua
2. <https://ukrclassic.com.ua/katalog/sh/shevchuk-valerij/1384-valerij-shevchuk-ukrajinski-bilini?download=5138>
3. Зиновій Штокалко. Марш українських партизан.
<https://www.youtube.com/watch?v=YbSIIGZdj1w>
4. Документальний фільм Акіма Галімова. «Україна. Повернення своєї історії»
<https://www.youtube.com/playlist?list=PLfAgaEp4bkhKkG1R8nR2Fu2Pgf4rFZwMY>
5. <https://www.youtube.com/@AkimHalimov>
6. <https://megogo.net/ua/view/14792-zahar-berkut.html>
7. https://drivemusic.club/new_music/58633-marija-burmaka-ne-odnakovo.html
8. <https://g1odudko.livejournal.com/428662.html>
9. Хорея козацька
<https://www.youtube.com/watch?v=PxF3tCDd7po>
10. ст..130
11. Козак систем Крила
12. <https://www.youtube.com/watch?v=ggAWNLSv0Eo>
13. Богдан Ступка читає вірш Крила
<https://www.youtube.com/watch?v=kkHMxXsnE5k>
14. Кіплінг Якщо.
<https://www.youtube.com/watch?v=ExPyBIfyNg>
15. О. Генрі останній листок
<https://www.youtube.com/watch?v=KZxDFpK4QnA>

ЗМІСТ

Пам'ять творить майбутнє	3
ІДЕЇ ТА ІДЕАЛИ	5
Ідея єдності та ідеал героя-захисника рідної землі	5
Від титанів — до богатирів	6
Ілля муромець і Святогор	7
Українські билини	13
Олексій Попович	15
Література часів Русі-України	22
Староруські оповідання. <i>Іван Франко</i>	22
Історичне минуле очима письменників	26
Ярославова слава	26
Володимир Мономах. <i>Олександр Олесь</i>	34
Половці і отрок. <i>Олександр Олесь</i>	35
Згодою світ багатіє	40
Повчання Володимира Мономаха. <i>Іван Франко</i>	41
Слово про Ігорів похід. <i>Переспів Василя Шевчука</i>	49
2. ЦІННОСТІ ЕПОХИ ТА ВІЧНІ ЦІННОСТІ	61
Королева Анна Київська	62
Анна Київська — королева франції. <i>За Валентином Чемерисом</i>	63
Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII віці	72
Захар Беркут. <i>Іван Франко</i>	72
Живий дотик до історії	90
Яромир, або вивідувач короля Данила. <i>Марія Чумарна</i> ..	91
3. «ЩЕ НЕ БУЛО ЕПОХИ ДЛЯ ПОЕТІВ, АЛЕ БУЛИ ПОЕТИ ДЛЯ ЕПОХ!»	
Слово — зброя	113
Ми вкупочці колись росли. <i>Тарас Шевченко</i>	113
І золотої, й дорогої. <i>Тарас Шевченко</i>	116
Мені однаково. <i>Тарас Шевченко</i>	117
Хотіла б я піснею стати. <i>Леся Українка</i>	122
До мого фортепіано. <i>Леся Українка</i>	123

Contra spem spero!. <i>Леся Українка</i>	125
Крила. <i>Ліна Костенко</i>	128
Україні. <i>Грицько Чубай</i>	131
Народжений блискавкою. <i>Микола Руденко</i>	135
Imagine. <i>Леся Воронина</i>	173
Війна — не про любов. Не про любов. <i>Оксана Весна</i>	181

Навчальне видання

ЧУМАРНА Марія Іванівна
ПАСТУШЕНКО Наталія Миколаївна

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

ПІДРУЧНИК ДЛЯ 7 КЛАСУ
закладів загальної середньої освіти

Головний редактор *Богдан Будний*
Редактор *Донара Пендзей*
Обкладинка *Ростислава Крамара*
Комп'ютерна верстка *Зоряни Сидор*
Технічний редактор *Неля Домарецька*
Художній редактор *Ростислав Крамар*

Підписано до друку _____. Формат 70×100/16. Папір офсетний.
Гарнітура Шкільна. Умовн. друк. арк. 14,95. Умовн. фарбо-відб. 59,80.

Видавництво «Навчальна книга — Богдан»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4221 від 07.12.2011 р.

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002
Навчальна книга — Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008

тел./факс (0352)52-06-07
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com